6

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1986

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Uređuje: Urednički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Tajnik uredništva: Stipe Tadić

Godina izdavanja i tiskanja: 1986.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 350.— d.

Godišnja pretplata 2100.– d, uplaćuje se u korist tekućeg računa
30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod
Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 6 **ZAGREB, studeni — prosinac 1986.** **GOD. XIX**

Radovan GRGEC

Uz rub (49)

Zaboravljamo da je jednostavnost i skromnost jedan od preduvjeta i karakteristika prave inteligencije i razumijevanja. O tom bi morali voditi računa i današnji literarni »hermetičari«, i znanstveni hermeneutičari, i »kompjuterizirani« pedagozi. Čudesnom napretku znanosti i tehnike usprkos, često njihovim »književnim proizvodima«, visokospecijaliziranim predavanjima i bogato opremljenim (i skupim!) priručnicima i udžbenicima nedostaje razumljivost, komunikativnost i osobni kontakt s onima kojima je sve to namijenjeno. Nije čudno što bi se mnogi od suvremenih intelektualaca, kad bi trebalo birati između »prastarog« *Aristotela* i »modernog« *Borgesa,* zajedno s *Umbertom Ecom,* opredijelili za grčkog filozofa i njegove sljedbenike.

Zanimljivo je da u vremenu u kojem se toliko priča o komunikaciji, o dijalogu i o inteligenciji ima sve manje pravoga dijaloga i prave inteligencije, koja nipošto nije sposobnost snalaženja (na račun drugoga). S takvim shvaćanjem inteligencije nestaje, kako smo prošli put vidjeli, i morala i čestitosti, i jednostavnosti i skromnosti. U tom svjetlu (ili bolje reći mraku) ljudi se gube u kompliciranim i »kompleksnim« relacijama i nebulozama, a jednostavnost i skromnost ne smatraju se više vrlinama nego nedostacima.

Upravo su te vrline resile neke pape našega vremena. Ostao nam je u pameti dobrohotan ali lucidan smiješak nezaboravnog pape *Lucianija.* Još kao profesor teologije, pod utjecajem Ivana XXIII, uvidio je da verbalistička retorika odvlači od bitnog, od prave inteligencije,

jednostavnosti i skromnosti. Reduciravši svoj rječnik »pismoznanca«, kako bi postao razumljiv i pristupačan većini, naročito u svom pisanju i u svojim katehetskim izlaganjima, doživio je po vlastitom priznanju svojevrsno obraćenje. Postao je i dobar pisac (»Illustrissimi!«) i odličan kateheta, koji je svoje kateheze posvetio uspomeni mame, njegove prve učiteljice u katekizmu. Kako je daleko bio skromni, jednostavni i inteligentni Luciani od mnogih nadobudnih reformatora starih katekizama koji, po njihovu mišljenju, služe više ateizaciji nego katehizaciji (sic!), jer su tobože udaljeni od inteligencije suvremenog čovjeka i odgajaju za »infantilni« katolicizam! Bez osjećaja niže vrijednosti suprotstavio se Luciani tim snobovima kao i kasnije kardinal *Ratzinger*, koji je napuštanje starih katekizama proglasio zabludom i brzopletošću. Svega toga sjetio se i *Ivan Pavao II* u svom nagovoru vjernicima prigodom obljetnice smrti Ivana Pavla I.

Ivan Pavao II. kao da je ove godine odlučio da ne prestane zapanjivati i šokirati »inteligentne« i »prosvijetljene« pismoznance i kritičare, nastavljajući sa svojim putovanjima, kao npr. onim u Francusku kojom hara terorizam, i nastavljajući sa svojim katehezama prema modelu starih »pretkoncilskih« katekizama koje su spomenuta gospoda proglasili »infantilnima«. I dok on »sablažnjuje« naše »napredne« suvremenike govoreći o anđelima, demonima i istočnom grijehu onako kako su i nas nekada učili naši roditelji i katehete, mnogi od »prosvijetljenih« direktno ili indirektno pobijaju i ismijavaju Papine alokucije. Među njima se nalaze i neki biskupi s »osjećajem niže vrijednosti« prema raznim učenim teolozima i nosiocima svakojahih »doktorata«.

Neke članove talijanske Katoličke akcije »šokirali« su i Papini stavovi o političkoj ulozi kršćanskih laika u svijetu. Ivan Pavao II, naime, za potkrepu svojih stavova iz »arsenala« koncilskih dokumenata ne izvlači samo citate iz »Lumen gentium« nego i iz drugih dokumenata, kao što su »Apostolicam actuositatem« i »Gaudium et spes« te iz nekih izjava svojih prethodnika. Kao što rekosmo, svi mi znamo što je i klericima i laicima zajedničko i bitno, svi mi znamo da laici ne bi smjeli biti samo »objekt« pastorala, da je liturgija ono najvažnije što nas povezuje u organsku cjelinu itd., ali mnogi se od nas boje govoriti o onome što je za »svjetovnjaka« specifično i tipično, a to je djelovanje u svijetu. Tako je, na primjer, Ivan Pavao II. u svom nagovoru belgijskim parlamentarcima 19. IX. 1986. istaknuo upravo kako politika i sudjelovanje u javnom životu domovine mogu biti oblik kršćanskog angažmana u službi bližnjega i u nastojanju da ovaj svijet postane dostojan Boga i ljudi. Citirao je i izjavu *Pija XI.* od 18. XII. 1927. »Političko područje jest najšire područje vršenja ljubavi prema bližnjemu«. Zatim je rekao: »Imajući u vidu načelo autonomije Crkve i autonomije političkog djelovanja, II. vatikanski koncil u dekretu 'Apostolicam actuositatem' poziva katolike koji su za to djelovanje nadležni da se angažiraju u vođenju javnih poslova.«

Kod nas se, pak, neki klerici (o toj tematici govore uglavnom samo oni, dok su laici, ako i nešto kažu, samo anonimni »sugovornici«), jako staraju za »ravnopravnost« laika i za njihovu »suodgovornost«

u Crkvi, zaboravljajući pri tom da laik ne može pokazati svoju odgovornost ni u crkvenim strukturama ako nije slobodan u društvu, ako ga zatvorimo u »sakristiju« i ako ga »dresiramo« da bude samo jedan od članova »auditorija« koji zajedno s ostalim klericima i časnim sestrama slušaju i aplaudiraju govornicima na raznim tečajevima, simpozijima i »školama«, diveći se »učenosti« i »suvremenim pristupima« nekih »pismoznanaca«. Takav laik vjerojatno neće postati slobodna i samostalna ličnost, nego, u najboljem slučaju, samo »potrošač« govora, referata i publikacija što mu ih predaju ili prodaju »patres«. Nažalost, sve to (zajedno s »aplauzima«) često ostaje u zatvorenom krugu gotovo uvijek istih »paternalističkih« prosvjetitelja i gotovo uvijek iste »napredne« publike.

Pripremajući se na *Biskupsku sinodu*, koja će sljedeće godine u Rimu raspravljati o problemima laikata, mi ćemo se tom tematikom u našemu Društvu i u našemu časopisu češće pozabaviti. I u ovom broju donosimo neke članke s tom tematikom, kao što je npr. i članak *Živana Bezića* o toliko osporavanom nazivu »laik«.

* * *

Kršćanski vjernici, živeći u suvremenom svijetu, nisu impresionirani ni »neotrijumfalističkom« elokvencijom učenih ni lucidnošću cinika, nego čeznu za pravom inteligencijom i moralnim osloncem. U tom svijetu, punom nemorala i nesigurnosti, ipak je, kako je rekao *Paul Ricoeur*, održanje obećanja najviši oblik moralnosti. Uostalom, i »vjerolomni i preljubnički naraštaj« sit je već tiranije racionalističkog progresa i konzumističke standardolatrije. Svjedoci smo sve češćih protesta i osporavanja takvog shvaćanja života.

O tom govori, na primjer, pariška izložba »novih realista« ili sve veće zanimanje za djelo *Georgesa Bernanosa*, čiji je sin Jean-Loup nedavno objavio vrlo zanimljivo djelo o svom ocu. Bernanos, borac protiv idola svojeg vremena, aktualan je i u naše vrijeme koje je kontaminirano pošašću ljudske sebičnosti i pohlepe, ali žedno i željno ljubavi i pravde. Taj borac za pobjedu milosti i istine, sličan biblijskom pravedniku koji živi od vjere, bio je vrlo skeptičan prema svim blagodatima napretka tehničke civilizacije; dapače, bio je čvrsto uvjeren da je svijet kojim je ovladala tehnika izgubljen za duhovnu kulturu. 1974. napisao je *André Malraux* da je Bernanos bio najveći romanopisac svojega vremena. Pa ipak, njegov »proročki bijes« još uvijek mnoge šokira.

Bernanosovo pisanje iritira naročito one koji, poput *Voltairea* i *Anatolea Francea*, kitiziraju s ironijom i cinizmom »fideizam« i »pijetizam« sljedbenika jednoga *Pascala* i njemu sličnih. Međutim, Pascalovoj »liniji« priključiše se plejade darovitih književnika, kao što su npr. ruski pisci od *Dostojevskog* do *Pasternaka*, o kojima piše *Vittorio Strada* u svojoj nedavno objavljenoj knjizi (Le veglie della ragione). U novije vrijeme toj plejadi valja pribrojiti i suvremene ruske pisce, kao što je *Feliks Svetov* (o kojemu smo pisali u prvom ovogodišnjem broju »Marulića«), *Oleg Hončar*, *Čengis Ahmatov*, *Vasilije Astafjev*

ili *Vasilije Bikov*. Među njima su i neki progonjeni pisci (npr. *Ana Ahmatova*), čiju rehabilitaciju sada traže *Jevtušenko* i *Voznesenski*. Na engleskom jezičnom području toj bismo struji mogli pridružiti neke sljedbenike *Thomasa Mertona*, koji u profetizmu i kontemplaciji nalaze nadahnuće za svoju poeziju, naslućujući da se lijek i spas za na smrt bolesno čovječanstvo nalazi u suvremenoj tehničkoj civilizaciji nepoznatim vrednotama.

U svojim stihovima i umjetničkim djelima svi oni kao da traže odraz Duha, nastojeći u pojavnostima svijeta naći i izraziti nevidljivu bit čovjeka i ono neizrecivo u religioznoj poruci. Središnje mjesto tu sigurno zauzima pojava Isusa Krista, poruka njegove muke, smrti i uskrsnuća. Sablazan križa donosi poruku spasenja i nade.

Prigodom *Katholikentaga* u Aachenu tu su poruku nastojali izraziti neki likovni umjetnici čije su izložbe bile priređene u okviru te vjerske manifestacije. Posebno valja istaknuti križne putove i raspeća *Wernera Knauppa* i Španjolca *Antonija Saure*.

Na taj način suvremeni umjetnici nastoje dati svoj »dodatak duše« bezdušnoj civilizaciji stroja i kompjutera. Pred nas se postavlja pitanje: »Kako ćemo živjeti i preživjeti bez Duha, bez duše, bez morala?« Postajemo svjesni kako moralni napredak zaostaje za tehničkim jer »više imati« ne znači i »više biti«. Ta je tema dominirala na nekim skupovima na kojima se u posljednje vrijeme raspravljalo o odnosu vjere prema znanosti i prema civilizaciji. Naravno, mišljenja su se razlikovala jer nisu svi, kao mi kršćani, uvjereni da je najbolji put za moralno ozdravljenje i spas civilizacije evangelizacija, odnosno ponovna evangelizacija. Praktičnih i vjernih kršćana ima sve manje.

Iako nas tješe da je teološka i religiozna kultura u stalnom porastu (simpozija i »tribina« zaista ima sve više, ali je sakramentalni život u opadanju!), da je religiozna literatura brojnija nego ikada (uskoro će svaka religiozna institucija postati malo izdavačko poduzeće) i da osnovne kršćanske vrednote imaju sve veći utjecaj na javni život (premda je moral na vrlo niskom stupnju), ipak moramo nekim činjenicama hrabro pogledati u oči.

Silvano Burgalassi iznio je na skupu u Sorrentu neke podatke najnovijih istraživanja o vjerskoj praksi u Italiji i u Evropi. Prema tim statistikama vjerska je praksa u Evropi za trećinu slabija nego prije trideset godina; samo 39% evropskih katolika vjeruje u osobnog Boga, 66% vjeruje u postojanje duše, 52% u život poslije smrti, 45% u raj, a samo 30% u postojanje pakla i đavla. Među mladima je zanimanje za vjeru na jednom od posljednjih mjesta ljestvice moralnih i društvenih vrednota. Na području seksualne i obiteljske problematike Evropljani se sve više udaljuju od moralnih normi propisanih od crkvenog učiteljstva (predbračni odnosi, kontracepcija, razvod, preljub, abortusi itd.).

Mislimo da nije potrebno idealizirati situaciju i iz nekakvih »konstruktivnih« razloga govoriti o ponovnom buđenju religioznog života na temelju prilično nepouzdanih kriterija. Suočivši se s činjenicama, valja učiniti sve kako bi našom domovinom i Evropom prostrujao svježi zrak nove evangelizacije.

* * *

Ta nova evangelizacija treba da obuhvati čitavo srce svakog čovjeka, manje i veće zajednice u kojima on živi, obitelji i narode. Iako nas nastoje uvjeriti da je vrijeme obiteljskih i nacionalnih zajednica i zajedništava prošlo, jer se ljudi više brinu za vlastitu afirmaciju i osobno zadovoljstvo nego za sreću djece i opće dobro, mi vjerujemo da je zakon solidarnosti duboko ucijepljen u ljudsku narav. Svojedobno je *Benedikt XV*, misleći na borbu poljskog i armenskog naroda, uskliknuo: »Nacije ne umiru!« Smatramo da obitelji i nacije valja preporoditi reevangelizacijom.

Posebno su nam na srcu naše hrvatske obitelji, kojima prijeti dezintegracija, kao, uostalom, svim obiteljima naše civilizacije. U ovo božićno vrijeme dolazi nam na pamet mala nazaretska obitelj, u kojoj su sva tri srca, da se poslužim »parolom« s naših plakata za dobrovoljne davaoce krvi, bila »uključena u krvotok solidarnosti«. Parafrazirajući Benedikta XV, mogli bismo izraziti našu želju usklikom »Obitelji ne umiru!«, a parafrazirajući *Andrea Gidea* (s protivnim »predznakom«), kličemo: »Obitelji, ljubim vas!« Tim se sloganom nedavno poslužio i »Figaro-Magazine«, ali su ga odmah neki »skeptici« iz katoličkih redova »depatetizirali«, kao što smo i mi malo prije pokušali »depatetizirati« podatke sa skupa u Sorrentu po kojima 80% znanstvenika vjeruje u Boga podacima o kvaliteti našeg vjerovanja te vjerskog i moralnog života.

»Depatetizirati« i demitologizirati život Svete Obitelji, s obzirom na naše vjekovno vjerovanje na temelju Lukina i Matejeva Evanđelja i kršćanske predaje, pokušaše u naše vrijeme mnogi bibličari. Uostalom Isusovo rođenje i život u krugu obitelji, kao i njegova muka i smrt, bilo je uvijek za neke legenda ili sablazan. Ipak se tim »pismoznancima« suprotstaviše svojim radovima i neki predstavnici znanstvene egzegeze.

Troje iz Nazareta ostaje uzor svim kršćanima, svim kršćanskim obiteljima i svim kršćanskim laicima, a evanđelja Božića nisu za nas legenda ni sablazan nego povijest i stvarnost.

S imenima članova Svete Obitelji u srcu i na usnama očekujemo božićne blagdane. S njima ćemo, nadamo se, dočekati i čas smrti. Vjerujemo da će naš vjerski i moralni život doživjeti svoj preporod, ali moramo konstatirati da je on sada, kao i drugdje u Evropi, na niskom stupnju.

Za vrijeme svojega prvog putovanja u Francusku 1980. *Ivan Pavao II.* uputio je Francuzima pitanje: »Francuska, što si učinila od svojega krštenja?« Danas, uoči Božića, kao da i nama Crkva upućuje pitanje: »Hrvati katolici, što ste učinili od svojega krštenja? Katolički laici, jeste li svjesni svojega zvanja i poslanja u Crkvi i svijetu?«

Lucija RUDAN

Kad je vrime od Božića

Kad je vrime od Božića,
svak nahodi svoju mladost,
u svakoj je kući srića,
u svakoj je duši radost,
kad je vrime od Božića.

Jutrom rano prima crikvi
vidiš jude, žene, dicu,
ča su na glos od zvončića
požurili na zornicu,
kad je vrime od Božića.

A navečer otac bodnjok
k ognju miče srid komina:
»Mortvim pokoj — živim srića!«
i doje mu kruha i vina,
kad je vrime od Božića.

Rožonjce je mat ispekla,
paršurate svima dili,
kako snig iz oblačića
pokri ih je cukar bili,
kad je vrime od Božića.

Doće i Svarha od godišćo,
koleja i puškaronje,
i sve mladić do mladića
i veselje i kantonje,
kad je vrime od Božića.

Na točac oli na jonku
s mendulima dica igraju,
ditenjok je kraj putića:
priko ognja priskokaju,
kad je vrime od Božića.

Kad je vrime od Božića,
srićna mladost, srićna starost,
u cilen je selu srića,
u svaken je sarcu radost,
kad je vrime od Božića.

Nahodit — naći; judi — ljudi; ča — što; glos — glas; zornica — rana misa u adventu prije Božića; bodnjok — badnjak; rožonjac — vrst božićnog kolača, kojemu su gore nataknuti bajami u kori; paršurate — vrst na ulju prženih uštipaka, koji se pospu šećerom; cukar — šećer; Svarha od godišćo — zadnji dan u godini, Silvestrovo; koleja — skupina koja po selu koledava; puškaronje — puškaranje; kantonje — pjevanje; »na točac« — vrst društvene igre s bademima; jonka — jamica; »na jonku« — vrst igre s bajamima koje se nabacuje u malu jamu; mendul — bajam; ditenjok — oganj što se na veselje pali na Badnjak; priko — preko; priskokat — preskakati.

SRETAN BOŽIĆ I NOVU GODINU
želi svim čitateljima i prijateljima
HKD SV. ĆIRILA I METODA-DRUŠTVO SV. JERONIMA
i uredništvo Hrvatske književne revije MARULIĆ!

Živan BEZIĆ

Dramatska sudbina riječi »laik«

Još od Terencijanovih vremena poznamo izreku: »Habent sua fata libelli«. Živa istina: svaka knjiga ima svoju posebnu, nekada i čudnu, sudbinu. Nadovezujući se na Terencijana, ja bih rekao: Etiam verba habent fata sua! Ne samo knjige nego i neke riječi prati »zla« sudbina. Ima riječi koje su u svom povijesnom hodu doživljavale često puta dramatske, pa čak i tragične obrate. Među njih spada i riječ »laik«. Rijetko je koji izraz prošao tako nestalni, burni i paradoksalni historijski put kao termin laik.[1]

Mi ćemo moći, međutim, samo kratko i na brzinu (»magnis passibus«, kako bi kazao Cezar) pratiti neobične peripetije ove riječi. Ne mislimo se zaustavljati na samome pojmu niti ćemo istraživati njegov pravi teološki sadržaj (možda ćemo to učiniti nekom drugom prigodom). Namjera nam je samo pratiti povijesni tijek z n a č e n j a riječi laik i upoznati njezinu čudnu sudbinu.

Nesporazumi

Danas među ljudima ni vjernici nisu iznimka, vladaju nesporazumi i nejasnoće oko značenja riječi laik. Evo nekih primjera:

Na sjednici jednoga biskupijskog pastoralnog vijeća ustao je stariji profesor i obratio se prisutnim svećenicima riječima: »Braćo svećenici, ja vas iskreno molim: nemojte nas više vrijeđati.« Na opće čuđenje i iščekivanje profesor je nastavio: »Molim vas da nas ne vrijeđate nazivajući nas stalno laicima. Mi nismo nikakvi nestručnjaci niti neznalice.«

Profesor dakle — a on nije nipošto u tome sam — smatra da izraz laik znači nestručnjaka i neznalicu. I doista, danas u svijetu, u kolokvijalnom jeziku i u literaturi, prevladava slično mišljenje. Usvajaju ga čak i priznati leksikoni i riječnici.[2] No, je li to izvorno i pravo značenje termina laik? Nije li to možda njegova deformacija i profanizacija? Vidjet ćemo da nam je tu parazitsku konotaciju riječi podvalila srednjovjekovna povijest sa svojim specifičnim prilikama.

Poznati katolički intelektualac, nekada silno angažiran u KA, izlagao mi je usmeno i pismeno kako nije zgodno služiti se izrazom laik kad imamo lijepu hrvatsku riječ svjetovnjak. Zašto ne bismo upotrebljavali nju? Svjetovnjak je zaista i lijepa i hrvatska riječ, to se mora priznati. No da li se njezino značenje sasvim pokriva sa semantikom izraza laik? Je li laik samo svjetovnjak? Zar on nije prije svega član naroda Božjeg, vjernik nikao u krilu Crkve? Nije li on, u neku ruku, i »crkvenjak«? Zar nema za njega posla i u Crkvi?

Moj kolega, profesor teologije na jednom njemačkom sveučilištu i specijalist za laička pitanja, izbjegava riječ laik. On se radije služi nazivima vjernik i kršćanin. Poput njega tako čine i mnogi drugi teolozi. Međutim, i njih možemo pitati: je li svaki vjernik laik? Je li ista stvar biti kršćanin i biti laik? Da li među kršćanima postoje i neke stvarne, funkcionalne i sakramentalne razlike? Mora li i naš jezik voditi računa o tim razlikama?

Poznato je da protestanti ne uvažavaju nikakvu razliku između klerika i laika. Svi su kršćani jednaki pred Bogom i Crkvom, pa čemu praviti razliku gdje je nema. Različitost crkvenih službi ne smije biti razlog za diskriminaciju vjernika. Premda protestanti priznaju »ordinatio«, tvrde da ipak ređenje nije »ordo« niti kršćanski sakramenat. I ovdje je mjesto da se upitamo: je li sigurno da sv. red nije sakramenat? Postoji li razlika između onih koji vrše stalnu pastirsku i liturgijsku službu u Crkvi i onih koji nemaju nikakve službe?[3] Ima li svaka služba pravo (i potrebu) na svoje ime? Što to zapravo znači biti jednak? Zašto se, uza sve to, i protestanti služe terminom laik?

Mogli bismo postaviti još i mnoga druga pitanja sebi i drugima. No na njih nije moguće kratko odgovoriti. O njima bi se mogle pisati (i pišu se) debele knjige. Mi ćemo se ovaj put, ponavljamo, zadržati samo na hirovitoj mijeni i na srazovima nespojivih značenja, koja je izraz laik doživio u svojoj dugoj i trnovitoj povijesti. Zanimaju nas njegove nevjerojatne metamorfoze.

Izvorno značenje

Geneza riječi laik veoma je stara. Već u Starom zavjetu su Židovi sebe smatrali »izabranim narodom«. Za taj pojam su upotrebljavali riječ »am«, u grčkom prijevodu λαός. Poganske su narode nazivali »gojim« (grč. ἔθνος ili ἔθνη), a za građanski uređeni puk δῆμος.[4] Na sebe su, kao na izabrani narod, primjenjivali redovito izraz λαός.[5]

Prvi kršćani su ispočetka — dok se crkvena terminologija nije ustalila — sebe nazivali različitim imenima: vjernici, učenici, braća, sveti, put, Crkva. I dok nije s vremenom prevladao naziv kršćani (kao kolektiv Crkva), još su sebe rado imenovali »izabranicima« i »narodom Božjim«.

Pojam izabranosti su označavali grčkom riječi κλῆρος (kocka, ždrijeb, biranje, baština, nasljedstvo), odnosno njezine nosioce κλῆτοι (izabrani, baštinici kraljevstva Božjeg).[6] Kršćani su se smatrali novozavjetnim izabranim narodom, baštinom Jahve i starog Izraela, nasljednicima svetih (Kol 1,12: κλῆρος τῶν ἁγίων, Gal 3,29: κληρονόμοι).

Osim izabranosti prvi su kršćani naglašavali i svoju pripadnost Bogu, što su izražavali riječju λαός Θεοῦ (narod Božji).[7] Nisu pri tome mislili ni na kakvu nacionalnu pripadnost. Ta oni su internacionalci (populus ex populis) i univerzalci (καθολικοί). Oni pripadaju samo Bogu i zajednica su vjernih u Bogu, tj. članovi naroda Božjeg (λαικοί).

Stari su kršćani sebe smatrali i nazivali Božjim izabranicima i baštinicima (odatle klerici) i jednako tako narodom Božjim (odatle laici). Svi su krštenici istodobno i svećenici (sacerdotium commune) i laici, tj. članovi Božjeg naroda. Kršćansko dostojanstvo ima i kleričke i laičke dimenzije.[8] Obje su ravnopravne i jednakovrijedne.

Međutim, u Crkvi je od samog početka trebalo obavljati raznovrsne službe (ministeria). Glavne su obavljali zaređeni službenici (ministri), a ostale nezaređeni vjernici. Službe i njihove nosioce trebalo je nekako imenovati, dati im odgovarajuće nazive. Zaređene službenike se je počelo nazivati općim imenom κληρικοί jer su birani kockom za svoju službu. Kako su službe bile različite, niknuli su i različiti nazivi za njih. Nasljednici apostola i glavni ili »veliki« svećenici dobili su ime ἐπίσκοποι (ἐπίσκοπος, episcopus, biskup, nadzornik). Njihovi svećenički suradnici πρεσβύτεροι (presbyterus, starješina, svećenik, kolektivno: presbyterium). Pomoćnici biskupa i prezbitera nazvani su διάκονοι (διάκονος, diaconus, đakon, poslužitelj). Svi skupa: biskupi, prezbiteri i đakoni nose zajedničko ime — *klerici*.

Čim su klerici dobili svoje posebno ime, više ih nitko nije nazivao laicima. Sad bi naime zajednički naziv stvarao zabune. Stoga se zaređeni službenici unaprijed više ne broje među laike. Pomalo se izdvajaju iz naroda Božjeg službom, sv. redom, odjećom i posebnim imenom.[9]

Odsada termin laik putuje svojim vlastitim putem. Prvi put se spominje u crkvenim spisima kao pridjev (λαικὸς ἄνθρωπος) koncem prvog stoljeća u pismu pape Klementa (I Clem 40,5), a poslije se substantivira i postaje imenicom (λαικός, laicus) te dolazi u djelima Tertulijana, Origena, Klementa Aleksandrijskog, Ciprijana i ostalih crkvenih otaca. Redovit je i u prvim crkvenim službenim dokumentima (Traditio Apostolica, Didascalia, Institutiones Apostolorum i drugim).

Podjela na klerike i laike odsele spada na hijerarhijski poredak Crkve. Koncem II. st. Tertulijan već govori o »crkvenim redovima« (ordines ecclesiastici). Tu je najprije ordo clericorum, koji će se granati u ordines maiores i ordines minores. Svi oni koji nemaju sv. reda ostaju u »laičkom redu« (ordo laicorum). U njegovu će krilu nastati još i ordo viduarum (udovice), ordo virginum (djevice) i nešto kasnije ordo anachoretarum (pustinjaci). Sakramenat reda (ordo sacer, ordinatio sacerdotalis) postaje međašni kamen razlikovanja. Obred »ređenja« igra važnu ulogu u životu Crkve.

Bilo je ipak služba na razmeđi svećeničkog i laičkog »reda«. Ispočetka se nisu mogle smjestiti ni u kakav red. S vremenom su vratari, čitači, akoliti, exorcisti i subđakoni svrstani u niže kleričke redove.[10] A kako su neke službe — učitelji, katehete, putujući misionari, ekonomi — tokom vremena bile također klerikalizirane, za laičke službe u Crkvi ostalo je malo mjesta. Ipak su laici (»clerus et populus«) još dugo, sve do u srednji vijek, zadržali pravo biranja svoga biskupa, premda ovoga redi biskup metropolita skupa sa sufraganima.

Kad je u konstantinovskoj eri Crkva dobila mnoge privilegije, u klerički se stalež počelo gurati mnoštvo kandidata. Na bogati i gospodski život klera te na lagodni (nema više progona!) život laika nastala je u kršćanskim redovima reakcija u obliku asketizma. Kršćani željni savršenstva i radikalne primjene Evanđelja počeli su se povlačiti iz svijeta i odlaziti u pustinje (eremiti, anahoreti). Oko prvih pustinjaka stali su se okupljati i novi drugovi. Tako su nastajale male pustinjačke zajednice (cenobiti). Najzad su se pustinjačke udruge počele organizirati (Pahomije, Bazilije, Benedikt), stvarati pravila zajedničkog života i graditi samostane (monasteria). Njima je kršćanski puk nadjenuo skupno ime *monasi* (samotnjaci, samostanci).[11] Samim tim imenovanjem ispali su i oni iz redova laika i unaprijed smatrani kao poseban red.[12] Premda su, teološki gledano, i oni laici, nitko ih više tako ne zove te oni pomalo dobivaju i pravno priznanje u Crkvi. Vjernici koji su pokrenuli pustinjački pokret započeli su kao laici a završili kao ne-laici!

U VI. st. je papa Grgur Veliki mogao konstatirati da postoje tri kategorije kršćana: pastores (kler), continentes (monasi) i conjugati (laici). Već i ta nomenklatura imala je za laikat pejorativni prizvuk, a postala je očito negativna kad se je u Crkvi uvela »laicizacija« kao kazna za nevaljale klerike (reductio ad statum laicalem). Započela je, dakle, degradacija laičkog staleža.

Kompetencije laika u Crkvi se sve više sužuju, najprije na materijalna i svjetovna dobra, a kasnije su im i one oduzete. Već se u IV. st. osniva služba ekonoma (Crkva postaje bogata, đakoni više nisu dostatni!), ali ne kao laička. Rimski sabor. g. 502. odlučuje da nikakav laik »bio redovnik bio vladar, ne može se ni na kakav način miješati u upravu crkvenih dobara«.[13]

Kao sažetak razvitka pojma laik u prvim vjekovima kršćanstva možemo reći ovo: Na samom početku je crkvena terminologija nestalna, tek se rada.[14] Svi se krštenici smatraju i svećenicima u širokom smislu riječi (κλῆρος), i članovima naroda Božjeg (λαός). Tijekom vremena se naziv klerik rezervira

za zaređene crkvene službenike, a svi ostali su i nadalje laici. Stvaranjem monaštva u IV. st. i monasi bivaju izuzeti iz leksika laik. Tako pri kraju starog vijeka imamo tri »reda« kršćana: klerički, laički i monaški. Uvedbom »laicizacije« kao kazne započinje postupna degradacija laikata.

Deformacija pojma

Degradacija pojma laik nastavlja se i produbljuje u toku srednjega vijeka. Službeni joj pečat daje još jedna nova crkvena uredba — tonzura (ostrig kose obavezan za klerike), što je naređena u VI. st. Na taj je način razlika između klerika i laika ozakonjena još jednim liturgijskim obredom. Tonzurom se »prestaje« biti laik i postaje klerik. Jaz je produbljen.

Riječ kojom su prvi kršćani htjeli naglasiti svoju odijeljenost od nevjernog i poganskog svijeta — λαὸς Θεοῦ — sada mijenja svoje značenje. Taj svijet je naime postao njihov, kršćanski, svijet s kojim se počinju identificirati. Zbog toga semantički pravac riječi laik kreće drugim smjerom i stvara podjelu ne više prema vani, nego unutar same Crkve. Kako je »pokršteni« svijet ipak zadržao svoju staru svjetovnost, materijalnost i karnalnost, briga za taj svjetovni sektor je prepuštena laicima, a briga za duhovnu sferu povjerena klericima. Sad je, po srednjovjekovnom shvaćanju, svijet s njegovim materijalnim i tjelesnim probicima postao domena laika, i oni se odsada zovu *»svjetovnjaci«* (saeculares, carnales) a klerici duhovnici (spirituales).

U tu podjelu se je ubacio još jedan crkveni stalež — *redovnici* (religiosi). Mnogi su se kršćani namjeravali posvetiti Bogu, ali ne više u pustinjama i osamljenim samostanima. Oni su željeli živjeti zajedničkim životom među ljudima, počeli su graditi samostane u gradovima i tu provoditi redovnički život prema stalnim pravilima (regulae, odatle regulares). Pošto su se opredijelili za duhovne i vjerske vrijednosti te dobili posebno ime — redovnici — ni oni se više nisu brojali među laike. Postali su poseban — redovnički stalež, a njih su od laika dijelili posebni »zavjeti«.

Osim na crkvenoj razini laik je sišao jedan stupanj niže i na društvenoj ljestvici. U srednjem vijeku je naime naziv laik dobio i svoju stalešku i, mogli bismo reći, gotovo klasnu obojenost. Kako znamo, društvo srednjega vijeka je feudalno društvo, hijerarhijski podijeljeno na staleže. Pored svećenstva dominantnu ulogu je uživalo još i plemstvo. Premda su i plemići u teološkom smislu bili smatrani laicima, zbog uske veze s klerom obično ih se nije nazivalo tim imenom. Tako je izričaj laik počeo označavati većinu vjerničkog mnoštva što su ga sačinjavali kmetovi i pučani (plebs, plebeius).[15] Na taj način riječ laik, u smislu *pučanina*, gotovo ispada iz crkvene sfere i prelazi u svjetovnu i društvenu sferu. Ona se profanizirala.

U isto vrijeme je iskaz laik stekao još jedno profano značenje, i to na obrazovnom polju. Budući da su se u ranom srednjem vijeku školovali jedino klerici,[16] i nitko više,[17] prosti puk je bio potpuno nepismen. Kako je osim toga u ono vrijeme u crkvenom i društvenom životu vladao isključivo latinski jezik, poznat uglavnom samo klericima, laikat je postao sinonim za *neukost*, nepismenost, neškolovanost i nestručnost. Nažalost, to je značenje u profanom žargonu ostalo živo sve do dana današnjega kao obrazovna diskvalifikacija. Izvorno i pravo značenje riječi je kontaminirano.

No ova je kontaminacija polako prešla i u pravu d e f o r m a c i j u, potpuno izobličenje značenja. Najprije se, kako smo vidjeli, semantični opseg laikata sužavao s obzirom na njegove nosioce, tj. ograničio se na ne-klerike, ne-redovnike i ne-crkvenjake. Zatim se ta ista semantična redukcija počela širiti s obzirom na svojstva preostalih nosilaca i prešla na profano područje. U sekulariziranom i profanom govoru počela je stjecati nova značenja.

Na prijelazu u novi vijek laici nisu više bili tako neuki ni tako vezani za svoju Crkvu. Pojave humanizma, renesanse i reformacije, a poslije još deizma i prosvjetiteljstva postupno su ih sve više i više udaljavali od vjere i Crkve. Humanizam im je odvratio pažnju od Boga, renesansa ih je paganizirala, reformacija pobunila protiv hijerarhije,[18] deizam odriješio od Božje providnosti a prosvjetiteljstvo od kršćanske vjere i teologije (theologia rationalis, religio laica). »Učeni su laici zaboravili da su oni zapravo po svom imenu članovi naroda Božjeg.

Puna deformacija laikata je nastupila kad su laici počeli zauzimati ne više indiferentni, nego upravo neprijateljski stav prema svome iskonskome zvanju članova Božjeg naroda. Najprije su se pobunili protiv klerikalizma svojih crkvenih pastira. Postali su *antiklerikalci* (to su već bili lolardi u sréd. vijeku).[19] Tim više što su crkveni dostojanstvenici bili usko povezani s aristokracijom, a i sami (osobito biskupi i opati) bili feudalci. U Italiji je antiklerikalno raspoloženje izazvala najviše papinska država kojom su upravljali klerici. Antiklerikalizam pod imenom laicizma kulminirao je u XIX. st. kad je većina Talijana papinsku državu smatrala najvećom zaprekom nacionalnog ujedinjenja. U Francuskoj su laici krvavo obračunali s klericima za vrijeme francuske revolucije.

Kako je puk Crkvu izjednačivao s klerom, neprijateljstvo prema kleru se je prenijelo na samu Crkvu. Unaprijed to nije samo neki puki osjećaj mržnje, već idejni i dosljedni stav, nova ideologija, nazvana *laïcizam* (laïcismé, laïcité). Novi izraz od početka ima militantni naboj. Enciklopedisti, crkvena i politička emancipacija, liberalizam, materijalizam, pozitivizam, marxizam i ateizam zaoštrili su neprijateljski stav prema Crkvi do njezina istrebljenja. Kulturkampf u Njemačkoj, treća republika u Francuskoj, masoni u Italiji, oktobarska revolucija u Rusiji itd. imaju oštri anticrkveni kurs u teoriji i praksi. Laicizam znači samo jedno: borba protiv Crkve.[20] Njegova je glavna parola: rastava Crkve i države.

Ideologija laicizma se nije zaustavila samo na antiklerikalizmu i anticrkvenosti. Uzela je na nišan kršćanstvo uopće, pa i samu religiju kao takvu. Moderni »laik« je postao *antireligiozan*. Umjereniji među njima, doduše, zastupali su blaže stavove: agnosticizam, sekularizaciju ili neku neutralnost prema vjeri. Ateisti koji ne vole isticati svoju bezbožnost najradije se pokrivaju parolom laicizma. Po njima država mora biti »laička« (l'état laïque, lo stato laico), škola isto tako (l'école laïque, la scuola laica) te uopće cijeli javni i politički život društva (il movimento laico, i partiti laici i sl.).[21]

Eto, tako je dramatična povijest riječi laik došla do svoga neočekivanog obrata. Riječ se pretvara u svoju suprotnost. Izopačila se i zanijekala svoje porijeklo i prvobitno značenje. Od člana naroda Božjeg »laik« je postao neprijatelj tog istog naroda, pa čak i samoga Boga. Apsurdna situacija. Drama je postala tragedija.

Rehabilitacija laikata

Kako smo mogli vidjeti prateći povijesni razvoj pojma laik, njegova se geneza kretala u dva razna pravca: crkvenom i profanom. U crkvenom je govoru laik svaki tko je kršten, član naroda Božjeg. S vremenom se pojam sužavao na one koji nisu klerici, monasi ni redovnici. Uzimajući u obzir mnoge službe u Crkvi, njihova se nomenklatura bogatila na štetu termina laik. Tako je već na crkvenoj razini taj termin doživio semantičku degradaciju.[22]

U profanom je žargonu izraz laik prošao mnogo gore. Najprije je kontaminiran pobočnim značenjima koja nemaju veze s njegovom crkvenošću (staleška pripadnost, neukost), a na kraju se sasvim izopačio, doživjevši totalni obrat značenja: laik je sad protuklerikalno, protucrkveno i protuvjerski raspoložen čovjek.

Kako li se povijest poigrala smislom ove riječi!? Čudne li sudbine pojma laik! Od člana Božjeg naroda kršćanin je ironijom vremena postao a(nti)klerik, a(nti)crkven, a(nti)religiozan i a(nti)teist.

Danas, srećom, na crkvenom području puše novi značenjski vjetar, mijenja se klima. Pejorativno značenje termina laik nestaje. Prvotni se izraz dekontaminira od nečistih naslaga. I riječ i njezino značenje se nalaze u toku rehabilitacije.

Rehabilitacija je započeta još u drugoj polovici XIX. st. nastankom katoličkog pokreta u Srednjoj Europi i stvaranjem brojnih organizacija katoličkih laika. Početkom našeg stoljeća se razvila gotovo u svim zapadnim zemljama KA, preko koje laici sudjeluju u hijerarhijskom apostolatu Crkve. Niču nova apostolska udruženja kao što su »svjetovni instituti«, čiji se članovi s ponosom nazivaju laicima. Apostolat laika ulazi u svijest većine kršćana širom svijeta. »Nova teologija« tematizira važnost zemaljskih i svjetovnih vrednota i uloge laika u kristijaniziranju i posvećivanju svijeta. Stvara se i tzv. teologija laikata, čiji je pionir Y. Congar.[23] Papa Pio XII je prihvaća i saziva kongrese katoličkih laika.

Konačni impuls rehabilitaciji laika dao je II. vatik. sabor, osobito u svojim dokumentima *Lumen gentium, Apostolicam actuositatem*[24] i *Gaudium et spes*. Oživio je stare pojmove Crkve kao naroda Božjeg te općeg svećeništva vjernika. Na laički su apostolat svi kršćani i pozvani i poslani. Istaknute su ne samo službe u Crkvi nego i karizme vjernika. Preporučuje se osnivanje pastoralnih vijeća na župskoj i biskupijskoj razini. Obnavlja se liturgija zahtjevom aktivnog sudjelovanja svih vjernika, uvođenjem narodnog jezika u bogoslužje i okretanjem oltara prema puku. Sve te novosti konačno ozakonjuje novi Crkveni Zakonik (1983) i donosi listu vjerničkih dužnosti i prava. Još g. 1967. papa Pavao VI. osniva posebno crkveno tijelo za promicanje laičkog apostolata pod nazivom »Consilium de laicis«.

Sve je to urodilo korisnim plodovima porasta crkvene svijesti svih kršćana, većom zrelošću laika, boljim sudjelovanjem u bogoslužju, studiranjem teologije, jačim angažmanom u apostolatu, osnivanjem brojnih laičkih vjerskih pokreta i tzv. bazičnih skupina.[25] Katolički laici postaju sve više svjesni svoga crkvenog poslanja kako in ordine creationis tako i in ordine redemptionis. Revalorizacija i termina i pojma laik je u punom jeku.

Staro shvaćanje laika kao člana naroda Božjeg danas je obogaćeno jednom novom značajkom, a to je *»angažiranost«*. U ovom trenutku crkvene povijesti ne zove se obično laikom bilo kakav kršćanin, već samo onaj koji je vjerski angažiran, bilo pojedinačno bilo organizirano. Samo odabrani, zauzeti i dosljedni kršćani se danas smatraju laicima. Nitko se više ne zadovoljava zastarjelom i previše juridičkom definicijom laika kao kršćanina koji nije ni svećenik ni redovnik. Svi traže novu i pozitivnu odrednicu laika kao kršćanina koji je vjerski angažiran ne samo u Crkvi nego i u svijetu.[26] Izrazom laik danas se u Crkvi označuje samo dobar i elitan kršćanin.[27]

Prema tome, vrijeme je da se definitivno raščisti pitanje smisla riječi laik. Kurentnim profanim značenjem laika kao nestručnjaka ne možemo biti zadovoljni, treba ga (barem koliko je do nas, djelujući na javno mnjenje) sasvim napustiti. Ideologizirano i deformirano poimanje laika kao protivnika vjere valja udariti oštrim ostracizmom. Čisto kanonističko-pravno shvaćanje laika

kao neklerika i neredovnika neka ostane kao tehnički termin razlikovanja samo za forum juridicum. Mjesto takve negativne definicije priklonimo se pozitivnoj koja vrednuje laika kao kršćanina vjerski angažiranog pretežno u svijetu (utoliko je hrvatska riječ svjetovnjak opravdana).[28]

Potpuno se slažem s današnjom upotrebom značenja riječi laik. To je duboko uvjereni, praktično dosljedni kršćanin koji hrabro svjedoči svoju vjeru u privatnome i javnom životu. To je apostol Kristov u svijetu, elitni katolik i uzoran čovjek u svakom pogledu. Duboko vjeran, visoko moralan i široko human.

Na kraju još jedno pitanje.

Pošto je termin laik tijekom povijesti došao na zao glas, zašto ga ne bismo zamijenili nekim boljim surogatom? Npr. riječima vjernik ili kršćanin? Već smo natuknuli da su ti izrazi preopćeniti i neodređeni. Možda je riječ svjetovnjak dobra zamjena za laika? Dobra je, ali nije najbolja, jer laik nije samo svjetovnjak.[29] Možda bi bila najzgodnija, kako neki predlažu, hrvatska riječ »pučanin«? Ne bi ni u kojem slučaju. Pučanin naime ima svoje staro i općeprihvaćeno značenje: čovjek iz puka, pripadnik »malog« naroda, ne-plemić, ne-gospodin, ne-pripadnik viših slojeva i staleža. Prihvativši ovu riječ, opet bi upali u negativnu definiciju laika (samo bi to ovaj put bila naša »domaća« negacija). Uostalom, kad već termin pučanin ima svoje staro i vjekovima ustaljeno značenje, ne valja ga opterećivati novim semantizmima i stvarati nove zabune.

A ne bi li bilo najbolje sasvim napustiti riječ laik? Ne bi, iz više razloga. Prvo: ako bi taj termin napustila Crkva, ne bi ga napustio profani govor. Izraz bi i dalje ostao, ali jedino u negativnom i deformiranom značenju. Što bismo time dobili?

Drugo: napuštanje riječi laik automatski povlači sa sobom i napuštanje riječi klerik, koja je njegov pendant i nadopuna. No, ako bismo i smjeli ignorirati riječ, smijemo li ignorirati i činjenice čije su one samo znak? Može li se šutnjom ukinuti činjenica svećeničkog reda? Ako već postoje svećenici (klerici) moraju imati i svoje ime.[30] Ime ovdje ne ukida njihovu laičku dimenziju, svećenici i nadalje ostaju laici s posebnim zadatkom (za koji dobivaju posebno ime).

Treće. Konačno, zašto uopće i treba predati zaboravu tu staru i tipično kršćansku riječ? Ona ima slavno porijeklo i časnu sadašnjicu. Ako je negda u prošlosti bila okaljana, bez svoje krivnje, negativnim balastom, valja se riješiti balasta a ne same riječi. Ako se ona i danas krivo upotrebljava, logika traži da se ukine kriva upotreba i uspostavi izvorno i pravo značenje. Čemu se odreći tako stare, posvećene i sadržajem bogate riječi? To bi značilo da dobro treba kapitulirati pred zlom, da istina treba ustuknuti pred krivim mišljenjem.

Upoznavši genezu izraza laik i spoznavši njegovu aktualnu ulogu i važnost, uvjeren sam da naši laici mogu biti samo *ponosni* na svoje prastaro biblijsko, kršćansko i časno ime.

(Priložena shema će nam zorno prikazati dihotomni razvitak pojma laik).

BILJEŠKE

1. G. Wingren, *Der Begriff »Laie«* (u knjizi *Vom Amt des Laien in Kirche und Theologie*. Festschrift für G. Krause zum 70. Geburstag. Walter de Gruyter, Berlin — New York 1982).

2. Tako npr. *Meyers Lexikon* daje laiku ovo značenje: »Der Nichtfachmann, der Uneingeweihte« (VII izd., g. 1939, kol. 157), a naš Skok daje slijedeća objašnjenja: 1. svjetovnjak, 2. sluga fratarski, 3. idiota, 4. nevješt u znanosti (*Etimologijski rječnik*, knj. II, str. 261). Sve samo ne pravo značenje!

3. M. Carrouges, *Le laïcat, mythe ou réalité*. Centurion, Paris 1964.
4. X. Léon-Dufour (Hg), *Wörterbuch zur biblischen Botschaft*. Herder, Freiburg 1964, str. 719.
5. Ipak se pridjev »laički« odnosio prvenstveno na ono što nije (u Izraelu) posvećeno. Tako npr. kada David moli vel. svećenika Ahimeleka da mu dade za jelo hramski kruh, ovaj mu odgovara: »Non habeo laicos panes ad manum, sed tantum panem sanctum« (I. Sam. 21,4).
6. Kod podjele baštine obično se bacao ždrijeb ili, kad je bilo više kandidata za istu službu, službenici su se birali ždrijebom. Sjetimo se izbora apostola Matije.
7. »Hymeis de genos eklakton, basileion hierateuma, ethnos hagion, laos eis peripoiesion... Hoi pote ou laos, nyn de laos Theou« (1 Pet 2,9 i 10).
8. A-M Carre, *Le sacerdoce des laics*. Spes, Cerf, Paris 1960.
9. A. Faivre, *Naissance d'une hiérarchie*. Beauchesne, Paris 1977.
A. Faivre, *Les laïcs aux origines de l'Eglise*. Centurion, Paris 1984.
10. »Fossores« (grobari) su neko vrijeme kolebali između klerikata i laikata. Na koncu su ubrojeni u laike.
11. »Omnis de saeculo fugitivus, id est monachus«, veli jedan suvremeni spis.
12. Hodočasnica Egerija prva suprotstavlja termine Laik — monah (Egérie, *Journal de Voyage. SC, str. 24, 235, 296).*
13. *Communio*, na tal. br. 83-84, g. 1985, str. 21.
14. To stanje traje prilično dugo. Još u IV. st. npr. car se Konstantin naziva »episcopus externus«, a jedan od njegovih nasljednika — Valentinijan I — tvrdi u pismu biskupima: »Ja nisam ništa drugo nego laik« (Sozomenos, *Histoire écclésiastique*, VI, 7. Ed. Cerf, Paris 1983).
15. Odatle naziv za seoskog župnika »plebanus« (u nas prekršten u »plovan«, a župa u »plovaniju«.
16. Na tu nas činjenicu upućuje i hrvat. riječ »djak«. Ona dolazi od grč. »diakonos«, što je posljednji stupanj prije svećeništva. Kako su đakoni morali pohađati škole, dijakoni ili dijaci su kroatizirani u dijaci ili djaci. Postali su opći pojam za učenika.
17. U to doba ni plemstvo nije pohađalo školu. Tako npr. ni car Karlo Vel. nije znao pisati, osim što je naučio potpisati svoje ime.
18. Niječući sakramentalnost sv. reda i svaku razliku između klerika i laika. Svako je zvanje, tvrde oni, »professio« i svaki je poziv od Boga (Beruf).
19. Poznata je izreka iz tog vremena: »Juravit laicus clero: numquam tibi amicus ero«.
20. Neki su htjeli praviti razliku između kršćanstva i Crkve, pa su oštricu borbe upućivali prema Crkvi. Nekako u smislu suvremene krilatice: Christus ja — Kirche nein!
21. Zanimljivo je da se je laicizam najviše naglašavao u katoličkim zemljama, gdje je i klerikalizam bio najjači.
22. Tako su laici, po Tertulijanu, postali poseban »red« u Crkvi (ordo laicorum), a u sred. vijeku poseban »stalež« (status vitae). Na kraju su pravnici skovali dva »roda« kršćana (Gracijan u XII. st.: »Duo sunt genera christianorum...«)
23. Y. Congar, *Jalons pour une théologie du laïcat*. Cerf. Paris 1953.
24. *Apostolicam actuositatem* je prvi zaokruženi koncilski dokumenat o ulozi i mjestu laika u Crkvi.
25. Premda su neke od tih grupa kontestatorski raspoložene, njihovo osporavanje je vjerski inspirirano i apostolski motivirano.
26. Premda ni ova definicija nije savršena, većina je teologa usvaja očekujući još bolju od tek započete »teologije laikata«.
27. Naravno, zbog načela elitnosti ne smijemo zanijekati ostalim kršćanima njihovo pravo na biblijski naziv laik.
28. Ističem riječ *pretežno*, jer laik uvijek ostaje angažiran i u svojoj Crkvi.
29. On je, upravo kao laik, najprije crkveno biće, po samoj definiciji riječi. Uostalom, i »svjetovni« svećenici su također svjetovanjaci (uzmimo kao primjer svećenike-radnike po tvornicama). Mnogi crkveni službenici, zaposleni stalno i cjelovito u Crkvi kao župski pomoćnici-ce, pastoralni referenti -ce, vjeroučitelji -ce, kurijalni namještenici -ce i sl. ostaju i nadalje svjetovnjaci.
30. Jedna poljička poslovica glasi: »Čemu ima imena, ima mu i simena«.

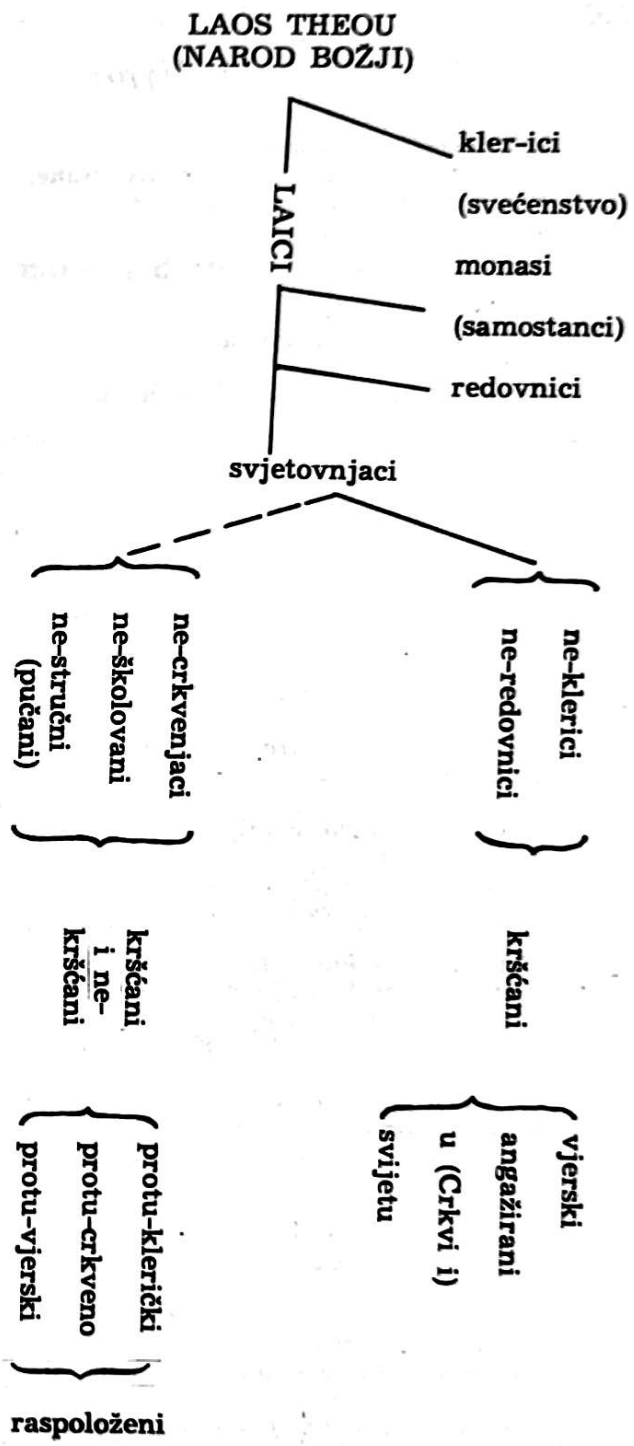

Na vratima Nina

Petar Krešimir Četvrti
s mačem uzmahuje na sve četiri strane.
Stojim na mogili Svetog Mikule
kao i prije šest godina.

Gleda stražar s crkve:
dolaze li Avari ili Franci.
Neprijatelj sa svih strana!

Samuje Nin na plitkoj obali mora.
I žuti se rat Prutna.
Plavi se Zmijski gaj na Jasenovu.
I crljeni zemlja stara.
Plavi se Peroška.
Velebit diže se golem nad otokom Pagom.

Gospa od Zečeva čeka bose romare.
Ovce pasu u kršu paškom, sunce pali,
samo ovce i poskoci.

Nin stoji na obali Hrvatskog mora
već stoljećima.
Grobove otvaraju kraj Svetoga Križa.
Među njima ratnik od dva metra.

Uza stijene u moru pripile se kamenice
zvane kopita.
Crni Pažani na pramcu brodova stoje.
Vruće stijene, vruće more.

Gonetam ime kneza Branimira u Šopotu.
I tražim starohrvatski dvosjekli mač
iz Biograda i Biskupije,
ostruge ratnika naših iz Kašića i Nina.

Djevojka rasula crne vlasi preko ograde.
Crni se portal Svete Stošije.
Prolazim Voštarnicom i mislim:
na današnji dan rodila se moja mati.

Sveti Mikula pozdravlja sve putnike
koji prilaze Ninu.

Tamo su i Ričice, za Velebitom,
tamo je ljubljena Lika.
Tu je Nin, tu su braća i prijatelji.

Na konju sjedi kralj, sja se kruna
sa svoja tri križa.

Problemi mira u djelima suvremenih književnika

Riječ-dvije općenito o miru

Mir je opće dobro, dobro svih ljudi. Uvjet je i okvir osobnog i zajedničkog razvoja i blagostanja. Bez njega je sve u opasnosti, zastoju, pogibli Mir se tiče naših osobnih, obiteljskih, narodnih i međunarodnih odnosa i interesa. O njemu ovise ne samo red i sigurnost nego i čitav sklop razvojnih mogućnosti, društvenih, gospodarskih i kulturnih dobara, važnih za sadašnjost i budućnost zajednica i pojedinaca, ljudskog roda u cjelini.

Ova je godina posvećena miru, proglašena je Godinom mira. Zašto? Zato što je mir danas u pitanju. Slab je i krhak i tamo gdje postoji. I najmanja »igra« mogla bi dovesti do potpunog uništenja, do opće katastrofe.

Nas ovdje zanima što književnici govore o miru, kako oni u svojim djelima pristupaju pitanju ili, bolje, problemu mira u svijetu. Kao što znate, književnost je golemo područje. U njoj se sve i svašta događa. Mi ćemo, naravno, pratiti, barem shematski, ona pozitivna kretanja, zagovaranja i promicanje mira u suvremenoj literaturi.

Moramo ovdje, barem uvodno, upozoriti da je mir vrlo složena društvena pojava, rezultat mnogih pravilno riješenih pitanja i okolnosti. Mir nije samo odsutnost rata, nije ni »ravnoteža sila«. Mir nikada nije konačno postignut; treba ga neprestano izgrađivati. Mir se zasniva na istini i pravdi, na poštovanju čovjeka i njegovih neotuđivih prava, na poštovanju naroda i njegova suvereniteta. Stoga, govoriti o miru znači govoriti o njegovim temeljima, o osnovnim uvjetima i stvarnim plodovima mira.

Književnici najčešće govore o miru u tzv. društvenim analizama, opisujući čovjeka i okolnosti tijekom negativnih i pozitivnih trenutaka suvremene zbilje, iznoseći nekadašnja zbivanja i povijesne događaje, koji su stvarali ili razarali mir i njegove plodove.

S druge strane, i književnost uviđa da nije sve mir što se mirom naziva. Ako je mir rezultat straha, diktature, nasilja, odnosno ako u nekoj zemlji vlada izrabljivanje, ako nema osnovnih prava i sloboda, onda je tu teško govoriti o miru.

To je koji put razlog da se i književnici bune, da prosvjeduju, napadaju takvo stanje i traže promjenu, traže zapravo pravi, pravedniji mir. Baš zbog toga, iako se suvremena književnost ne zanima izravno za mir kao takav, ona se u svojim analizama zbiljskog života često dotiče i tog pitanja.

Kultura, književnost i mir

Kultura je po sebi okrenuta duhovnim dobrima i suradnji. Književnost

također. One u pravilu odgajaju, oplemenjuju čovjeka; uče ga kako treba vladati sobom; potiskuju tzv. rušilačke nagone; potiču — bar bi tako trebalo biti — da u svakom čovjeku vidimo biće jednako sebi, osobu vrijednu života i svih drugih prava i obaveza.

Nažalost, nisu svi kulturni procesi usmjereni poticanju i promicanju sloge, suradnje, ravnopravnosti i mira. Nećemo ovdje o tome raspravljati. Više nas zanimaju pozitivni tokovi. Stoga općenito možemo zaključiti da je kultura, ona prava kultura, a isto tako i literatura, u prvom redu pozvana da odgaja i oplemenjuje čovjeka, generacije i narode.

Je li današnja književnost miroljubiva

Naše je stoljeće puno nemira, sukoba, ratova. Svjedoci smo tih zbivanja. Pa i ovaj mir u kojemu kako tako živimo — bar mi u Evropi — odviše je krhak i slab. Ljudi su uvijek ljudi; imaju dobrih, ali nažalost i loših želja, planova i djela. Uvjeti mira nisu u potpunosti ostvareni, zato ni mir nije čvrst i siguran.

I književnost je takva. Nije sve pozitivno što se u knjigama nalazi. Pa ni s obzirom na mir i miroljubiva rješenja. No, ako već govorimo općenito u želji da otkrijemo one bolje tokove suvremene misli i pisane riječi, onda smijemo potvrditi da je današnja književnost u svom većem dijelu pacifistična, miroljubiva; da prihvaća ideju mira, a otklanja pomisao na rat i ratna razaranja.

Dva smjera ili dva pristupa problematici mira u današnjoj književnosti

U naše se vrijeme osjeća u svijetu pa i u književnosti da je mir jedina alternativa suvremene civilizacije, današnjeg čovjeka i društva. Zašto? Jednostavno zato što bi moguća ratna katastrofa sve uništila.

Pod tim vidom javlja se i u književnosti snažna ideja: mir pod svaku cijenu. Ne znači to da zastupnici takva mišljenja ne žele da dođe do poboljšanja životnih prilika. Naprotiv, oni su svjesni da treba raditi na svim područjima za nužne uvjete mira, za ravnopravnost i slobodu. Međutim, kad je u pitanju mir ili rat, onda su za mir kao jedini izbor, bez obzira kakvi su uvjeti i koji su rezultati takva mira.

Navest ću kao ilustraciju takve literature jednu dramu francuskog pisca Jeana Degroisea *Luda oklada (Le pari stupide)*. Sam naslov otkriva bit problema. Radi se o okladi da li bi poslije eventualnog današnjeg ili sutrašnjeg rata — razumije se, nuklearnog rata — itko preživio, odnosno ako preživi, da li bi mogao zdravo i mirno živjeti. — Ne znam na što bi se vi kladili, no pisac se odlučio na negativan odgovor. On smatra da bismo u slučaju jednog nuklearnog rata svi nastradali. Ako bi slučajno netko preživio, taj bi, misli Degroise, još najgore prošao. Umro bi u težim okolnostima nego oni koji su nastradali u prvom udaru, odjednom. Zato on sve one koji se klade na mogućnost života, ljudskog života, poslije jedne takve katastrofe smatra nerealnima, a samu okladu naziva »luda oklada«.

U stvari, svojom tragičnom vizijom mogućeg rata pisac govori o apsolutnoj potrebi mira. Jer mir je ona druga strana medalje, jedina alternativa u suvremenom svijetu, dok je sve drugo opasno i u konačnici besmisleno. Pred prijetnjom ratne katastrofe, on se odlučno opredjeljuje za mir.

Takav stav zagovara opću potrebu mira kao jedino rješenje svih problema i zavrzlama; pa kad čovjek i čitave nacije, klase i rase moraju nešto trpjeti,

kad i nije sve u redu kako bi trebalo biti, apsolutno zahtijeva mir.

Drugi pristup tematici mira mnogo je složeniji. On nije tako jednostavan. Na mir se gleda kao na najveće društveno dobro, ali ne jednostavno pod samom idejom mira, nego pod shvaćanjem i prihvaćanjem humanih uvjeta i sigurnih plodova istinskog mira. Zbog toga, tamo gdje nema pravoga mira, gdje ne vladaju stvarni uvjeti za cjeloviti mir i humanu suradnju, slobodu, pravdu, osnovna prava čovjeka i naroda — traži se potrebna promjena i poboljšanje. Pisci ne ustaju na rat, ali uočavaju problem mira i zahtijevaju bolje odnose.

O ovome ćemo još govoriti. Napomenimo samo da mnogi stariji i suvremeni književnici pristupaju tematici mira redovito s ovog drugog stajališta. Ima ih u svim zemljama i u svim književnostima od Pabla Nerude iz Južne Amerike do Friedricha Duerrenmatta iz Švicarske. Ne radi se, naime, ni o kakvoj pobuni ili izazovu rata nego o pravičnijem shvaćanju ljudskog života i političkih odnosa; trebalo bi mnogo toga ispraviti da bi se moglo govoriti o stvarnom i poštenom miru.

Ukratko, mir je doista složen proces. S jedne strane, svi smo željni mira, svi smo za mir, ali u životu vidimo kako se i za mir treba boriti i kako ga je uza svu borbu teško ostvariti. To su ti problemi. Književnost ih zapaža. Stoga, koliko god s jedne strane ističe potrebu mira, s druge denuncira i napada stanja i situacije gdje se krši naravni zakon i pravda zbog čega nastaju pobune, nemiri i ratovi. Na taj način upozorava na čvršće građenje mira i pravičnije međuljudske, društvene i političke odnose.

Na koje sve načine pisci promiču ideju mira?

Ne bih mogao tvrditi da danas ima nekih izrazitih književnih mirotvoraca, ali — kako smo kazali — u širem smislu riječi mnogi su današnji pisci izrazito skloni miroljubivim shvaćanjima i iskreno zastupaju ideju i potrebu mira; u prvom redu pravoga, istinskog mira, sa svim onim pozitivnim plodovima koje mir nosi i na kojima se zasniva.

Svoju miroljubivu misiju književni stvaraoci danas potvrđuju na više načina:

— u svojim govorima, nastupima, intervjuima;
— putem svojih književnih društava, na kongresima, sastancima;
— u književnim djelima.

Kad je riječ o književnosti, onda su najvažnija književna djela, jer ona ostaju kao trajna pouka i svjedočanstvo.

Tko je, na primjer, čitao glasovito Tolstojevo djelo *Rat i mir*, mogao je vidjeti što znači jedna iskrena poruka mira u velikom književnom djelu. Tolstojev *Rat i mir* ili Hemingwayevo *Zbogom oružje* i danas imaju važnu ulogu kad je riječ o suzbijanju ratne psihologije ili propagande; djeluju pacifistično, miroljubivo, u smislu odbacivanja rata a prihvaćanja mira.

No, osim porukom u svojim djelima pisci danas pridonose promicanju mira svojim izjavama, govorima i kongresnim zaključcima.

— Nikada više rata, kaže prošlogodišnji dobitnik Nobelove nagrade Claude Simon.

— Rat je najveća nesreća, ponavlja kineski pjesnik Jiang Haicheng.

— Suvremeni svijet nema drugog izbora osim mira, upozorava poljski književnik Ceslav Milosz.

Ima danas mnogo sličnih misli i izjava. To je sigurno dobar znak i korisna riječ u promicanju mira.

Možemo također usputno spomenuti da se danas na mnogim književnim

sastancima izravno ili neizravno govori o miru; i to, barem deklarativno, za stvar mira. Pisci često naglašavaju potrebu i važnost mira, istinskog i pravičnog mira.

Mislim da je i sama Nobelova nagrada za književnost, koju Švedska akademija svake godine dodjeljuje jednom od istaknutih svjetskih književnika — kao i niz ili točnije, čitavi nizovi nacionalnih i međunarodnih književnih nagrada, kojih ima u svim zemljama — ima pozitivnu ulogu u promicanju mira. Redovito se nagrađuju humana djela i zaslužni pisci koji se zalažu za humanistička shvaćanja i pravičan poredak i odnose u svijetu.

Postoji i neka vrsta međunarodnog književnog društva, PEN-klub, koje ima svoje podružnice u većini zemalja, a u svojim se programima zalaže za miroljubiva rješenja, za humanu suradnju i ravnopravnost među ljudima i narodima, za slobodu i dostojanstvo čovjeka u smislu potpunog poštovanja osnovnih ljudskih prava.

Na taj način, sad s uspjehom, sad manje uspješno, književnici i kulturni radnici pokušavaju i nastoje u svojim akcijama i javnim nastupima pridonijeti svoj obol za učvršćenje i produbljenje poruke i potrebe mira u svijetu.

Rat je u književnosti često poticaj za mir

Najčešća metoda literarnog isticanja mira, u prošlosti i u sadašnjosti, jest realistična metoda opisivanja i isticanja ratne pustoši. Veliki svjetski ratovi u našem stoljeću služili su i služe u književnosti da zastraše i odbiju čovjeka od novih ratova, odnosno za opće promicanje mira i mirnog rješavanja spornih pitanja. Pisci su vješto birali i biraju ratne teme i okrutne sukobe kako bi redovito u najcrnjim bojama prikazali tragediju rata te tako potakli na promicanje mira i suzbijanje nemira. Brojna su djela te vrste. Osim spomenutih romana *Rat i mir* i *Zbogom oružje,* koji izravno odbacuju nasilja oružanih sukoba, poznata su djela te vrste: *Mladi lavovi* američka pisca Irwina Shawa i *Goli i mrtvi* Norberta Mailera. I u jednom i u drugom romanu tako su oštro opisani događaji iz drugog svjetskog rata da na svakom čitaocu ostavljaju dojam opće tragedije, koju nitko pametan ne bi mogao nikada poželjeti. Takva metoda, makar se ponegdje koji put pretvara u ratnu propagandu, najčešće je antiratna i antimilitaristička; redovito ide za objektivnim izlaganjem i odbacivanjem stvarnih nasilja koje uzajamno vrše zaraćene strane. Pobjednik i pobijeđeni u takvim situacijama istodobno vrše i trpe zlo. Rat nije nikomu dobro došao.

Da bi nam ova metoda bila uočljiva, da osjetimo kako opisivanje ili gledanje ratnih prizora potiče na stvaranje miroljubivih težnja i odnosa, sjetimo se poznatog filma *Hirošimo ljubavi moja.* Sama pomisao na Hirošimu, na koju je bačena prva atomska bomba, još više priča o toj tragediji i izravni prizori nasilja sile čovjeka da mrzi rat, da se zato bori za mir i otklanja uzroke rata.

Slična literatura s različitom tematikom ratnih nemira i sukoba prešla je gotovo u modu. Nažalost, koji put se s njom stvaraju i suprotni efekti, raspaljuju se mržnje i osjećaji osvete. No, u pravoj je literaturi u načelu miroljubiv osjećaj i ona postaje pacifistično sredstvo za širenje opće klime snošljivosti, razumijevanja i sporazumijevanja, a ne za daljnja rušenja i nove sukobe.

Možemo samo navesti neka djela iz svjetske književnosti koja otkrivaju strahote ratova, sukoba i revolucija te na taj način potiču na otklanjanje nesporazuma, na mirna rješenja; tako na primjer Hemingwayevo *Kome zvono zvoni,* Malrauxovu *Ljudsku sudbinu,* Šolohovljev *Tihi Don, Bili su jastrebovi u zraku* — Siegfrieda Lenza i *Rat nema žensko lice* — Svjetlane Aleksijević. Tim djelima kao i mnogim drugima možemo snažno ilustrirati spomenutu antimilitarističku tehniku koja je u naše vrijeme još uvijek raširena, a izravno je usmjerena protiv rata i ratnih katastrofa.

U nas se, u našoj književnosti, u Hrvatskoj i Jugoslaviji često pisalo o toj temi. Možda se pokatkada u tome i pretjeralo, pa se nije dovoljno zapazio onaj osnovni duh antimilitarističke tendencije, tj. izravna osuda rata kao takva bez obzira tko ga je i gdje vodio.

Stoga su u našoj literaturi još uvijek najizraženije Krležine antimilitarističke pripovijesti i novele iz prvog svjetskog rata, sabrane u zbirci *Hrvatski bog Mars,* u kojima se Krleža poslužio realističkim opisom ratnih sukoba, vještom karikaturom i ironijom na račun vlastodržaca i pokretača rata.

Ako dakle ovakvu literaturu gledamo s onog pozitivnog aspekta koji je, kako se to kaže, antimilitaristički određuje, onda se može kazati da je ovakva književnost u velikoj većini — iako ima i na filmovima i u literaturi i negativnih primjera — pacifistički usmjerena i da kao takva miroljubivo djeluje.

Jedan primjer o ratu koji još traje

Nažalost, rat nije samo priča iz prošlosti; rat je svakodnevna stvarnost. Pravi rat ili, točnije, ratovi. O njima se pišu kronike, reportaže, izvještaji. Kako? Svaka strana navija za se i za svoje. Tu književnost malo kasni ili se, na razne načine, inspirira jednom ili drugom situacijom te zalaže za razna rješenja.

Nećemo zalaziti u tzv. kronike i novinske izvještaje, filmske snimke i prigodne reportaže. Možemo samo spomenuti da svaka ratna reportaža, kad se mirno i bez predrasuda promatra, sili čovjeka da zaželi kraj svakom ratu, te na taj način potiče da se složnije gradi mir, sloga i ravnopravnost među ljudima i narodima.

Spomenut ću jedno suvremeno književno djelo u kojemu su ocrtani prizori ili, bolje, uzroci i situacije današnjega rata u Kambodži. Kao što znate, tamo već dugo traju sukobi, nemiri, ratovi. Riječ je o djelu *Strašna ali nedovršena priča (L'histoire terrible mais inachevée...),* koja — kako rekoh — tretira kambodžansku situaciju. Autorica, Helene Cixous, optužuje suvremeni svijet, koji najčešće iz sebičnosti tako besmisleno vodi ratove. Priča je, u stvari, o Kambodži ali ista je ili slična situacija i u nekim drugim zemljama. Književnica se zalaže za mir, stoga sve nepravde jednako osuđuje i sve iskreno poziva na mir i pravdu.

Ima, nažalost, i suprotnih primjera. Njih ćemo radije prešutjeti.

Problem mira i poticaj za pravedniji svijet

Suvremena književnost, a uvijek je to bilo slično, jednim dijelom izravno zastupa ideju mira, postavlja se pacifistički i antimilitaristički, rađa mentalitet snošljivosti, popuštanja, sloge i suradnje među ljudima i narodima, drugim dijelom se, međutim, na svoj način bori za pravednije odnose i plodniji mir. Kako? Realnim uočavanjem ili opisivanjem stanja i društvenih situacija. S tim u vezi možemo govoriti o višestrukoj tematici i problematici mira u književnosti. Naime, mir se tu ne shvaća kao gotova činjenica, nego kao proces ili, još bolje, ostvarenje temeljnih prava čovjeka, zemalja i naroda. Tamo gdje nema pravde, gdje ne vlada red i demokracija, gdje su ljudi zapostavljeni, gdje se u ime »zakona« ruši i ubija sloboda, itd. — suvišno je, kažu pisci, govoriti o miru; to nije pravi mir. Stoga oni prosvjeduju, ističu negativne

strane konkretnih društvenih, gospodarskih i političkih prilika te na svoj način traže humane uvjete i stvarne plodove istinskog mira.

Takve su želje, različite analize i ideje vrlo prisutne u svjetskoj književnosti. Ima ih u svim literaturama. Naravno ne toliko izravno koliko neizravno, pretočenu u sliku i priču, u povijesne primjere ili neodređene krajeve. Budući da su pravičnost, pravda i mir u biti kompaktni a jedinstveni u svim vremenima i u svim zemljama, čitalac će lako uočiti što se i kako se odnosi na nas i na naše vrijeme.

Kad čitamo, na primjer, djela Isaaca Bashevisa Singera ili Clauda Simona, Heinricha Bölla ili Czeslava Milosza, naići ćemo lako na ljudsku bijedu i patnju, na životna izrabljivanja i društvene prisile *(Rob, Flandrijska cesta, Izgubljena čast Katarine Blum, Zemlja Urlo)*. Dakako, to su djela s različitim sadržajima, prikazuju različite događaje i epohu, ali u njima vidimo što je sve potrebno za mir, kako se ne može govoriti o miru dok vlada nepravda i nered u čovjeku i društvu. Drugim riječima, književnici zapažaju da je pitanje mira vrlo složeno, odnosno da se treba boriti za mir putem stvarnih poboljšanja konkretnih prilika, dokidanjem nepravde, poštovanjem svakog čovjeka, respektiranjem prava naroda, odstranjivanjem nasilja i zarobljavanja; u jednu riječ, da mir mora počivati na humanim zakonima i čvrstim temeljima.

Problem ili, točnije, tematika mira često se u književnosti prenosi u povijesne događaje, tijekom kojih se olako stvaraju realne slike ili prave paralele između prošlosti i sadašnjosti. Riječ je, redovito, o stvarnoj ideji mira, ali isto tako i o uzrocima sukoba i nemira, o potrebi za drugačijim svijetom, drugačijim shvaćanjima, postupcima i odnosima. Vlastodršci su prvi na udaru. Borba za prestiž i ideološka suprotstavljanja potkapaju miroljubive odnose i rješenja. Mir, međutim, nije stvar nečijeg prestiža, samovolje, nasilja i diktature; mir je djelo pravde; s njim se uspostavlja sigurnost, sloboda i dostojanstvo. Naravno, za to su mu potrebni uvjeti. Problem mira u književnosti postaje tako problem konkretne stvarnosti.

Tako na primjer, engleski pisac Robert Graves u svom romanu *Ja Klaudije* problematiku mira ili, točnije, nemira zahvaća u povijesnim razmjerima tijekom zbivanja u starom Rimskom Carstvu. Prividni mir »duši se« iz dana u dan u kojekakvim nasiljima, nepravdama, gaženju osnovnih ljudskih prava, zlorabljenju istine, pravičnosti i slobode. — Nemoguće je, zaključuje Graves, u takvim okolnostima govoriti o miru, jer nisu važne riječi nego djela. Tko želi mir, poručuju pisci, mora drugačije postupati.

I drugi književnici vrlo rado govore o problematici mira u tijeku povijesnih zbivanja ili, koji put, izmišljena događanja. Naš romanopisac Ivan Aralica u svojim romanima *Put bez sna* i *Duše robova* zahvaća snažno i u pitanja sukoba, ratova, nasilja i, naravno, pravednoga mira. — Uvijek se netko nađe tko vrši nepravde i nasilja. Borba protiv tih nepravda i nasilja u stvari je borba za pravdu i mir.

Jedan suvremeni pisac, crnac, *Alex Haley* u svom romanu *Korijeni* opisuje povijesnu nepravdu prema američkim crncima. Riječ je ponovno o trajnom problemu ljudskih odnosa. Makar se u romanu ne tretira izravno pitanje mira, problematika je mira stalno prisutna. Nema mira dok traju nepravde, izrabljivanja, nasilja, bilo političke, bilo ideološke, bilo gospodarske naravi.

Dakako, problem mira se i u književnosti u svjetskim razmjerima različito shvaća i tumači. No općenito se ide za tim, kad je riječ o pozitivnim težnjama, da se potaknu bolji odnosi u društvu, a kritiziraju oni koji koče istinski mir. Tako se, na primjer, u mnoštvu poslijeratnih, a i današnjih djela ističu ratne nepravde i pokreti otpora (Vercors), zatim suprotstavljanja totalitarističkim i osvajačkim tendencijama, izrabljivanju malog čovjeka, narušavanju osnovnih ljudskih prava. Općenito rečeno, svatko je za mir, a opet svatko nešto zamjera i prema svojim prilikama traži poboljšanje, oslobođenje, neovisnost, mir u smislu slobode i samostalnosti.

U afričkoj se književnosti još uvijek postavlja pitanje starih kolonijalnih posljedica. Traži se mir na afrički način, bez stranih političkih utjecaja i neokolonijalnih odnosa. Lenrie Peters, na primjer, u svojim djelima govori o potrebi narodnog jedinstva u pojedinim afričkim zemljama i o suradnji među državama, kako bi se nadvladale česte pobune i međuplemenski sukobi.

Vrlo često se danas u književnim djelima na jedan ili drugi način postavlja pitanje mira u vezi s problemima društvene pravde i osobnih sloboda, putem odbacivanja totalitarizma ili diktatura.

U Južnoj Americi književnici gledaju na uvjete mira i u svjetlu društvenih promjena, dokidajući velike razlike između bogatih i siromašnih, dajući veća prava narodu (Marches, Corasar).

Disidentska književnost Istočne Evrope govori o miru iz svojih perspektiva. Dovoljno je poznat Solženjicin. Njemu je važan uvjet mira, stvarna sloboda naroda i osobna sloboda čovjeka; on to povezuje s etičkim načelima, pri čemu je čovjek subjekt a ne objekt društvenih zbivanja i raznih ideoloških i političkih ciljeva.

Češki pisac Vaclav Havel u svojim djelima *(Largo desolato, Lakiranje, Peticija)* ističe potrebu slobode, a suprotstavlja se metodi zastrašivanja, špijunaže i manipuliranje ljudima.

Nasuprot takvim gledištima jedan suvremeni njemački publicist i pisac, Günter Wallraff, shodno prilikama u Saveznoj Republici Njemačkoj, suvremenu problematiku mira promatra iz jednog drugog kuta, iz perspektive odnosa »viših« i »nižih«, onih »gore« i onih »dolje« *(Ganz unten, Ihr da oben — wir da unten)*. Njegova je poruka da je za mir potrebna opća ravnopravnost na svim razinama.

U nas se, u našoj hrvatskoj literaturi, općenito rečeno, a i u literaturama drugih jugoslavenskih naroda, osjeća opća tendencija za mirom. Ne možemo u sve ulaziti, potanko stvari analizirati. Bilo je a ima i danas i na filmu i u literaturi prikaza i scena koji nisu uvijek pacifistični *(Golubnjača* na primjer), ali vrednija književna djela nose u sebi i vrijednih miroljubivih poruka. Spomenut ću naša tri-četiri važnija književnika: Ranka Marinkovića, Petra Šegedina, Slobodana Novaka i Jozu Laušića. Ne bih mogao kazati da oni izravno obrađuju problematiku mira; međutim, u njihovim djelima *(Kiklop, Getsemanski vrtovi, Mirisi, zlato i tamjan, Bogumil)* ima dovoljno miroljubivih usmjerenja pa im treba priznati pozitivnu ulogu.

Problem revolucije i mir

Zanimljivo je također da u svjetskoj književnosti jenjava oduševljenje za vojne prevrate, pobune i revolucije. Dapače, sve više se javlja druga misao, misao da je revolucija, koja tobože teži za uspostavom pravde, ravnopravnosti i slobode, ne samo u sebi brutalna nego da se često pretvara u novog tlačitelja.

Spomenut ću samo jednog francuskog pisca, Denisa Langloisa, koji u svom djelu *Revolucija* upravo iznosi spomenutu misao. Ukratko, u nekoj zemlji — pisac ne kaže kojoj — ljudi očekuju spas od revolucije. Nakon krvavih sukoba s policijom poginuo je otac glavnog junaka Miguela, siromašni radnik. Miguel kreće u revoluciju. Rat je okrutan. Pobjeđuju revolucionari. Nažalost, zaključuje pisac, nakon pobjede Miguel se morao razočarati. Shvatio je da su se samo promijenili ljudi koji upravljaju zemljom, a prilike se nisu ništa promijenile ni poboljšale. Novi vlastodršci postupaju, kaže Miguel, kao i stari.

Naravno, nisu sva današnja djela takva. Ima i suprotnih primjera. Ali prateći, kako rekosmo, pozitivna kretanja, možemo ipak zaključiti da se današnja književnost, u svojim boljim ostvarenjima, zalaže za mir, koliko za opću ideju mira, toliko i za stvarne plodove, odnosno potrebne uvjete ili temelje istinskog mira u današnjem svijetu.

Glavni doprinos današnje književnosti stvari mira, možemo ovdje u zaključku ponoviti, jasno je uočljiv na dvije razine:

1. Današnja literatura u svjetskim razmjerima izrazito je pacifistična; to znači da promiče i stvara opći miroljubivi mentalitet kod mladih ljudi, kod današnjeg čovjeka uopće.

2. Današnja literatura velikim dijelom zrelo gleda na problem mira; shvaća ga kao važnu stvar koja se ne ostvaruje pukom riječi nego miroljubivim uvjetima mira. Mir je stvar pravde, kazao je prije desetak godina papa Pavao VI. S njim se slaže i suvremena književnost.

Ante JAKŠIĆ

Domovina

Nisam znao kada si ušla u me s mlijekom i kruhom
i vezala me za zemlju očeva i puka.
Oživljavala si me svojom prošlošću i duhom
i blagoslivljala me s drvenog križa ruka.

Sva si bila pod običnom trščanom strehom,
u drvetima, u cviječu i u plugu.
I volio sam žito, brazde, sa smijehom
i nisam znao za ljubav i utjehu drugu.

Dragi su mi bili tvoji oblaci i kiše,
i kruh na stolu i jesenje voće.
I nitko nije mogao da te iz krvi izbriše
i zamijeni u satima posrtanja i samoće.

Tečeš u mojim žilama kao tajna, koja me steže
s precima i sa onima, koji će ovdje sjesti
i osjetiti da nas ista krv i isti jezik veže
i koji će za istim stolom kruh života jesti.

Dok si ti živa i njiše se tvoje klasje
i tvoja se pjesma javlja u srcu i u sluhu,
znat ću da je u tebi nada, da u tebi spas je
svih, koji su utkani u tvojemu duhu

Što sam stariji, sve jače osjećam tvoje gore i žale,
tvoje rudnike, u kojima mnogi malakše.
Znam za tvoje brige velike i male
i da je u tebi živjeti i umirati lakše.

Zauvijek

Na sredini stubišta je zastao i da bi se pribrao, duboko je udahnuo težak, ustajali zrak, a onda se nastavio spuštati, jednom rukom oprezno pružajući baklju nad uske, zavojite stepenice dok se drugom pridržavao za vlažni, hrapavi zid. Naprosto je morao vidjeti zatvorenika prije nego što ga sutra izvedu u arenu pa je u gluho doba noći prešao zaspali grad i sada se spuštao stubama zatvora, ušavši iz noćne tame u ovu mnogo težu, vječnu tamu, bez protuteže danje svjetlosti, u kojoj je čamio njegov stari prijatelj, donedavno ugledan patricij kao i on sam, bogati nasljednik, vlasnik velike kuće i vrta, sada praznih zloslutnih i tako prijetećih da su prolaznici okretali glave i ubrzavali korak, a prije su i kuća i vrt vrvjeli biranim društvom, umjetnicima, filozofima i najviđenijim ljudima u carstvu, jer tu su se održavale raskošne gozbe i uvijek su se mogle čuti mudre rasprave i upućeni komentari svih najnovijih događaja.

Nikad prije nije mogao ni zamisliti da bi mogao doći ovamo, u ovaj prljavi, mračni podrum — i sama je pomisao u njemu izazivala gađenje — pa još k tome u ovo doba i u ovakvoj prilici! Nije došao naprosto da bi posljednji put posjetio prijatelja, jer cijelo se njegovo biće bunilo protiv pomisli da onoga koji se tako odlučno i otvoreno priznao pripadnikom te nove, bogohulne sekte najnižih slojeva u carstvu, još zove prijateljem pa mu se cijela unutrašnjost uzburkala u silovitoj borbi sa samim sobom, ljućoj od onih u kojima je učestvovao kao zaslužni oficir, jer na jednoj strani je bilo sjećanje na doba prisnosti i slave što ju je dijelio s bivšim prijateljem, sadašnjim zatvorenikom, na bitke rame uz rame i teško izvojevane pobjede, no tim sjećanjima se kao jaka nepokolebiva vojska suprotstavila cijela njegova osoba, još od djetinjstva brižno odgajana u stamenom i strogom duhu patricija, osoba predodređena da bude ponosna i neumoljiva još davno prije rođenja, u drevnim pradjedovima pa i prije njih, prije stvarnog vremena, u ono legendarno vrijeme praotaca carstva, zavještana još mlijekom vučice koja ih je othranila — osoba aristokratska, pouzdana i vjerna ne samo najveličanstvenijem carstvu i bogovima koji su ga omogućili i pomagali nego, što je bilo još važnije, sebi samoj, onome u sebi što je zajedno s drugima izgradilo i nadaleko proširilo to carstvo i što će zauvijek određivati pravog čovjeka, Rimljanina, gospodara svijeta.

A sada tu veličinu, vrhunac i smisao svijeta ugrožava šačica odbačenih odrpanaca i njihova besmislena vjera u razapetog buntovnika čak još mnogo jadnijeg i odbačenijeg od njih samih, koji se, po pričanju njegovih sunarodnjaka, družio s najnižima, a naučavao je stvari kakve ne bi ponovio ni najgluplji sljedbenik kakvog rimskog filozofa. A da jedan plemić, čiji je otac bio filozof i prijatelj najmudrijih ljudi carstva, prigrli takvu nauku, otvoreno je prizna i ode u arenu s ološem koji uopće nije bio dostojan da bude hrana ponosnim lavovima (zar nije na svoje uši čuo kako je čovjek zaposlen u areni rekao da se lavovima kvari želudac od tog smeća?) — ne, bilo je to nezamislivo! Pa ipak se dogodilo.

Nije to mogao shvatiti, no nije išao čak ni da preneraženo pita, izlije indignaciju i prijekor, nego jednostavno da vidi, da se uvjeri da je takav apsurd uopće moguć, ne prijateljevo odricanje od visokog položaja i svega neopozivo mu zavještanog po rođenju, nego besmislenost i grozotu same te slike: plemića u smrdljivoj ćeliji, sljedbenika ne svijetlih ideala carstva nego Boga-tesara iz pregažene provincije.

A onda je stigao do dna stubišta, tako da svjetlo baklje više nije padalo samo nekoliko koraka ispred njega, do novog zavoja, nego se naglo razlilo podzemnom prostorijom, stapajući se sa svjetlošću druge dvije baklje na zidu i prestao je razmišljati, tok misli mu se prekinuo kao kad se oštrim nožem prereže konopac istog trenutka kad se ukočio u pola pokreta, netremice zureći u prizor pred sobom, prenerażen i duboko povrijeđen ne idejom, ne odbacivanjem i jadom donedavna uglednog plemića, nego pukom materijalnom slikom: tom ćelijicom i prilikom u njoj, odrpancem s kojega kao da još nisu dospjeli spasti ponos, spokoj i dostojanstvo, kao da je pad toliko strašan, potpun i dug da njegov bivši prijatelj još ni sada nije udario o dno i postao potpuna slika bijede, nego će se pad nastaviti sve dok ga ubrzo ne zaustave lavlji zubi pa tako zatvorenik nikada neće do kraja izgubiti pojavu rimskog patricija, naslijeđenu od nečeg drevnijeg i presudnijeg nego što je majčino mlijeko — od onog prvobitnog mlijeka vučice, jer nije bilo moguće, nikako nije mogao povjerovati da gotovo opipljivi dah odrpančevog ponosa, hrabrosti, spokoja i dostojanstva proizlazi iz bilo čega drugoga nego iz nikad do kraja uništivog nasljeđa.

Zatvorenik ga je opazio čim se pojavio iza posljednjeg zavoja stubišta, najavljen treperavim odsjajem baklje na zidu. Neko vrijeme su se ozbiljno, ispitljivo i netremice gledali, obojica nepomični, a onda zatvorenik podigne ruku na pozdrav i slabo se nasmiješi. Došljakovo se lice umalo posve automatski razbilo u identičan osmijeh, ali onda se čovjek s bakljom pribere, začetak osmijeha se izbriše, a lice mu postade ne samo ozbiljno, ukočeno i preneraženo kao prije, nego mu se u očima pojavi sjena bespomoćnog očaja dok je prilazio stolu pred ćelijom i ne skrećući pogled sa zatvorenikovih očiju, položio ruku na ključarevo rame i snažno ga prodrmao.

Ključar se trgne i skoči, s kratkim, oštrim uzvikom koji je odjeknuo prostorijom kao da je zakrištala zloslutna ptica, a došljak ni ne pogledavši ga da li uopće shvaća što se oko njega događa, napravi kratak pokret rukom prema ćeliji, a onda, netremice gledajući zatvorenika, strpljivo ponovi taj pokret dva, tri, četiri puta sve dok mu u vidokrug ne uđoše široka ključareva leđa i začuje se najprije nespretno struganje, a zatim oštro škljocanje ključa u bravi pa on pođe naprijed, automatski zatakne baklju u držak na zidu kraj ćelije, prođe kraj ključara i dok je ovaj za njim zaključavao vrata, zastane nad zatvorenikom. Poslije zadnjeg škljocanja brave, zvuka ključarevih umornih koraka i kratkog struganja stolice po podu, nastala je duga tišina koju došljak napokon prekine sa samo dvije riječi, izgovorene nepotrebno glasno i divlje: — ali ne kao nespretni uvod nekoga tko ne zna što bi drugo rekao, kako bi počeo, nego kao zgranuti prijekor, izazov, a istovremeno i kao neka vrst obrane.

— Vidim — odgovori zatvorenik mirno i jednostavno, bez tračka ironije. — Neću te pozvati da sjedneš, sam odluči hoćeš li se spustiti na ovu smjesu koja je nekad, bez sumnje, ipak bila čista pa čak i mirisna slama.

Došljak se trgne pred bljeskom humora u mirnim očima, a onda se nagne naprijed i poviče u bespomoćnoj indignaciji, gotovo očajničkim glasom: — Ali zašto, kako? Zašto baš ti? Zašto ti? — Zatvorenik ne odgovori, a pogled mu je jednako smireno i nedokučivo počivao na prijatelju. — Pa što ima u svemu tome, u tim smiješnim nevjerojatnim bajkama da si i ti... Ako ima bilo čega osim izdaje carstva, onda je to izdaja logike i zdravog razuma. Zar naši bogovi

kojima toliko dugujemo nisu bolji i snažniji od tog siromašnog Boga kojeg su odbacili čak imalo pametniji iz njegovog vlastitog naroda? Kako može čovjek poput tebe... — glas mu se prekinuo, pa je naprosto stajao, malo nagnut naprijed, s izrazom očajanja, povrijeđenosti i bespomoćnosti, rječitijim od bilo kakvog govora, u tišini koju je potcrtavalo kapanje vode sa zidova i stropa, sve dok zatvorenik ne progovori spokojno, sabrano i s blagim smiješkom:

— Čovjek poput mene, to je ono što te zbunjuje, zar ne? Zapravo hoćeš reći: čovjek poput tebe i mene; tu je pravi izvor tvoje nedoumice i ogorčenja, činjenica da smo uvijek bili složni, toliko nalik, a sada, odjednom... A kakav to čovjek? Zar ponosni Rimljanin, odvajkada predodređen da bude gospodar svijeta, toliko mudriji, bogatiji, vredniji od svih drugih? *Prirodno* vredniji, mudriji i tako dalje, to je najvažnije spomenuti, *prirodno*, jer nisi nimalo bahat, ni sirov, ni tako glupo uobražen da bi iskorištavao ili ma i posebno naglašavao ove, kako smatraš, odlučujuće prednosti, naprotiv, skroman si, pun vrlina, jednostavan, hrabar postojan, cijeniš filozofiju i nastojiš život upraviti po njezinim učenjima. Baš zato si se toliko uzrujao zbog mene, sablažnjen si... jer si na svoj način pošten. Naprosto, cijelim bićem vjeruješ da su pripadnici našeg naroda, naše rase, prirodni gospodari. To su te od rođenja učili pa uvijek možeš biti plemenit, blag i milosrdan, nikome ne moraš dokazivati da si viši od drugih, da su drugi narodi naprosto šaka prašine, jer oni, po tvom mišljenju, to neosporno jesu. A duboko te potresa jedino činjenica da netko sumnja u samu bit tvog uvjerenja. Ali jesmo li zaista najviši? Zar doista jedino vrline što smo ih mi proglasili čine čovjeka? Jesi li ikada, makar samo na čas, pomislio da zapravo nema viših i nižih ljudi, ni predodređenih gospodara ni robova, da postoje samo ljudi koji se ne dijele na plemiće i ratnike s jedne strane, zadojene pričama o pravu, slavi i imetku, a s druge na svjetinu, nego se dijele na šuplje i pune, ispunjene i prazne poput ove posude — on kucne o posudu za vodu koja mu je ležala do nogu — da su i oni »najniži« zapravo najviši u prirodi naprosto zato što su ljudi, da ih jedino njihova čovječnost čini nasljednicima i gospodarima svijeta, a »višima« jedino smisao kojeg vide i slijede, a inače smo svi isti, svi u istoj kaši na ovom okrutnom svijetu, s istim težnjama, brigama, strahom, nadom, s istim bolom, ljubavlju, mržnjom, predrasudama i zlom. I zato moramo odlučiti...

— Odlučiti! — prekine ga drugi nervozno i divlje, još stojeći u istom napetom položaju, malo nagnut naprijed. — To je! Kažeš da moramo slijediti viši smisao, više ciljeve. A koji su ciljevi viši od interesa našeg carstva, koji je narod civiliziraniji od nas? Treba odlučiti da li da svim srcem i svom snagom slijedimo te ciljeve, kako je nedavno i car naglasio, ili da gmižemo po prašini u koju si i ti pao...

— Car! — odvrati zatvorenik sa smiješkom. — Najviši predstavnik tih tvojih ciljeva, čovjek koji se ne može odlučiti čak ni da li da uvečer u svoju ložnicu pozove djevojku ili dječaka. Sve je na kraju za careve, zar ne... u tome je tvoja odluka da se bude dostojan pripadnik veličanstvenog carstva? Ne, ne, važno je donijeti samo jednu odluku da bi se bilo potpun čovjek i to...

— Sad ja *tebe* pitam: Kakav čovjek... to mi reci!

— Teško je to reći, izraziti, sada i ovdje, kad to, za toliko stoljeća, nisu uspjeli ni tvoji filozofi, ali znaj da se ne mjerimo onim što *ti* držiš vrlinama, da nitko od nas nije jak zbog onoga što carstvo smatra snagom, nego smo svi slabi i jaki, barbari i plemeniti pa samo treba znati izabrati, odlučiti...

— I ti si odlučio! A što to... zapravo?

— Da, odlučio sam. I najvažnije od svega: povjerovao. Uvidio sam da sve moje bogatstvo ne znači ništa, da su sva moja traženja do sada bila jalova, jer ni sam nisam znao što tražim, naprosto nešto *drukčije*, veliko i sjajno i

istinito, što nisam mogao odrediti, ali u dubini sam slutio da negdje *mora* postojati, negdje u vedrinama, u daljinama možda i vjerovao sam toj slutnji, jer je dragocjena i često nas vodi bolje nego jasno određeni filozofski principi koji kao da nikad ne kažu sve, pa ma kako bili duboki i umni... Uvijek ostaje još nešto neizrečeno i to, osjećao sam, baš ono bitno. Jer čovjek je uvijek nešto drugo, odviše široko... kad zamuknu glasovi i najvećih umjetnika i filozofa njegov položaj zauvijek ostaje nepoznat pa se ne može sabiti ni u tvoje poglede. Stalno sam nešto očekivao i to me je mučilo, nešto veće i da, dostojnije od tog mog života, uvijek istih dana, korjenitu promjenu, bitnu spoznaju koja nikako nije dolazila, a ipak, kao da je neprestano bila uz mene, kad bih je samo mogao prepoznati. Poput onog filozofa, svjetiljkom sam tražio čovjeka, a u meni, onome koga sam najprije trebao i mogao upoznati vladao je mrak. A onda sam čuo o Njemu i to me je zaokupilo... iako ne odmah. Već prije su mi se svi naši bogovi činili smiješnima, vjerovao sam da je Bog nužno jedan, kao što je naš život jedan i ova snažna, stalno prisutna čežnja prema nečemu, prema nepoznatom Jednome, koji nas sve obuhvaća i poznaje. Čini mi se da su čežnja i slutnja ono najbolje u nama, iznad čvrsto određene filozofije. Znaš, prije sam se često pitao je li život kakav vodim doista najbolji te zašto se i na najraskošnijoj gozbi, u biranom društvu osjećam beznadno usamljenim i praznim. Gosti bi otišli, sve bi se stišalo, a ja bih polupijan ili posve pijan lutao opustjelom kućom i vlastitom prazninom... A tu istu bolnu prazninu primjećivao sam posvuda oko sebe, pa i u onim najveselijima, naoko najbezbrižnijima a nesvjesnima, jer osjećao sam da je može ispuniti samo neki bitno drukčiji odnos prema svemu... ali kakav? I prije sam čuo naučavanja tih ljudi za koje su govorili da su osnovali novu vjeru, da slijede novog Boga (mada uopće nije nov, nego mnogo stariji od naših), ali nisam se obazirao... kao i ti, odnosio sam se prezrivo prema svemu tome. Pa ipak, taj nauk o Bogu i njegovoj ljubavi prema čovjeku — izgubljenom i zalutalom u svijetu punom suprotnosti pa ipak tako velikom i vrijednom da se sam Bog utjelovio i sišao da mu pokaže put, istinu i svoju beskrajnu ljubav, da ga podigne, uspravi i *upravi*...

— Da, došao je ološu, najbezvrednijima u tom ionako bazvrijednom narodu, a čak su i oni odbacili ono što ti smatraš najvišom, spasonosnom istinom.

— Nema bezvrijednog naroda, kao što nema ni gospodara i robova, ali sada nećemo o tome, jer ti još ne bi shvatio. Nemamo ni vremena, a sve da imamo dane i dane za raspravljanje, ti ne bi shvatio da su svi, baš svi ljudi jednaki... Došao je poniznima, siromašnima, malenima, a i sam je bio siromašan i prezren i tako je, još mnogo prije nego je i započeo propovijedati, pokazao, ustanovio jednu od najvažnijih stvari: da pravo bogatstvo nije izvanjsko, nesigurno i propadljivo, nego ono što svi, barem u zametku, imamo *unutra*, uvijek na dohvatu. Došao je lišen svega što obično smatramo poželjnim, ali pun najvrednijeg što je stvorio na ovom svijetu: čovječnosti, ljubavi, blagosti, mudrosti, razumijevanja, lišen svega drugoga zaodjenuo je svoje veličanstvo u vrhunac svog stvaranja i to je bilo dovoljno.

— Ali za to uopće nije trebao doći Bog. Već je Diogen učinio isto, odrekao se svega izvanjskog da bi naglasio unutrašnje vrijednosti. Čemu onda...

— Ne, to uopće nije isto — prekine ga zatvorenik, kratko odmahnuvši rukom. — Jer tu nije bilo nikakve tajne, nitko nije ni tvrdio da je ima, nije bilo proročanstva, čudesnih znakova konačnog ispunjenja ni obećanja koje bi se obraćalo svim ljudima, samom središtu čovjekova bića. A Bog je, utjelovivši se, ustvrdio da je najvažnije ono zaista ljudsko čime se čovjek približava Bogu, a sve drugo je tajna, no i to nam je znanje dovoljno. Činio je mnoga čuda i znakove, ali ono što je naučavao bio je najveći znak. Prouči što njegovi sljedbenici navještaju, otvorenim srcem i vidjet ćeš...

Posjetilac ustukne i odlučno podigne ruku kao da odbija nešto nevidljivo, ali prijeteće: — To je izdaja. Ta je vjera izdajnička.

— Ni najmanje, u to ćeš se i sam uvjeriti. Valjda se ne bojiš. Nikada se nisi bojao istraživati, doznavati.

— Ne brini, imam dovoljno hrabrosti.

— Znam, zajedno smo prošli kroz mnoge bitke. Tu smo isti.

Posjetilac pogne glavu i reče blaže: — Hrabar si, moram priznati. Barem si utoliko ostao Rimljanin.

— Ili postao čovjekom... — odvrati zatvorenik, a pred očima njegovog sugovornika naglo iskrsne onaj divlji prizor bespoštedne bitke što ga se tako živo sjeća: oštar zveket i sijevanje mačeva, ratni povici i krikovi ranjenih i umirućih u vrtlogu krvavih tjelesa i onaj trenutak kad je zamahnuo na iskeženu priliku koja se bacala na njega odjednom izronivši iz sveopćeg kovitlaca, a on se spotaknuo, pao i vrijeme kao da se naglo zaustavilo, zaledilo pa mu se još i sada činilo da će taj trenutak zauvijek postojati negdje u vremenu, sleđen i sačuvan dokle god on bude živ, da negdje još uvijek traje — neprijateljski mač, sjajan i sudbinski, podignut nad njegovom glavom i tamni obris koji je zastirao sunce, spremajući se na smrtonosni udarac, no onda se napadač odjednom ukočio pa se polako, kao da pada veliko stablo, srušio na tlo, gotovo na njega, a na mjestu barbara s mačem iskrsla je poznata, prijateljska prilika sadašnjeg zatvorenika, ruka se pružila, zgrabila njegovu, stisnula je i pomogla mu da ustane. Za ovom su brzo slijedile i druge slike sličnih borbi, opasnost, pobjeda, trijumfalnih mimohoda u kojima su stupali rame uz rame, cvijeća i vijenaca što su ih primali, no onda se te razgranate slike naglo povukoše kao da su u sadašnjem trenutku odviše bolne, gotovo neizdrživo sjajne, iz posve drugog, toliko boljeg, sređenijeg i njemu razumljivijeg vremena i svijeta, a smireni zatvorenikov glas je usrdno nastavljao, vraćajući posjetioca u stvarnost te zaprepašćujuće, smrdljive ćelije i nevjerojatnog, konačnog rastanka:

— Je li hrabrost potrebna samo u posebnim prilikama, bitkama, na primjer, ili je potrebna svakom čovjeku, svagdje, cijelog života? Je li potrebna da bi se izvršilo kakvo veliko djelo i u onom presudnom trenutku kad se nađemo oči u oči sa smrću ili je još potrebnija da bi se živjelo, vjerovalo, jer je neophodna pred teškoćama, prazninama, jadom? Kažem ti, hrabrost, vrlina koju toliko cijeniš, posebno je važna upravo za kršćanina (a baš njih prezireš), jer on pred sobom ima najvredniji, najteže dohvatljivi cilj: nasljedovanje savršenog Stvoritelja i stapanje s njim. Zar nije hrabrost prihvatiti vjeru koja traži tako mnogo, svakodnevno, postojano usavršavanje, borbu sa svijetom i još težu sa samim sobom, traži da uzgojimo jedinstveni vrt, oazu u okolnoj pustinji, vrt za čije je očuvanje potrebno sve naše predanje i sva snaga, uzdignut visoko nad previranje vremena... Zar kršćanin ne treba mnogo hrabrosti da bi se toliko razlikovao od drugih? Možda je ova svakodnevna vrst hrabrosti jedina koja postoji, a ona koja se javlja u posebnim, presudnim situacijama samo je njezin prirodni izdanak, nadopuna i potvrda. Jer svaki dan moramo izgrađivati svoju vjeru i ljudskost da bismo u nekoj izuzetnoj situaciji mogli potvrditi da smo dostojni nazvati se ljudima... kršćanima. A hrabrost je potrebna i za konačnu odluku, izbor kojim počinje novi, iz osnove drukčiji život. Tada praznine nestaje i ništa više nije beznadno.

Njegov sugovornik, polako čučne, skupi oči i pažljivo se zagleda u zatvorenikove. Trudio se da govori staloženo i razložno, iako mu se u glasu još osjećao prizvuk očaja i protest: — Ali nije li riječ upravo o tome? Nisi li pomislio da možda ti sam, iz svoje usamljenosti, nezadovoljstva sa svime i, kako kažeš, praznine, zaslijepljen novom vjerom, stvaraš tog novog Boga, da bi ispunio

prazninu i po svaku cijenu, makar i nasilno, pronašao viši smisao u svijetu, naprosto ga utkao onamo? Jesi li pomislio da čovjek zapravo iz svoje praznine i samoće očajnički pruža ruku da bilo što zahvati i gradi nepostojeći bolji svijet, da ako su naše carstvo, naši životi i principi, kako tvrdiš, zasnovani na obmani, možda ti i tebi slični naprosto gradite novu obmanu u svijetu vlastitih neostvarivih želja. Kažeš da »ništa više nije beznadno«, ali što ako jest ... i dalje? Vidiš, i ja mogu razmišljati, nisam onako uzak kakvim me smatraš... Jesi li porazmislio i o tome?

— Jesam, a ne treba mi mnogo proročanskog dara da zaključim kako će mnogi, čak i ako u budućnosti ne bude više progona, govoriti kao i ti, tvrditi da sve to činimo, vjerujemo u tu, kako kažeš, besmislicu, pa makar i veličanstvenu, jer smo usamljeni, siromašni, očajni, zaneseni potrebom da, kako ih ne možemo naći u stvarnosti, sami stvorimo, svetost, nadu, ljepotu i spas koji mogu postojati samo u našim težnjama i snovima pa izgaramo za to jer smo nesretni, nemamo ništa za što bismo se uhvatili na ovom svijetu pa sve svoje nade upravljamo nebu... Ali vjeruj mi, nije riječ o tome. Jesi li *ti* pomislio da za čovjeka naprosto *mora* postojati nešto osim usamljenosti, besmisla i konačne uzaludnosti svega, da ga slutnja i čežnja ipak nepogrešivo vode? Jer riječ je o srcu i nadi koji vide mnogo dublje, bolje i dalje od nas pa nas zato i mogu voditi, o smislu u riječima Spasitelja, znakovima koje je činio i dubokim znakovima srca što ih je kod tolikih razbudio, jer je i sam imao beskrajno široko srce, o najvišem čudu koje je učinio kad je cijelo čovjekovo biće postavio pred najodlučniji izbor: izbor vječnosti, a to nijedan smrtnik nikada nije učinio. Rekao sam da mi za sve to ne treba mnogo proročanskog dara, ali ovo sada *jest* proročanstvo, ne zato što sam *ja* po bilo čemu izuzetan, nego zato što smo od Duha primili jamstvo da će u ovakvim prilikama on sam govoriti kroz nas, možda samo nagovijestiti (a to je već dovoljno) ono što mi ne bismo znali pretvoriti u riječi, premda nam ispunja cijelo biće, a to je također dovoljno, jer je sama Riječ sišla ovamo i rekla sve što možemo razumjeti, na način koji možemo razumjeti. Čuj, dakle: Pred nama se napokon posve jasno pružila vječnost, ustanovljeno je kraljevstvo, možda još malo, poput zrna gorušice, ali koje će sve više rasti i ništa ga neće moći zaustaviti, nikakva ljudska sila ni progoni, a najmanje lavovi u arenama, jer ga i nije ustanovio čovjek, jedino kraljevstvo koje cijelim bićem, s nadom i svim srcem možemo nazvati svojim, a u usporedbi s njim ovo ogromno carstvo je samo šaka prašine. Mi vjerujemo da je sve prolazno, no pred nama je vječnost koju treba zaslužiti. Vjerujem da ću je, iako sam gotovo cijeli život proveo u laži i ispraznostima, ipak zaslužiti svojim konačnim izborom, vjerom koju sam prihvatio i potvrdio pa ću to potvrđivanje sutra i okruniti. Ne boj se, ne odlazim u smrt (ona je pobijeđena upravo tom malom riječi »zauvijek« čijem nas je značenju On naučio) nego napokon u život. Moje prijašnje, uzaludno postojanje zapravo je bilo smrt, polako nesvjesno svakodnevno umiranje... Ali Bog je sišao na zemlju i pobijedio obje smrti, fizičku a i ovo unutrašnje umiranje, još gore jer je mnogo dulje. Žao mi je što se ovako rastajemo, ali drukčije ne može biti. Znaš, sve ovo vrijeme molio sam i za tebe, da, možda, jednog dana...

— Ne, ne — posjetilac okrene glavu, a onda ustane polako i kao s naporom. — Postali smo bitno drukčiji. Strahovito smo se udaljili.

— Samo te jedno molim: prouči to, osluhni... tebi barem ostaje dovoljno vremena.

— Dobro, učinit ću to, ali sumnjam da će ishod biti...

Zatvorenik naglo ustane i zagrli prijatelja. — Zbogom, brate — reče — Bog te blagoslovio...

Nije bilo odgovora. Posjetilac, čvrsti i ponosni, toliko puta neumoljivi vojnik, po prvi put gotovo iznenađeno osjeti kako mu se niz obraz kotrljaju dvije suze, a onda mu se oči posve zamagliše pa on naglo i čvrsto stisne usnice i kapke, no nije mogao zaustaviti te nenadane i za njega neprimjerne kapi.

Već je svitalo kad je napokon izašao na pustu, još duboko zaspalu ulicu. Kao omamljen popeo se strmim stepenicama, spotičući se i pridržavajući se rukom za zid, našao se vani i duboko udahnuo oštar, svjež zrak rane zore nalik na svaku drugu. Činilo mu se da se, tu na ulici, budi iz dugog, teškog sna pa začuđeno i još ne shvaćajući gleda dobro poznate no ipak nestvarne sive obrise visokih zgrada. Sve je bilo na svom mjestu, grad se pružao kroz trijezno svitanje, ravnodušan, razgranat i hladan kao uvijek, ali hoće li ikad više išta biti isto? Nutrinu mu propara tako oštar bol da se morao nasloniti na zid. Ne, to nije bila noćna mora, nije spavao, štoviše, činilo mu se da će od sada sve što bude radio u tom prepuklom svijetu biti nalik na san. Zvijezde i Mjesec polako su blijedili, a imao je osjećaj da s njima blijedi, gubi se i cijelo njegovo biće, a on ne može zaustaviti to istjecanje jer mu nedostaje nešto malo, ali bitno...

Kao omamljen, unezvijerenog pogleda, krenuo je ulicom. Još nije mogao pribrati misli. Sivo nebo nad njim, prošarano krvavim žilama rumanila, bilo je hladno i nespoznatljivo i činilo mu se da će, za njega, zauvijek takvo i ostati. »Zauvijek«... mala, ali ključna riječ koja se — kako je njegov prijatelj tvrdio — rodila u vremenu, upravo u njihovom vremenu, da bi pobijedila vrijeme i sve više bujajući, sve zaogrnula plaštom svoje tajanstvene, no beskrajne moći... I da, ljubavi i nade... Ali ima li ikakve nade za njega, nečega što bi razbilo moru i probudilo ga... u kakav nepobitno izmijenjeni svijet? Koračao je pognute glave, kao da je odjednom lišen svega ne samo svih principa i vjerovanja nego i samog svog vremena. Osjećao je da nema kamo pobjeći od tog »zauvijek« koje je iskrilo u rumenom odsjaju zore, sveobuhvatno, njemu nepoznato i zahtjevno — tek iskrica, ali veća od carstva, dublja od svih mora, od života i smrti...

GRETA

Samoća

Ja volim samoću
jer ona je nijema
i slike prošlosti zove,
ona je melem što na dušu pada
i rane cijeli teške bolne i vrele.

Ja volim samoću
jer ona me krijepi,
savjete daje mudre,
jer gasi mržnju
i oprašta uvijek
kad nade se nove bude.

Taj mir u samoći
nagrada je za časove burne,
lažne i bijedne,
kad savjest mora da šuti,
a usne ostaju nijeme.

* * *

Ljubavi,
moje se oči ispunjaju Tvojim sjajem
i više ništa ne želim...
Samo motrim krošnje stabala
i molim —
da Tvojim sjajem u mome pogledu
taknem sve latice cvjetova
i svaki list u krošnjama
i sve putove i ceste i vode na pučinama
i da ih preobrazim,
da ništa ne bude a da nije Tvoje —
u ovoj Prolaznosti.

* * *

MIR je Tvoj preplavio moju dušu,
ja Te čekam.
Mir je Tvoj ispunio srce moje,
ja ćutim Tvoju prisutnost;
Mir je Tvoj obradovao duh moj —
ja sam dio Vječnosti.

* * *

PRENESI me preko svih virova
I opasnih brzaca
na Obalu drugu,
gdje cvate Stablo s plodovima,
uz vode kristalne,
što više pogibeljne nisu,
što pružaju samo mir.
I iz njih izlazi duša
— bijela i čista —
ljepša nego iz valova
Laete.

Rajmund KUPAREO

Transfiguracija u umjetnosti

Termin *transfiguracija* nije najbolje preveden riječju *preobraženje,* jer figura nije ni obraz ni oblik nego lik, vanjski izgled neke stvari, tijela. U pomanjkanju točnijeg izraza čini mi se da je *preobličenje* najbliže latinskom terminu transfiguracija. *Trans-pre* jesu predmeci koji ukazuju da je nešto poneseno *preko, onkraj, s druge strane,* u *drugo značenje.* Smisao transfiguracije lakše ćemo shvatiti ako promotrimo nešto što joj se protivi, a to je *defiguracija* ili gubitak vlastitog lika kao kad se netko unakazi u nekoj prometnoj nesreći ili izobliči u nekoj velikoj strasti, tuzi, bolu. *Defiguracija* oduzima ili niječe nekom biću ono što mu je vlastito, što mu po naravi pripada. Svi smo doživjeli kako se neka osoba može preobličiti u času radosti ili unakaraditi u času jakog bola ili tuge. Transformacija je glavna oznaka umjetničkog djela. Van Goghova *Stolica* nije obična stolica koju bi napravio neki zanatlija. Ona je, snagom boje i linija, prenesena u sferu ljudskih osjećaja, osamljenosti, kao što i Picassova *Žena s gitarom,* nije poništenje personalnosti nego pobjeda ženske ljubavi koja svjetlom ožaruje stvari koje je pritišću (tu smo sliku donijeli u »Maruliću« br. 2. 1984, str. 161).

Postoje razne vrste transfiguracije u prirodi. Prva je *senzorijalna.* Predmeti u prirodi ne ulaze u naša osjetila svojom težinom, bojom, proporcijama itd. More koje promatram nije ušlo u moje zjene težinom, vlažnošću, bojom. Ono je *ne-tvarno* u mojim zjenama. Ova transfiguracija ne dodaje ništa stvari koju promatram ili slušam. More ostaje more makar ga nitko ne gledao ili slušao šum njegovih valova. Ono ipak daje nešto subjektu koji ga promatra, što prije nije postojalo u njegovim zjenama. More je u mojim zjenama *ne-tvarno,* beztjelesno. Postoji samo intencionalna sličnost s morem. To još nije produhovljenje stvarnosti kao u umjetnosti, nego samo njezin netvarni otisak (kopija). Priča se da su ljudi gledali u Mironovoj kravi (grčki kipar iz V. st.) pravu kravu govoreći da je tako prirodna da bi je neka lavica mogla rastrgati na komadiće, tele bi je moglo sisati a težak njome orati. Mnogo sličnih legendi ima u vezi s djelima Giotta, Tiziana, Constablea i dr. A zar i danas mnogi posjetitelji umjetničkih galerija i muzeja ne traže u izloženim djelima kopiju stvarnosti ili korelate svojih želja i osjećaja?

Da zjenice mogu ne samo odražavati more nego i postati simbolom nove, produhovljene stvarnosti, svjedoči pjesma *El espejo engañoso* (Obmanjivo zrcalo) čiji je autor Federico García Lorca. Pjesma izražava poznatu Lorkinu osamljenost i nepriopćivost, a koja završava ovako:

»Lloro
frente al mar amargo
Hay en mis pupilas
dos mares cantando!«

»Plačem
pogledom na gorko more
U mojim zjenama postoje
dva mora pjevajući!«

Ljudska je tuga neizmjerna kao more. Uza sve to u čovjeku postoji i

skrivena radost, jer u njegovim zjenama »postoje dva mora koja (trajno) pjevaju«. Zanimljivo je da pjesnik dva zadnja stiha stavlja među uskličnike! To obična španjolska ortografija ne dopušta, ali uskličnici ovdje ističu upravo taj osjećaj. Osim toga G. Lorca naglašava da je ta radost duboka (dva mora!) i trajna, upotrebivši gerundiv (cantando), koji daje govornom činu oznaku trajanja. Gerundiv će biti obilježje i pjesništva Pabla Nerude, napose u poznatoj pjesmi *Alberto Rojas Jiménez viene volando* gdje gerundiv najbolje označava trajnost prolaznosti, raspadanja, ali i neuništivosti sjećanja na mrtvog prijatelja, jer se refren *vienes volando* ponavlja poslije svake kitice (23 puta). Kako vidimo, u spomenutoj Lorkinoj pjesmi senzorijalna transfiguracija podignuta je na duhovnu, pjesničku transfiguraciju. Slična transpozicija senzorijalno — duhovno nalazi se i u ostalim vrstama umjetnosti (glazbi, kiparstvu, itd.).

Druga vrsta transfiguracije, koja se temelji na senzorijalnoj, ostvaruje se u unutarnjem osjetilu, imaginaciji (imaginativno sjećanje) gdje se nalaze slike koje sadrže karakterne crte stanovite grupe bića (»tipične slike«), npr. psa, ribe, čovjeka, žene i sl. Ta je slika općenitija od senzorijalne, ali uvijek ostaje ovisna o nečemu što je viđeno, slušano itd. Neka tipična slika može se spojiti s drugom predstavljajući novo imaginarno biće. Kad spojimo ženu i ribu nastaje »sirena«, morska nimfa, koja je svojim pjevanjem zavodila pomorce na pogibeljna mjesta. Sirenama će biti u umjetnosti nazvane žene koje svojim dražima zavode ljude. Takvim sirenama (nimfama), kentaurima, Ledama itd. obiluje povijest umjetnosti.

»Tipične slike« tako u umjetnosti poprimaju duhovno obilježje: nositeljice su općeljudskih osjećaja i nadilaze okvire legendarnih sadržaja.

Ne ulazim u razliku koju prave estetičari između imaginacije i fantazije (Croce, Coleridge, Wordsworth i dr.). Za nas »stvaralačka fantazija« pretpostavlja rad imaginacije. Stvaralačka fantazija pod izravnim je utjecajem uma, koji skolastici nazivaju »intellectus practicus«, čiji je cilj izvanjsko djelovanje, dok je cilj spekulativnog uma spoznaja istine, iako su oba intelekta jedna te ista duševna moć, ali pod raznim vidovima. Praktični um uviđa odnose među stvarima koje one u zbilji međusobno nemaju. Kadikad su to jedva zamjetljivi odnosi, kao odnosi u Lorkinoj pjesmi između »zjena i dvaju dubokih mora«, između punine radosti i njezina očitovanja. To su takozvane konceptualne ili umne relacije koje, kako vidimo, imaju tek daleki temelj u stvarima. I što su ti odnosi čistiji, udaljeniji od obične stvarnosti, jača je stvaralačka moć umjetnika. Takovih jedva zamjetljivih odnosa ima u svim vrstama umjetnosti (između boja, tonova, volumena, prostornih oblika, plesnih koraka, filmskih fotograma itd.). Snaga je umjetnika, njegova izvornost, u pronalaženju novih odnosa među stvarima. Pravi slikar pronalazi nove odnose među bojama, linijama; glazbenik nove odnose među tonovima itd. U tomu i jest revolucija moderne umjetnosti. Kadikad su ti umjetnici pošli tako daleko da su prekinuli svaki odnos sa stvarima i učinili umjetnost zagonetkom, enigmom. Umjetnost je, u biti, komunikativna; ne postoji samo za umjetnika — stvaraoca. Tvrdimo da nema umjetnosti bez odnosa stvarnosti, iako je taj odnos ponekad teško uočljiv. Govoriti o »čistoj vizualnosti« ili »čistoj audibilnosti« značilo bi prihvatiti novu vrstu akademizma, koja bi se sastojala u prihvaćanju nekog ustaljenog kombiniranja linija, boja, tonova, itd. Ako objekt nije transfiguriran, *ponesen onkraj*, nego zamijenjen nekim konceptualnim bićem, onda se više ne radi o umjetnosti nego npr. matematici, premda je matematika potrebna nekim vrstama umjetnosti, npr. arhitekturi, ali i tu ona stoji u službi umjetnosti, kako smo vidjeli u ogledu *Stvaraoci prostora* (»Marulić«, 1986, br. 1, str. 6-11).

U nekom smislu *možemo govoriti i o matematičkoj transfiguraciji* prirode. Matematika apstrahira od individualnih oznaka i osjetilnih svojstava bića. Promatra biće pod vidom kolikoće (kvantiteta). Matematika, u stvari ne prenosi neku stvar *onkraj, na drugi kraj,* nego je zamjenjuje nečim što je razum izradio: brojem, a u njemu, kao u nekoj vreći, mogu stajati najrazličitija bića: stabla, brda, ljudi, njihovi čini, minerali, zvijezde, itd. Jedan broj *Revue d'Esthétique* (vol. XVI, 1961, br. 3-4) bio je posvećen matematici i umjetnosti. »Zlatni rez« ipak nije neko računanje nametnuto izvana nego uključeno u umjetnikovoj viziji. Lloyd Wright, čuveni amerikanski arhitekt, nije se bojao ostvariti svoj *Vodopad* (Falling-Water, 1936), iako se konstruktori nisu htjeli prihvatiti posla bojeći se da djelo ne odgovara zakonima statike. Matematika je korisna ne samo u umjetnosti nego i u običnom životu. Svi »kalkuliramo«. Kadikad to zvuči tragikomično. Tako su američki vojnici u Aziji, poštivajući ratni kodeks štednje, izražavali svoje najintimnije osjećaje brojevima (»Le Figaro Littéraire«, 2. veljače 1951). Brojevi su zamjenjivali čitave rečenice, poslane telegramom, kao npr. br. 43. značio je: »Love and kisses«; br. 44: »Fondest love and kisses«; br. 74: »Thank you for your kind financial help.« Ne želim spominjati strahote kad su brojevima bili obilježavani logoraši... Isto se tako ne smije pomiješati znanstvena transformacija (u nekom kemijskom laboratoriju) s umjetničkom transfiguracijom.

Ne postoji, zacijelo, umjetnost bez apstraktne pozadine, jer svaka ideja ili intuirani osjećaj nadvremenskog je obilježja. U kompoziciji nekih slika (npr. Raffaelovih) mogu se pronaći geometrijski oblici. Umjetnost uza sve to nije čista apstrakcija nego sjedinjenje apstraktnoga s konkretnim, nešto prirodno, ljudsko.

Najvažnija je transfiguracija, ona *duhovne naravi,* u kojoj senzorijalna slika stoji u službi ideje, a imaginacija u službi uma. I kao što nema jaza između senzorijalne i »tipične« slike, tako je nema ni između senzorijalne slike i ideje.

Po tomističkoj nauci postoje stvarni, iako samo instrumentalni, utjecaj slikâ (»phantasmata«) na um zbog sjedinjenja mašte i uma u jednu i jedinu bit razumne duše u čovjeku. Problem spoznaje ne može se riješiti, a da se ne dopusti uloga slika u spoznajnom procesu. Naš se duh »uvlači« u stvar pomoću slika koje o njoj posjeduje i iz njih »izvlači« ono što je bitno, jedinstveno.

To je nova transfiguracija prirode. Sve je uronjeno u duhovno svjetlo. Svakim činom spoznaje produhovljujemo svemir. Ova spoznajna transfiguracija je izvor umjetničke transfiguracije. Umjetnik se ipak vraća senzorijalnoj transfiguraciji i prožima je duhovnošću, jer nocionalna spoznaja, iako jasnija od senzorijalne, udaljena je od konkretne stvarnosti, od afektivnosti, od životne zbilje. To je analitička spoznaja, različita od one koju proživljava umjetnik koji u svom djelu spaja apstraktno s konkretnim, povijesno s nadvremenskim itd. I svaki umjetnik to čini na sebi svojstven način. *Oluja* Giorgionea zastrašuje više od one prirodne, jer je oluja naših nagona i strasti. Mattisseova *Odaliska* je manje vrijedna od tepiha i cvijeća koji je okružuju. Chagallovim slikama se ne može primijeniti zakon gravitacije. Obujam prazne lađe talijanskog slikara Carla Carra pojačava razočaranje siromašnog ribara koji sjedi snuždeno na obali. Umjetnici su svojevrsni filozofi. Po riječima nekog Pacheca, suvremenika El Greca, ovaj je bio »veliki filozof« (»era un gran filósofo«). Koja je to njegova filozofija? Otkrivaju nam je njegove slike: obrisi (siluete) nikad nisu snažno označeni; pozadina je živi dio likova, a ne samo njihov odraz. Nema ništa neutralnoga u El Grecu. Ne postoji treća dimenzija, toliko draga umjetnicima renesanse. El Greca zanima, možemo reći, samo jedna

dimenzija: visina. Sve teži k jednomu: sve se produžuje prema Njemu. To je unutarnja drama, puna ognjice. Toplina širi tjelesa. Priroda gori na njegovim slikama, čak i na onima koje govore o smrti. El Greco odražava duh Plotina više nego sv. Ivana od Križa ili sv. Terezije Avilske. Nije astigmatizam koji produžuje tjelesa. Fizička priroda: brda, cvijeće, svijeće, gradovi, najmanje su izmijenjeni u njegovim slikama. El Greco je više plotinski nego kršćanski mistik. Plotinova silazno-uzlazna dijalektika najbolje razjašnjuje El Grecovu umjetnost.

Sjedinjenje konkretnoga s apstraktnim nužan je zahtjev umjetnosti čak i onda kad nam izgleda da umjetnik naopako, čudno, gleda stvarnost. Paul Klee, na prvi mah, izgleda kao da imitira slikanje djeteta, pa ipak njegov *Pejsaž sa žutim pticama* prikazuje sklad plastično-koloričnog i psihičkog, što ne može postići dijete. Slika utjelovljuje ljudski osjećaj mira, sklada, iako na slici postoje veoma različita bića.

U svim vrstama umjetnosti transfiguracija se ostvaruje pomoću izražajnih sredstava vlastitih nekoj vrsti umjetnosti. Tako nastaju tri velike skupine dosad poznatih vrsta umjetnosti:

1. *umjetnost riječi* (poezija, drama, pripovijest, s njihovim mnogobrojnim podvrstama);
2. *umjetnost crte* (slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, također s mnogim podvrstama);
3. *umjetnost pokreta* (glazba, ples, film, s brojnim podvrstama).

Transfiguracija se temelji na nekoj prirodnoj datosti koja u sebi krije mogućnost novog značenja. Takova je datost znakonosna (»signifera«) kao što smo to nastojali pokazati u eseju o poeziji (»Marulić«, 1985, br. 4, str. 433-439). Ako u prirodnoj datosti (»materiji«) nema mogućnosti da umjetnik iz nje »izvuče« novo značenje, nema ni transfiguracije. Stari su govorili »forma educitur de potentia materiae ab agente naturali«. Kadikad datost ostaje bez novog značenja, kao npr. u filmu *David i Lisa* (1962, režiser Frank Perry) gdje je prikazan jedan psihijatrijski slučaj. Nema tu ništa *onkraj* onoga što se gleda i čuje, iako se radi o jednoj izvrsnoj psihoanalitičkoj studiji. Ne može se od morskih valova napraviti kip, ni od zujanja vjetra muzička sinfonija. Čak i geometrijski oblici mogu poslužiti da se preko njih izrazi novo značenje, kao što je to učinio Piero della Francesca (XV. st.) u svojem *Uskrsnuću* gdje cilindrični oblici stabala i Kristova tijela sugeriraju udaljenost, produhovljenost. Cézanne sugerira osjećaj izvanredne solidnosti svodeći objekte na bazične geometrijske oblike. Transfiguracija prirodnih datosti nije uvjerljiva ako se umjetnik ne služi izražajnim sredstvima vlastite umjetnosti. Kandinski je pokušao svojim slikama stvoriti muzičko djelo, a Mondrian arhitektonsko. Ali dok u nekom arhitektonskom djelu prostorni oblici »govore«, ti isti oblici leže bez života u nekoj slici »apsolutne i apasionalne apstrakcije« (Mondrian). »Konkretni« pjesnici samo nabrajaju prirodne datosti. Nažalost to donekle čine i poneki pjesnici nabožnog obilježja koji svoje osjećaje, ovijene zanosnim riječima, ne transfiguriraju, ne uzdižu *onkraj,* u transcendentnost.

»Koja to frajlica tak lepo popeva?«

(Razgovor s Gitom Gjuranec)

U novijoj povijesti hrvatske operne umjetnosti vašem imenu, poštovana gospođo Gjuranec, pripada časno i ugledno mjesto uz ostalo i po tome što ste — interpretirajući lik Đule — sudjelovali u praizvedbi slavne i popularne Gotovčeve opere »Ero s onoga svijeta«. Molim vas zato da na početku ovog razgovora na koji ste tako ljubezno pristali kažete nešto o tom znamenitom događaju.

Bilo je to 1935. godine. Za vrijeme priprema malo je tko u HNK Gotovcu »držao fige«. Naprotiv: mnogi su bili uvjereni da će »Ero« doživjeti fijasko. To se proroštvo (i zlurado priželjkivanje) nije, dakako, obistinilo. Dobro se sjećam i dviju izvedaba te opere na našem gostovanju u Splitu 1937. godine. Uspjeh je bio upravo trijumfalan. Od

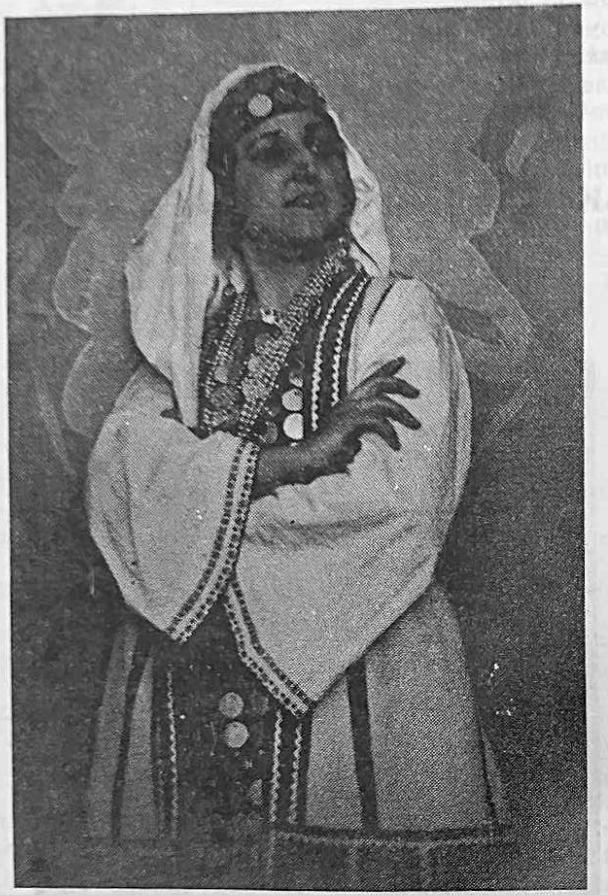

Gita Gjuranec — prva Đula u Gotovčevu »Eri s onoga svijeta«

svih nas protagonista praizvedbe naročito bih istakla Marija Šimenca, koji je pjevao naslovnu ulogu. Slušala sam kasnije i druge tumače toga lika, no nitko — ni pjevački ni glumački — nije dostigao Šimenca. Njegov Ero (Mića) bio je i do danas ostao — kulmen. Kad već spominjemo Gotovca, reći ću vam da posebno volim i cijenim njegovu »Moranu«. Ta je glazba naprosto — prekrasna.

Vi ste, koliko znam, i nekim drugim domaćim operama pomogli do uspjeha...

Već na početku svoje karijere (1931. g.) pjevala sam Lovicu u obnovljenom Zajčevu »Banu Legetu« (Margitu je pjevala Zinka Kunc). Nastupala sam i kao Jelena u »Nikoli Šubiću Zrinjskom« i kao Cila u Odakovoj operi »Dorica pleše«. Pjevala sam i u Širolinoj »Citari i bubnju« a na praizvedbi njegova »Grabancijaša« interpretirala sam Rožu. Bila sam i Jela u Šafranekovoj »Medvedgradskoj kraljici«. Na prvoj pak zagrebačkoj izvedbi Hatzeove opere »Adel i Mara« 1933. g. (praizvedena je prethodne godine u Ljubljani) pjevala sam Maru. Hatze mi je tada poklonio svoju fotografiju s posvetom i autogramom.

Mi smo, evo, odmah zašli »in medias res«. Da se, međutim, okrenemo vašim počécima. Kako ste postali opernom pjevačicom?

Svakako ne preko noći. Bio je to dugotrajan put. Pjevačka se moja karijera — premda onda toga nisam bila svjesna — »kovala« već od djetinjstva i u roditeljskom domu i u školi pa moram time započeti svoje kazivanje. Rođena sam u Zagrebu u Preradovićevoj ulici, odakle smo se ubrzo preselili u Prašku. Prozori tamošnjeg našeg stana gledali su u vrt Priesterove kuće na Jelačićevu trgu. U tom su se vrtu ljeti održavale priredbe poznatog »Orfeuma«. Nastupale su pjevačice i plesačice iz Beča i iz Češke. Ja sam se kao sasvim mala djevojčica uvijek ugurala između mame i bake koje su s prozora redovito promatrale te nastupe. Drugi sam dan imitirala pojedine točke s tih priredaba. Moja je mama Paula r. Kaničar (madžarskog podrijetla)

Djevojčica Gita Gjuranec

imala lijep glas i u mladosti se željela posvetiti pjevanju. Tata Mihovil, po zanimanju odvjetnik, često je navraćao u Kuglijevu knjižaru i kad bi tamo pronašao kakve nove ili zgodne »nótice«, odmah bi ih kupio i (da ne mora prekidati svoju »maršrutu«) slao ih kući mami (a kasnije i meni) po »dincmanu«. I tatina je majka Mandina (iz talijanske obitelji u Dalmatinskoj zagori) bila vrlo muzikalna. Živo se sjećam da smo u kući imali čitavu partituru Puccinijeve opere »La Bohème« — a ja sam baš u toj operi debitirala! Pučku sam školu pohađala u Samostanskoj (danas Varšavskoj) ulici. Kad god smo učili pjevati kakvu novu pjesmu, najprije sam je morala otpjevati ja sama a tek zatim čitav razred zajedno. U nižu srednju školu pošla sam kod časnih sestara na uglu Samostanske i Gundulićeve ulice. Uskoro je,

Gita Gjuranec s roditeljima

Iz petrinjskih dana

međutim, izbio prvi svjetski rat. Tata je neprestano strahovao da će Antantini aeroplani bombardirati Zagreb pa smo se preselili u Petrinju, gdje je on postao javni bilježnik. Tamo sam završila nižu srednju i tri razreda učiteljske škole. Pjevala sam u školskom zboru (obično i solo-dionice) a od 1917. godine učila sam klavir kod prof. Pavice Stahuljak, školovane pjevačice. Uza svirku uvijek sam pjevušila i kad je profesorica vidjela da radije pjevam nego sviram, počela me podučavati u solo-pjevanju. Kod njezina supruga prof. Vladimira učila sam harmoniju. U Petrinji sam i prvi put javno nastupila: u župnoj crkvi pjevala sam na jednu Veliku srijedu lamentacije (na Veliki četvrtak pjevao ih je tamošnji državni tužilac a na Veliki petak jedan advokat). Nakon trogodišnjeg učenja prof. Stahuljak rekla mi je: »Ja te nemam više šta naučiti, ti si za muzičku akademiju.« U Zagreb smo se vratili 1920. g. i tu sam završila preparandiju. Glazbu nam je predavao prof. Dragan Andres i na čitavoj školi ja sam jedina dobila od njega ocjenu odličan. Nakon prijamnog ispita na zagrebačkoj Muzičkoj akademiji profesori su me odmah uvrstili u treću godinu. S dvojicom kolega s Akademije (jedan je studirao orgulje a drugi violinu) koncertirala sam u uvijek punoj crkvi sv. Katarine na Gornjem gradu. Solo-pjevanje učila sam na Akademiji kod prof. Gizele Sarkotić, kćeri austro-ugarskoga generala. S obitelji Stahuljak iz Petrinje moji su roditelji prijateljevali i nakon preseljenja u Zagreb. Kad su ti petrinjski naši prijatelji bili jednom kod nas u Zagrebu na večeri, gospođa me Stahuljak zamolila da nešto otpjevam. Rado sam udovoljila njezinoj želji. Pošto sam završila, ona mi reče: »Dijete drago, s tvojim pjevanjem nešto nije u redu. Gdje je onaj tvoj lijepi glas? Morala bi promijeniti pedagoga.« Preporučila mi je da se javim prof. Ivani Arnold-Cuculić. Otišla sam k njoj i ona je pristala da me podučava. Za razliku od gđe Sarkotić koja je preferirala vagnerijanski način pjevanja — gđa Arnold posvećivala je glavnu pažnju belcantu. To je mome glasu više odgovaralo i vrlo sam dobro napredovala. Ostala sam, dakako, i dalje na Akademiji i gđa Sarkotić bila je sa mnom neobično zadovoljna. Nije, naravno, smjela znati da učim na dva »kolosijeka«. Jedanput je prof. Franjo Dugan, idući hodnikom Akademije, čuo moje pjevanje, odškrinuo je vrata, zavirio u sobu te zapitao: »Koja to frajlica tak lepo popeva?« Na završnoj produkciji pjevala sam Schuberta, Schumanna i ariju Mimi iz »Bohèmea«. Nešto kasnije usavršavala sam se na privatnoj pjevačkoj školi što su je vodili gđa Arnold i bivši njezin đak g. Marijan Majcen. Na opernom se odjelu te škole učilo ne samo pjevanje nego i gluma, što je za mene kao buduću opernu pjevačicu bilo od neprocjenjive koristi. Prof. Majcen ishodio je gđi Cviljušac i meni audiciju u kazalištu. Javio mi je to telefonski sasvim iznenada. Pjevala sam najprije arije iz »Bohèmea«. Direktor opere Krešimir Baranović upitao me jesam li još nešto pripremila. »Da,« odgovorila sam, »Margaretu iz 'Fausta'.« (Obje sam te role kod prof. Arnold i prof. Majcena kompletno nastudirala.) Na kraju Baranović mi je saopćio: »Sad upravo spremamo Boitova 'Mefistofela' i kad to završimo, radit ćemo s vama 'Bohème'. Javite se nakon izvjesnog vremena

Gita Gjuranec debitirala je kao Mimi u Puccinijevoj operi »La Bohème«

tajniku Opere Smodeku.« No već nakon treće predstave »Mefistofela« Baranović me pozvao i kazao: »Dat ćemo vam dobrog korepetitora i odmah ćete početi.« Tada se malo zamislio i promijenio odluku: »Ne korepetitora, ja ću s vama raditi.« Baranovićeva je soba za pokuse bila na prvom katu, prema zgradi »Kola«. Radovalo me kad sam primijetila da se prolaznici okupljaju pod prozorima kako bi slušali moje pjevanje. Na četvrti pokus Baranović je doveo skladatelja i kritičara Luju Šafraneka Kavića da me čuje. Bilo mi je malo neugodno pjevati pred njim, Baranović je to primijetio, dao je Šafraneku znak i ovaj je izašao iz sobe te me izvana slušao. Na idućem sam se pokusu u Baranovićevoj sobi našla s Josipom Križajem, Rudolfom Bukšekom, Dragom Hržićem i Tošom Lesićem. Odmah sam pomislila: »Bože, zar je moguće da ću ja pjevati zajedno s njima koje sam toliko puta s oduševljenjem slušala iz naše abonentske lože?« Tajnik Smodek tada mi je rekao: »Da znate, Gjurančevka, kak bute lepoga partnera imali!« Zanimalo me, dakako, tko će pjevati Rodolfa i saznala sam da će to biti André Burdino, prvak Opere comique iz Pariza. (Usput spominjem da sam i kasnije pjevala s pojedinim svjetskim pjevačima pa tako i sa Šaljapinom.) Redatelj Tito Strozzi dao mi je zatim nekoliko uputa a drugi dan održan je jedini pokus na pozornici i s orkestrom.

I kako je bilo na premijeri?

Sve je ispalo u najboljem redu. Dobila sam izvrsne kritike. Prof. Marija Kostrenčić čestitala mi je riječima: »Tu sam operu slušala i u Parizu, ali takvo potresno umiranje Mimi kakvo ste vi dočarali nisam još nigdje doživjela.« Mojoj sreći nije bilo kraja. Novine su donijele vijest: čini se da će Gita Gjuranec biti angažirana. Intendant Milutin Čekić obavijestio me je, međutim, da zasad neću dobiti angažman, no odmah je dodao: »Ali ja ću se pobrinuti da često gostujete pa da tako novčano prođete kao da ste angažirani.« Kako se sve to zbivalo na kraju sezone 1930/31, mislila sam da do jeseni neću više nastupiti. No jednoga dana, kad sam se vratila iz grada, tata me je dočekao s viješću: »Javili su iz kazališta da za dva dana imaš opet predstavu.« Taj je put mjesto oboljele Vere Misite pjevala Musettu Irma Polak. Tako sam, eto, nastupila i s tom popularnom umjetnicom, koju sam kao i svi Zagrepčani izuzetno voljela. Uskoro zatim pojavio se u našem stanu kazališni dostavljač Filip i rekao mi: »Gospon Smodek šalje vam note, popevali bute na Radiju.« Za nekoliko dana bila je na Radio-

Gita Gjuranec prije i na početku operne karijere

Gita Gjuranec kao Angelica u istoimenoj Puccinijevoj operi

-Zagrebu koncertna izvedba Puccinijeve opere »Turandot«. Dirigirao je Smodek a ja sam pjevala partiju Liu. Sezona je tada završila, u HNK dobila sam prvu plaću i nastupili su kazališni praznici. Nekako u to vrijeme moj stric, sudac u Bihaću, dobio je dekret za agrarnog suca u Stonu. Pozvao me je: »Gita, hodi z menom. Zmučila si se, buš se počinula.« Prihvatila sam poziv premda se nisam osjećala izmučenom. Pjevanje za mene nikad nije bilo teret. No moj boravak u Stonu nije dugo potrajao. Nakon četrnaest dana stigao je od kuće brzojav: »Vrati se, dobila si novu ulogu.« Radilo se o Puccinijevoj operi »Sestra Angelica«, koja je dio njegova »Triptihona«. Pjevala sam naslovnu rolu. U »Plaštu« je pjevala Zinka Kunc a u »Gianniju Schicchiju« Bukšek. Slijedila je Mozartova »Čarobna frula« (režirao ju je prof. August Markowsky iz Beča), u kojoj mi je dodijeljena uloga I. dame (II. dama bila je Ludmila Radoboj a III. Lucija Ožegović). Kasnije, kad je Vilma Nožinić zbog poroda neko vrijeme izostala, preuzela sam od nje

ulogu Pamine u toj operi. A onda su zaredale uloge i u drugim operama. Neke sam već spomenula a navodim još Cho-Cho-San (»Madame Butterfly«), Liu (»Turandot«), Margaretu (»Faust«), Micaelu (»Carmen«), Juliju (»Hoffmannove priče«), Kseniju (»Boris Godunov«)...

Vaša je operna karijera, gospođo Gjuranec, započela relativno kasno.

Da. Udala sam se za jednog medicinara iz Niša koji je studirao u Pragu. Obećao mi je da ćemo nakon vjenčanja poći u Prag, gdje će on završiti studij a ja se usavršavati na tamošnjem Konzervatoriju. Živjeli smo neko vrijeme u Pragu, no vratili se u Niš neobavljena posla. On studij nije nikad završio. Sve se više očitovala njegova tiranska narav i ja sam se, povevši sa sobom kćerku, vratila u Zagreb, gdje sam rodila sina. Uz moga muža nije me moglo zadržati sve njegovo bogatstvo (on i brat mu posjedovali su valjda pola Niša; imali su npr. i jednu njivu koja se orala dvije sedmice). Djecu sam podigla sama: suprug nikada za njih nije poslao ni helera. Te su neprilike u mom privatnom životu razlogom što nisam ranije stupila na opernu pozornicu.

No vi ste u stalnom angažmanu u HNK ostali svega sedam godina...

To je gorka priča. 1938. godine priredila sam sa svojim bratom Marijem, također opernim pjevačem, koncert u Pragu. Nastupili smo u reprezentativnoj Smetaninoj sali. Postigli smo izvanredan uspjeh, kritike su bile u superlativima, a u Zagrebu dočekao me — otkaz. Obrazložili su ga pomanjkanjem financijskih sredstava. Bila sam formalno dotučena. Oduzevši mi pjevanje, koje bijaše moj život, bacili su me u teški očaj. Pomišljala sam čak da se ubijem. No bila sam majka i trebalo je živjeti za svoju djecu...

Ovakav postupak kazališne uprave prema vama neshvatljiv je pogotovu zato što ste bili zaista sjajna pjevačica. O tome svjedoče brojne kritike iz pera prominentnih glazbenih stručnjaka Stanislava Stražnickog, Luje Šafraneka Kavića, Pavla Markovca, Zlatka Grgoševića, Žige Hiršlera i dr. Iz onodobnih naših novina navest ću tek tri odlomka iz napisa o vašem umijeću. Stražnicki u »Novostima« od 22. lipnja 1931. piše o vama: »Sigurnošću, koja iznenađuje kod početnice, snašla se na pozornici... Glas joj je od prirode lijep, ljubak, čist kao kristal, dobro i sigurno postiran, bez onog neugodnog tremoliranja..., opsežan, a za lirski timbre i dovoljno jak. Registri su izjednačeni..., visina zvučna, nikad forsirana, piano od zasebnog čara... Njen je način pjevanja muzikalan, topao i otmjen te ni kod najviših tonova i najvećeg fortissima ne zvuči nametljivo. Uz ove muzičke sposobnosti pokazala je debitantica i mnogo dara za glumu...« U »Obzoru« od 23. lipnja te godine Šafranek Kavić napisao je: »Upoznali smo bogodani pjevački talenat, kakav se rijetko, rijetko kada rađa tako gotov, tako nesvjestan, tako sam po sebi razumljiv. Divno zvučni, zaobljeni, srebrnasto zvonki lirski sopran, od prirode idealno postiran, izjednačen i sposoban za najbogatiji registar modulacija od briljantnog i sočnog forte do sferski finog, kao dašak laganog pianissima... Kao glas tako joj je prirođen i umjetnički smisao i ukus za pjevanje, za izražajnu, plastičnu i logičnu frazu, za

crescende i decrescende, za postamente, ekonomiju daha, za vokalizaciju i dikciju... Gđa Gjuranec ima poziv providnosti da svojim nebeskim darom usrećuje ljude...« U istim novinama Grgošević je rekao za vas 1934. godine: »Poseban čar njezinog glasa i toplina njezinih fraza oduševili su slušaoce, koji su joj iskazali priznanje nakon svake veće arije. Gđa Gjuranec je danas naša najbolja interpretkinja strogo lirskih uloga u operi. Pjevački na punoj visini razvija se najpovoljnije, a uz muzikalnu ne zaostaje ni glumačka strana njezinih kreacija...« Nakon ovakvih ocjena neminovno se nameće pitanje: kako je moglo doći do toga da dobijete otkaz?

Nekome sam smetala. Klikaštvo je u kazalištu česta pojava. Grupica zaplotnjaka uspjela je »srušiti« intendanta Konjovića, čovjeka sposobna, apsolutno čestita i pravedna (vodio je npr. računa o tome da među solistima ne budu prevelike razlike u plaći) i »postaviti« na njegovo mjesto Branka Šenou, dobrog slikara, ali intendanta bez dovoljno energije i odlučnosti. I doveli su ga zato da bi mogli mjesto njega gospodariti. Ti su ljudi na fini način otjerali iz Zagreba i Zinku Kunc. Zanimljivo je kako zlo i nepravda imaju nekakvu svoju zakonitost. Kada ste, naime, jedanput prekriženi i otpisani, to vas prati u nedogled. Evo: u enciklopedijsko izdanje »Hrvatsko narodno kazalište 1894—1969« uvršteni su i fotosi pojedinih epizodista, nekih inspicijenata i ljudi iz kazališne administracije, ali za sliku Gite Gjuranec nije se našlo mjesta!

Jeste li ikada poduzeli nešto da se vratite u operni ansambl HNK?

Dugo je vremena prošlo dok sam se oporavila od šoka koji sam proživjela. Tada sam odlučila da se neću ponižavati: nikada nikoga nisam molila za svoj povratak. Razmišljala sam jedino o tome da odem u inozemstvo na ponuđene angažmane, no kako je na pomolu bio drugi svjetski rat, odustala sam od toga i ostala u domovini uz djecu i roditelje. Povremeno su me zvali u HNK da nastupim kao gošća, pogotovu ako bi koja solistica oboljela. Jednog se slučaja posebno sjećam. Stanovita pjevačica (i spletkarica), koja je u suprugu i šurjakinji »ministarki« imala dobro zaleđe, nastupala je u ulozi Cho-Cho-San. Na jednoj zakazanoj predstavi nije iz hira htjela pjevati. Tadašnji direktor Opere Jakov Gotovac zamolio me je da »uskočim«. Pristala sam. Nakon uspjele izvedbe (kojoj je u gledalištu prisustvovala) dotična me je gospođa dočekala pred garderobom i kazala mi: »Znaš, sad mi je žao što sam dozvolila da ti pjevaš.« Ostala sam bez riječi. Moram napomenuti da mi se svojedobno Krešimir Baranović tužio na tu osobu: »Silom bi htjela biti pjevačica — a glas joj je drhtav. Nije, osim toga, ni lijepa.« Iz kolegijalnosti prema njoj nastojala sam Baranovića ublažiti: »Gospon direktor, to z njezinim glasom bu se popravilo.«

I? Je li se s vremenom oslobodila te mane?

Nikada.

Koga se iz Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu rado sjećate?

Uz intendanta Konjovića — svih dirigenata. Bili su odreda izvrsni pedagozi. No svaki je imao i svojih specifičnosti. Krešimir Baranović (koji me je prvi tako svesrdno prihvatio) bio je upravo idealan

S jednog svečanog primanja

operni dirigent: vodio je izvedbu poklanjajući jednaku pažnju orkestru i pjevačima. Lovro Matačić, naprotiv, znao se svirkom orkestra toliko zanijeti da bi zaboravio na nas pjevače; taj neosporno veliki naš dirigent bio je ipak najveći u prezentaciji simfonijske glazbe; što se opere tiče, posebno su mu »ležala« Wagnerova djela (pod njegovim ravnanjem sudjelovala sam uz još neke pjevače iz Zagreba u beogradskoj koncertnoj izvedbi »Parsifala«). Oskar Jozefović (završio je siromah tragično) bio je ekspert za francusku operu; uho je imao kao nitko. Prerano preminuli Oskar Smodek (i on mi je bio nesebično sklon) naročito se isticao dirigiranjem talijanskih i francuskih opera a Milan Sachs posebno je insistirao na ritmu (»Jen, dva, tri...«).

Na kazališnim daskama pjevali ste i poslije rata...

I dalje samo kao povremena gošća.

Jeste li dobili mirovinu?

Invalidsku, 1956. godine. Priznato mi je 25 godina radnog staža. Bar neka naknada za nepravdu nanesenu mi u vrijeme kad sam kretala prema svojim vrhuncima.

Najblistavije uspjehe postigli ste u operama Giacoma Puccinija.

Sjetni, sentimentalni i tragični njegovi ženski likovi našli su adekvatan odjek u mojoj duši a glazbeno ruho kojim ih je zaodjenuo

idealno je odgovaralo mojim glasovnim dispozicijama. Svi su me smatrali dobrom »puccinijankom«. O tome svjedoči i zgoda što ću vam je ispričati. Jednoč sam na Gornjem gradu srela kipara Roberta Frangeša Mihanovića. Pozvao me je u svoj atelier: »Dođite pogledati moga nesretnoga kralja Tomislava koga mi ne daju postaviti u Zagrebu.« Pokazao mi je i neke druge svoje radove i na kraju dodao: »A sad ću vama koja tako divno pjevate Puccinija nešto pokloniti.« Darovao mi je mali brončani reljef kompozitorove glave, rad nekog talijanskog umjetnika. »Dobio sam ga«, nastavio je Frangeš, »od Puccinija, s kojim sam se upoznao i sprijateljio u Budimpešti. Nosio ga je uvijek sa sobom, u džepu svoga kaputa, gdje je držao i cigare. Ruka mu je stalno bila u tom džepu i njome je neprestano premetao taj reljefić, koji, evo, iz Puccinijeve ruke prelazi u vaše.« Bila sam dirnuta. Taj reljef čuvam kao milu i dragocjenu uspomenu.

Jeste li imali pjevačkih uzora?

Učila sam od mnogih velikih pjevača, prvenstveno Giglija. Direktnim uzorom bila mi je divna talijanska sopranistica Rosetta Pampanini.

Našim bi sadašnjim opernim početnicima sigurno dobro došao poneki savjet proistekao iz vašeg iskustva.

Valja što više učiti. Sam glas, naime, nije dovoljan da se napravi nešto veliko. Za pjevača je osim toga neobično važno da upozna svoj glas jer bez toga nema fraze. A tek je to razumijevanje pjevanja. Forsiranje, tj. pjevanje onoga što dotičnom glasu ne odgovara, golema je opasnost. Znam i svjetskih i domaćih pjevačica koje su na taj način upropastile grlo. Željela bih naglasiti još i ovo: operno je pjevanje nešto uistinu idealno. Kad se ljudski glas stopi sa svirkom orkestra u željenu harmoniju, kadar je slušatelje, pobuđujući kod njih najplemenitije osjećaje, barem na časak usrećiti. Je li išta ljepše i veće od toga? Neka mlade kolegice i kolege nastoje da svoje zvanje opernog pjevača nikad ne okaljaju zavišću, zlobom ni bezdušjem!

Pojavljivali ste se, gospođo Gjuranec, kao što ste usput već ispričali, i na koncertnom podiju. Da nam, možda, još ponešto reknete o toj svojoj djelatnosti...

Neposredno nakon spomenutog koncerta u Pragu brat i ja htjeli smo prirediti koncert i u Beču. Nismo mogli tamo otputovati jer je češka granica zbog poznatog Anschlussa bila zatvorena. U Pragu sam već i prije pjevala: nekoliko sam puta nastupila na tamošnjem Radiju. Kao koncertna pjevačica nastupila sam i u Berlinu. U domovini sam i nakon rata često koncertirala, što samostalno a što opet zajedno s drugim umjetnicima (u Glazbenom zavodu, na Radio-Zagrebu, na radnim akcijama). Većinu tih koncerata organizirao je Koncertni ured. Direktorica te ustanove jednom je zgodom htjela da pjevam uz pratnju gitarista Fumića. Odgovorila sam joj (ne želeći, dakako, time uvrijediti toga najboljeg tadašnjeg našeg gitarista): »Draga drugarice, to pak ne. Ja nisam kavanska pjevačica.«

Bojim se da sam suviše oduljio i evo stoga završnog pitanja: je li vaše pjevanje igdje »zabilježeno«?

Koliko ja znam — kod nas nije. Prilikom moga koncerta u Berlinu nešto su snimali, ali kad je to bilo... A tamo je, osim toga, za rata bombardiranjem sve razoreno pa je i taj snimak jamačno propao.

Drago nam je i zahvalni smo vam, cijenjena gospođo, što ste u ovom razgovoru tako neposredno iznijeli toliko zanimljivih podataka o svom životu i što ste sliku ondašnjih zagrebačkih kazališnih i drugih prilika oživjeli pojedinim dosad nepoznatim detaljima. Prikazom pak svoga »slučaja« učinili ste da se jasno uoči i spozna kakvu su štetu kulturi određene sredine kadre nanijeti pakost i pokvarenost »sitnih duša«. Zbog njihove »rabote« vi, umjetnica visokog ranga, iz bogate riznice svoga talenta niste svome narodu mogli pokloniti sve što ste htjeli i umjeli. Darovali ste ipak vrlo mnogo i na taj svoj neizbrisiv, jedinstven prinos hrvatskoj pjevačkoj umjetnosti možete gledati zaista sa zadovoljstvom i s ponosom.

Razgovarao: Mirko Petravić

Ponekad moramo biti sami...

Od brodoloma naše ljubavi
na otoku mojih skrušenja samujem
radosti svitanja s pticama dijelim
jer samo ptice mogu sletjeti
na moje goleti
samo ptica ljubavi
zna ponovo da poleti
preko nemirnog mora
sa čežnjama svojim da se sastane
u staro gnijezdo vrati

ali ja nisam ptica
i ovdje dobrovoljno samujem
ma srce za alejama radosti pati
sunčanih dana sjeća se
ljubavi moja
jer tamo smo dugo sretni drugovali
i pod oblačnim nebom zajedno strahovali
od nemirnih voda

* * *

Sve što je moje
sad u meni je
ali ponekad moramo biti sami
sa zvijezdama
jednostavne tražiti riječi
i skrušeno moliti
da srce opet zavoli sve oko sebe
svaki dan da se raduje
s pticama u pustinji
jer one se radosno vraćaju
u stara gnijezda.

tamo su toplinom ljubavi
prstenovane bile
jednom zauvijek

Potop

Odlučio je da božićne i novogodišnje blagdane neće proslaviti s drugima. Izdružit će se iz općeg slavlja. Odlomiti se od mnoštva, da sam planetuje u suzviježđu svoje osame. Izdvojit će se da bude jači, puniji i životniji.

Sam sebe je kasnije mučio uzaludnim pitanjem na koje nije bilo odgovora, u čemu je pogriješio? Da li nije znao kako se pale zvijezde na osamljeničku božićnu boru, koje su mu trebale rasvijetliti noćno nebo i odvesti ga u raj? Ili je kažnjen zbog izdvojničke oholosti? Ili možda bez drugih ni svetkovina nema?

Dogodilo se da su slavljenički dani prohujali bez njega i mimo njega. I ostavili ga nasukana na zasmećenu žalu opustošene ulice. Sama i zbunjena.

Vjetar kovitla odbačenim cvjetnim vijencima. Zalutali umilni napjev nepotrošena svetkovinskoga glazbotvora razlomljava se u jauke, komada u kriještaline, mrvi u piskavine. Iz grla prevrnute staklenke krkljaju mjehurići pjenušca. Svjetiljka na uglu gasi se za san.

Novo jutro nahrupljuje kroz naprsline tame. Izdanak noći? Iznoćak dana? Bridovima pukotina zmijulja sunčana zraka. Izmijuljivši se iz podsvodovlja, razdanjuje unoćene krajolike. Opomena mrakoljubima: pijetli navješćuju zoru.

Posljednji svetkovnici napuštaju grad. Zagrljeni. Žure u nova svetkoslavlja. Zvuk trublje ispraćuje ih svadbenom poskočicom. Razdanjeni, vesele se ponovnom izlasku sunca. Dan pripada danjicima.

Noćnici bježe od jutra. Noć je jedini prostor u kojemu se snalaze. Glasanje probuđenih ptica bubnja im u glavi poput posmrtne koračnice.

Promatrao je svoj izgubljeni i suvišni lik u ostaklinama izloga, cerio mu se iz postaklina zatvorenih vrata. Sukobljen sa sobom i u sebi, prečuo je šum nabujale rijeke. Zaglušen usebnim nesuglasjem, ogluhnuo je za izvanjskoće.

Pospani spomenik na pustu i odsutnu trgu zasjenio je umorne oči ocvalim lovor-vijencem. Vjetar se načas stišao. Zatim iz daljine gromot i orljava. Kao da su riječne obale popustile pod nadirom uzvirene vode.

Ulice koje vode u luku oživljuje jutarnja svjetlost i rani prolaznici. Središte grada još je u mraku. Prigušeni odsvijetli nepogašenih uličnih svjetiljaka sablasno drhture na ispucanim pročeljima kuća. Tišina postaje nepodnošljiva.

Kad naiđe na otvorena vrata, zaustavlja se. Ali ne ulazi. Da ga i prime, nimalo se ne bi promijenio njegov bezizlazni položaj. Pri punoj

svijesti, nenagovoren ni od koga, isključio se iz mnoštva. Stoga od njega ne smije, a niti na to ima pravo, očekivati pomoć.

Jatu se može vratiti samo pod jednim uvjetom: da prizna svoju zabludu i svoju slabost. A on to ne želi priznati. Prestane li se sam štovati, neće ga štovati ni drugi. A kakav bi to život bio bez samoštovanja? Radije osama, bolje smrt.

Nebo je odjednom zavatrilo zaslijepenim munjama, a tlo zadrhtalo potresnim trzajima. Rijeka je prebujala slabašno korito i zavaljala se prema moru, potapajući i zamuljujući sve pred sobom.

Britka oštrica iznenadna potresa rasjekla je morsko dno. Iz rasjekline užarenom magmom kljuća vulkan. More je zakipjelo. Planinasti valovi zapljusnuše obalu. U grotlu uzavrela vrtloga, nastala pri sudaru razbješnjena mora i nabujale rijeke, nestaje sve što je plovilo: čamci i jedrenjaci, brodovi i lađe.

Preplašen i očaran, promatrao je s gradskoga vidikovca kako pred njegovim očima nestaje kopno. Voda je sve izravnala i sve izbrisala. I ljude i stvari. I tragove i privide. Ostao je samo mulj, koji se nezaustavljivo širio.

Pošto je zamro krik posljednje ptice, prenuo se iz opojna bunila. Kako je brzo nestao svijet koji se toliko dugo i tako mučno odljeplji-vao od ilovasta tla. Da li je taj svijet uopće i postojao? Nije li on bio tek puka opsjena u mutilu svemirskih maglica?

Voda raste strašna i smrtonosna. Guta ulicu po ulicu, ruši ciklopske bedeme, potkopava hram na najvišem izbojku grada. Nitko joj se ne može odrvati. Ništa je ne može zaustaviti.

Nagon i strah tjeraju ga k vrhu najviše planine. Prkos mu ruši putove uzmaka. Razderao je odjeću i golih prsa krenuo prema rijeci i moru da zaustavi potop.

Samo se na taj način mogao otkupiti. Samo je tako mogao spasiti besmrtnu dušu.

Vlado PŠENKO

Ljudi i priča o meni

Svi ini koje sam danas sreo
Postat će heroji sutra,
Ako ja sutra ostanem živ.

One koje sam jučer sreo
Srest ću još jednom,
Danas ili sutra.

One koje ću sutra sresti
Zaboravit ću odmah
I to zbog današnjeg dana.

Jučer sam sreo one
Koji su moju budućnost nazivali
Velikom budućnošću.

Neka danas sretnem one
Koji će moju prošlost nazvati
Velikom prošlošću.

Sutra mi ne treba netko
Tko će i moju sadašnjost nazvati
Velikom sadašnjošću.

Joja RICOV

Tragom istine pjesnika*

Salvatore Quasimodo: »Moja je najveća želja: vidjeti ljude pametnije u njihovim ideološkim razmiricama... Nadasve pak: da nitko ne spusti hidrogensku na dohvat teddy boysa, vojnikā bilo koje nacije.«

Kad sam se drugi put sastao s Quasimodom u Milanu, bilo je jedno blago, toplo svibanjsko podne, nedjeljni dan. Ulice su bile poluprazne, gdjegdje i potpunoma puste, kao u slikama davna, metafizičkog De Chirica. Samo vrata crkava bila su otvorena širom, i Bog se odmarao s njegovim neuslužnim, poslovnim Milančanima, koji su već subotom naveče ostavljali grad da svoje slobodno vrijeme provedu na zraku, netko u Mantovi i Bresciji, drugi na Sirmioneu i obalama Coma, u Veroni drevnih ljubavnika ili pod šatorom uz rijeku, uz kakvo zeleno lombardsko naselje i tihi pokrajinski grad. Quasimodo je — imao sam takav osjećaj dok sam prolazio Corsom Garibaldi — ostao u tom gradu sam. Danas bi trebao da još jedanput vikne kao ono šesnaest godina unatrag kada je pisao na razvaline: »Grad je mrtav, mrtav je« (»Milano, kolovoza 1943«). Pa ipak je tako napučen i prisan bio moj novi susret s njime, u sobi divnih slika, s mlincem i đezvom vrh stalaže knjiga, poklon Bore Pavlovića. U toj, suncem obasjanoj prostoriji, visokih zavjesa do balkona, sjeli smo zajedno za ručak, da nakon toga započnemo naš dogovoreni razgovor.

Dostojanstven i miran, kao uvijek kad sam bio s njime, Salvatore Quasimodo odgovarao je na moja indiskretna pitanja.

— Kakva vam je ostala u sjećanju Jugoslavija, za vašeg boravka u njoj, ljeti 1957?

— Sretna uspomena — rekao je kao da razgovara u nekom tihom večernjem društvu s prijateljima. — U prvom redu poradi žive naravi, vrlo bliske otočkome duhu. Proveo sam sunčane dane, ne samo u pridjevnome smislu, budući da sam bio u Jugoslaviji za vrijeme ljetnih praznika. Trajan spomen i na ljude kulture, koje sam mogao upoznati ne samo iz novije generacije nego i iz generacije starijih: Šop, Delorko, Pavlović, Matković, Murtić; pa Vaništa, Krklec, Pavletić, Prica, Radovani; »Lykos« i ljudi s filma — ne sjećam se imena. Zamijetio sam stanovitu živahnost, a u isto vrijeme i dubinu u novijoj generaciji, spoznavši kako su problemi sadržaj — forma istovjetni onim talijanskim poslije rata (poslije rata je jedno historijsko razdoblje koje je jedna duhovna situacija, i zato bi se moglo reći da još uvijek nije završeno, kao što nije završen ni izraz »kultura između dva rata«), a rekao bih i čitavoj zapadnoj i istočnoj Europi. Pojavi pseudokulture, »stranačkih« časopisa zajednički su svim zemljama, pa

* Pronađen uz književnu ostavštinu pjesnika Nikole Šopa, ovaj izvornik Joje Ricova, iako krnje otisnut u »Globusu« br. 18 studenoga 1959 — bez autorova potpisa i s brisanjem njegova imena — ovom se prilikom, prvi put, integralno objelodanjuje.

ni Jugoslavija nije toga pošteđena. Mislim u prvom redu na onaj tradicionalni duh Arkadije, zaobilaznoga i dekadentnog što više nema mjesta u kulturi suvremene Europe.

— Jeste li zadovoljni s izborom vaših pjesama u knjizi »A veče je već tu«, izdanje »Zora«, Zagreb 1958?

— Vrlo sam zadovoljan, jer je antologija opsežna i zrcali više razdoblja moga pjesničkoga rada, od početka do, moglo bi se reći, posljednje knjige. Pozoran čitatelj, i koji nije »specijaliziran«, može da uoči kako je famozni talijanski hermetizam postojao samo u bezgraničnim ponavljanjima jedne historijski vrijedne poetike. Prevoditelj je znao održati ravnotežu i izvršiti izbor stvaranjem lirske poezije u apsolutnom smislu riječi, pa i »epske« (ponavljam uvijek da je to približan izraz). Joja Ricov uspio je dati »formalne sadržaje« rijetkom sposobnosti (ali i on sam je pjesnik), rijetkom sposobnosti ne samo leksičkom nego i semantičkom, tako da je pružio zbiljski rezultat moje pozicije suvremena čovjeka u pjesništvu današnjice.

— Treće pitanje bilo bi: jesu li uistinu nagrade za književnost u Italiji odraz vrhunskih umjetničkih kvaliteta autora ili ne?

— Na žalost ne. Ponavljam da nagrade za književnost imaju tvornički žig, nešto drugačiji od onih glasovitih mecena davnine i srednjeg vijeka. Jer doista, svi nazivi nagrada održavaju proizvode talijanske industrije (npr. »Strega«, pa »Salento« — vino iz Salenta, »Marzotto« — tvornicu tekstila, »Terme di Chianciano« itd. Imena sudionika u žirijima za nagrade gotovo su uvijek ista i to odražava stranu »pritiska«, koja je gdjekad lišena svakog kritičkog odnosa prema nagrađenom djelu. Ja sam dobio nagradu »Viareggio« nakon dvadeset osam godina kandidature (moja prva knjiga izišla je 1930). Tajne literarnih grupa i političkih utjecaja, ili ne?

— Talijanska poezija XX. stoljeća nije se bez sumnje zaustavila na ličnostima Spagnolettijeve ili Antonelli — Anceschijeve antologije. Kao antologičar najmlađeg naraštaja suvremenih talijanskih pjesnika — vaša »Antologija talijanske poratne lirike« zabilježena je nedavno i u našem tisku — koja biste imena mogli istaknuti i za našu javnost?

— Panorama poezije novog naraštaja vrlo je opširna, kao što je opširna engleska, američka, francuska ili pjesnika na španjolskome jeziku. Ja sam pokušao izvršiti nekakvu sistematizaciju cjelokupnoga rada poeta koji nikada nisu objavili knjige prije 1940. Morao sam dakle obuhvatiti i pjesnike koji zapravo i nisu tako mladi, da spomenem primjerice imena: Carrieri, Luigi Berti, Roberto Rebora, koji su bili isključeni iz drugih antologija, povijesno čak i značajnih, radi motiva generacija. Moja je antologija tendenciozna, kažu, međutim, nije istina da sam ja uključio samo pjesnike, kako se danas kaže — angažirane, nego su u njoj zastupljeni mistici, realisti, posthermetici itd. i moj kritički sud nije mogao biti drugo doli estetske naravi. Moglo bi se spomenuti više imena. U apsolutnom smislu ne možemo praviti neke horoskope o budućem razvoju pjesnika, kao npr. o Filippu Accrocca i Giovanniju Arpino, Stefanu d'Arrigo, Alfredu Giuliani, Brunellu Rondi, Armandu Stefani, Fioreu Dorisi. Mogu reći da se novi naraštaj služi izravnim, zbiljskim govorom (to je na koncu vraćanje, ne znam da li svijesno, liniji klasika), govoru koji je smion i nastoji odrediti uvijek ne samo misao nego i najskrovitije nejasnoće, gordosti, želje za životom u mladosti koja će biti svijet sutrašnjice — htjeli to ili ne stari, arkadski poete između dva rata.

— Vjerujete li u poeziju u budućnosti?

— Da, vjerujem u budućnost poezije. Neće nikad iščeznuti iz čovjekova srca, jer će uvijek biti jedan način izražavanja duha, a čovjek se nikada neće odreći toga da izražava sebe, da otkriva i pronalazi svoju osobnost i na literarnom polju. Znanost, ako li ikad i poraste, neće uništiti poeziju, ako je istina da znanost povećava bol.

— Culi smo za nesreću što vas je zadesila prilikom vašeg prošlogodišnjeg rujanskog puta u Moskvu, radi koje ste se tako dugo i zadržali na liječenju. Vaši dojmovi o Rusiji i Sovjetskome Savezu?

— Moji dojmovi su povoljni, bez obzira na političke ideologije. Općenito, moglo bi se reći u odnosu prema drugim državama, da je Amerika na primjer riješila ekonomski problem svoga ljudstva, ali ne i socijalni. Italija, međutim, nije riješila ni ekonomski ni socijalni problem. A poput Italije Francuska itd, o Španjolskoj da i ne govorimo. Rusija je riješila, uvijek za svoje ljudstvo, i ekonomski i socijalni problem. Ne govorim ovdje o riječi *sloboda*, koja je u svakoj zemlji, u bilo kojem historijskom razdoblju, obuhvativši i znamenitu Periklovu demokraciju, bila podređena političkoj vlasti. Htio sam samo govoriti o stanovitoj moralnoj vrijednosti »pravde«, koja je konačno poticaj ljudi kulture sviju vjekova. Zbog toga osjećanja pravde nalazimo odnosi se na Italiju — gotovo sve talijanske pjesnike uvijek u izgnanstvu i uvijek u protivljenju postavljenoj vlasti.

— Imao sam prilike osvjedočiti se koliko je negativno odjeknula u talijanskoj javnosti vaša izjava o Pasternakovom »Doktoru Živagu«, za koji ste se vi izrazili da je dosadan roman. Varijaciju vaše tvrdnje izrekli su međutim kasnije i neki drugi pisci. Čuo sam i mišljenje Moravije. Vaše — ostaje nepromijenjeno i dalje?

— S »Doktorom Živagom« jasno da je izvršena politička špekulacija zapadnoga svijeta, jer do onog časa nitko nije poznavao Pasternakove pjesme, koje nisu čiste i nepristrane nego su skoro najvećim dijelom svjedočanstva čovjeka građanski angažirana u doba revolucije. Pjesničko djelo Pasternaka, kako mu drago, danas ne može imati odjeka, budući da se ono svrstava u period George — Rilke. Moje rezerve odnose se na barokni i dekadentni izraz i na jednu tešku tvrdnju o ruskom narodu, koja gotovo zaključuje djelo, ne na ideološku formu što ju je ruski narod dobio u miraz, ili da budem jasniji, na ovo pomanjkanje ljubavi u odnosu na njegov narod. Iako prethodno govori kako je taj njegov narod imao sposobnosti, snage da protjera Švabe s ruskog teritorija, ispred dvadeset pet milijuna mrtvih — »sovjeta ili ljudi«? — Doktor Živago kaže na kraju vojnicima koji se vraćaju iz rata: »Ja vas svejedno ne volim.«

— Dragi Salvatore, kad sam već tu, recite mi, molim vas, kako tumačite jednu drugu situaciju, ne baš bez analogije na Pasternakovu, da unatoč tako živu interesu i popularnosti što je vi s vašim pjesničkim glasom uživate gotovo posvuda u svijetu, tu u Italiji još uvijek ima ljudi koji potpuno niječu vaše pjesništvo?

— Moje pjesništvo nije potpuno nijekano. To su stanovite literarne skupine, koje su iz političkih razloga ili iz razloga generacija vidjele u meni opasnost toliku, da se razumijemo, kolika je ona od D'Annunzija. Ali mogu reći, dapače opetovati da je Italija po tradiciji pustila uvijek na miru literate, a progonila pjesnike. Od Dantea do Foscola, umalo ne svi talijanski pjesnici bili su protjerani u izgnanstvo, a slavljeni nakon smrti. Ja, na žalost, za njih još uvijek nisam umro. Moja posljednja bolest bila je pobudila mnoge nade u prilog.

— Oni koji vas ne vole, ja bih još precizirao: koji vas ne trpe iz zavisti, običavaju reći: »Izvrstan prevoditelj«, kao da ono »prevoditelj«, ako je riječ o poeziji, ne uključuje u sebi ujedno i »izvrsnoga« pjesnika. Spremaju li se možda kakvi noviji prijevodi vaše poezije u inozemstvu?

— Da, upravo su u pripremi: ruski prijevod, jedna dosta opsežna antologija, naime, izbor iz svih mojih djela, pa i onih iz hermetističkoga razdoblja.

Druga, od sto pjesama, treba izići u Pragu, treća u Parizu, u kolekciji Segher. U Švedskoj izići će tijekom rujna još jedan izbor mojih pjesama s usporednim tekstom, u prijevodu Andersa Österlinga, istaknuta pjesnika i tajnika Švedske akademije*. Osim ovih, u posljednje vrijeme pojavilo se još mnoštvo prijevoda mojih pjesama u najrazličitijim dijelovima svijeta, od Amerike do Finske i drugih nordijskih zemalja.

— Biste li mi mogli, ako vas to ne zamara — Quasimodo je ležao u naslonjaču, a Liliana bdjela nad njim da se odviše ne uzbuđuje, upravo su očekivali liječnika — precizirati neka novija izdanja prijevoda i eseja o vama kroz posljednje dvije godine.

— Tu, na polici za knjige iznad vaše glave. Eto, to su sve izdanja izvan Italije. — Ostao sam zapanjen. Čitav jedan red police na stranim jezicima koji govore o Quasimodu. On se digao iz naslonjača, uzeo s police nekoliko knjiga i stavio ih uz druge na stol. Pokazivao mi ih je, listajući stranice. — To su izdanja iz 1958. i 1959. — rekao je. Antologijski pregledi i studije.

Ja sam otvarao naslovne stranice i zapisao: Lars Forssell (švedski kritičar) — »En dikt dröjer kvar«, Arthur Lundkvist (pjesnik i kritičar) — »Poeter i profili« (Profili pjesnika), pa zbornik raznih autora, švedskih pjesnika i kritičara, pod naslovom »Dikt och mening«: Johannes Edfelt — »Utblick«, pjesme i eseji; Quasimodova lirika u antologiji »The Penguin Book of Italian Verse« u prijevodima George Kayja, gdje su uvrštena samo tri Talijana; Ungaretti, Montale i Quasimodo. — Evo još jedne zanimljive antologije — primijetio je pjesnik — objelodanjene u Sjedinjenim Državama, na Yalskom univerzitetu, autor joj je Sergio Pacifici, tamošnji profesor sveučilišta, koji je za motto uzeo moje stihove iz pjesme »A veče je već tu«, baš kao i vi na naslovnoj stranici vaše Antologije godinu dana ranije.

Neobično ugodno iznenadilo me ovo čudno podudaranje afiniteta dvaju autora na dva tako udaljena kontinenta prema Quasimodovoj lirici. Od talijanskih pjesnika uvršteni su u taj izbor: Saba, Ungaretti, Montale, Quasimodo, ali centralno ime ove Antologije ostaje i opet ono posljednje, jednako za SAD kao i za Hrvatsku. Bio sam ponosan u tom času, hrabriji i jači.

Prolistao sam potom Quasimodov predgovor »Antologija švedske poezije« i sjetio se kako ga je za onih azurnih ljetnih dana pisao u Kalima, licem u more i Velèbit, u maestralnoj hladovini šjor Bepova dvorišta (Joso Kolega) i na Poldovoj terasi. Onda sam gledao dalje: Antologija na njemačkom, objavljena u izdavačkoj kući Janus-Prese-Zürich, autor Hans R. Bosshard« »Antologija talijanske poezije«, također na njemačkome, autor Horst Rüdiger, izdavač Carl Schünemann Verlag, Bremen. Časopisi: »Literaturnaja gazeta«, s prijevodima na georgijanskome pismu. »Naša rodina« na bugarskom, čehoslovački »Červeny květ«, »Inostrannaja literatura«, najvažniji ruski časopis, br. 4 god. 1958, pa revija »13«, Santiago-Chile, te mnogo drugih časopisa i knjiga u najraznolikijoj opremi i izdanjima.

— Jednu malu digresiju, ako mi dopuštate: U prosincu 1957. bili su u Rimu neki sovjetski pisci i vi ste, koliko sam mogao saznati preko tiska, došli s njima u doticaj...

— Da, održan je jedan kongresni susret sovjetskih i talijanskih pjesnika u Palači Braschi. Ungaretti ih je pozdravio na Campidogliju, a ja sam pročitao referat o putovima u suvremenom pjesništvu.

U mome društvu, za vrijeme ovog razgovora, bila je i Vittoria Palazzo, mlada talijanska žurnalistkinja i pjesnikinja. Quasimodo nam je pokazivao

* Jeseni 1959. Salvatoreu Quasimodu podijeljena je Nobelova nagrada za književnost, pa je stoga »Globus« i objavio bezimen (Ricovljev!) tekst naslovljen »Svi dani na Zemlji su lijepi«.

fotografski materijal s kongresa i na jednoj od snimki svečanog banketa vidio sam vijenac na pjesnikovoj glavi.

— Da, ti ljudi, srdačni kakvi jesu, kao i vaša čeljad po staroj slavenskoj crti, misleći da to mogu pred ovim latincima, okruniše mi lovorovim vijencem glavu — možete misliti kako se osjećao Ungaretti koji je bio, kako se vidi na fotografiji, samo dva mjesta udaljen od mene. Bilo mi je uistinu neugodno i skinuo sam lovorov vijenac, ali mi ga oni nanovo postaviše, malne uvrijeđeni što... ne primam od srca to njihovo »istinsko i duboko priznanje«... — Ali ja nisam za to kriv — zaključio je.

— Nije li to možda imalo kakva utjecaja i na nagradu »Viareggio« za 1958?

— Negativnog da. Ungaretti bio je jedan od odlučujućih članova žirija i odnio je onih dvanaestak primjeraka moje zadnje knjige (»Zemlja nesravnjiva«, op. p.), eda ne bi dospjela u ruke drugih članova, pa me tako Piero Jahier, začuđen, pitao na Ligurskoj obali, u Lericima: »Kako to da Mondadori nije poslao ni jednog primjerka tvoje zadnje knjige za natječaj?« Izvijestili su potom i Zavattinija, koji je također bio jedan od članova u žiriju, i Mondadori je onda poslao nove primjerke, a Ungaretti se više nije uopće ni pojavio, i meni je podijeljena nagrada.

— Još uvijek, dakle, prljave zakulisne rabote?

— To je samo jedna od posljednjih u nizu.

— A čime je obrazloženo ovo dodjeljivanje nagrade vama — imate li kakav pismeni dokument?

— Imam, »Izvještaj nagrade Viareggio« od Giacoma De Benedettija, koji upravo ističe kontrast između moje »Zemlje nesravnjive« kao sjedišta čovjekova, koje nema prispodobe s bilo čime drugim. Govori o mojoj poeziji kao o pjesništvu života, gdje čovjek nastoji da savlada smrt, naspram Eliotovoj »Pustoj zemlji« gdje su živi — mrtvi. Dakle, suprotna koncepcija svijeta, dijametralno različita.

De Benedetti — čitao sam naknadno u izvješću — opravdava dodjeljivanje nagrade Quasimodu radi njegova prinosa ne samo talijanskom nego i cjelokupnome svjetskom pjesništvu XX. stoljeća.

— Još jedno pitanje, da vas ne zamaram:

— Vaš dan — najljepši u životu?

— Teško je na to odgovoriti — tiho će Quasimodo, iznenađen mojim naglim zaokretom. Ubrzo se zatim sabrao i proslijedio: »Svi dani Zemlje lijepi su. Naslov moje posljednje knjige »Zemlja nesravnjiva« snažna je afirmacija života.

— A vaša najveća želja za budućnost?

— Moja najveća želja za budućnost je ta da vidim ljude pametnije u njihovim ideološkim razmiricama. Veću snošljivost tuđih egoizama sravnatih s vlastitima. Nadasve pak to, da nitko ne spusti hidrogensku bombu na dohvat teddy boysa, vojnikâ bilo koje nacije.

S ovim riječima završio se zadnji moj susret s Quasimodom u jednoj od najintimnijih gradskih ulica u Milanu, Corso Garibaldi 16, visoko nad izlozima gizdavih tekstilnih dućančića, s pogledom na sjetne, zgurene lombardijske dimnjake i blaga snuždena potkrovlja. Nikad nisu toliko tužili u šutnji neusiljeni i dobri, napušteni stari krovovi.

Oporuka

Sinova nemam, unuka nemam.
Kome da ostavim pjesmu i san
i velika krila Slutnje
koja u beskraju mašu?
Tebi, narode moj!
Iz tebe sam niko,
kroz tebe se u besmrtnost vraćam
da dalje kroz podzemlje strujim
i s cvijećem na poljima bujim
i sige u podzemlju gradim
za hram ljepote i sna.
Sve Tebi i samo Tebi,
hrvatski narode moj.
Čovjeku patniku — srce,
a »ljudima« džunglu
da i dalje u njoj riču
i rikom zvijeri plaše.

Marko ŽARIĆ

Darivanje

Zemljom sam srce obavio,
drhtale su strune svemira
ljubavlju prema svjetlu.
Morao sam,
morao,
u želji osmišljenja,
nekom na žrtvenik
— k'o prosjak — plač violine
ponuditi,
more neiskorištenog zanosa,
ljubavi prazne.
Život,
taj smrću okrunjeni kralj,
ne prihvati
— mnoštvom ruku sitnih —
pruženu ruku.
Razbi se ponuda u sjeni
njegove krune.
U tami je ostao blistati
zaboravljen
moj suzopis ljubavi.

Počeci gimnazije u Slavonskom Brodu

Premda je grad Brod u svojoj prošlosti bio poznat kao istaknuto prometno, strateško i gospodarsko mjesto, trebalo je mnogo vremena da se u njemu razvije i prosvjetni život. Dok su neki manji gradovi (npr. Požega i Vinkovci) relativno rano dobili srednju školu (Požega 1699, Vinkovci 1779), Brod je morao vrlo dugo čekati da dobije gimnaziju. Doduše, iz onoga što je oko g. 1838. zabilježio I. A. Brlić u svojim »Uspomenama na stari Brod« izlazilo bi »da je brodska mladež polazila gimnaziju u Franjevačkom samostanu« još u 18. stoljeću, ali se čini da se to odnosilo na Franjevački novicijat (pripravništvo za redovničko zvanje) u koji vanjski učenici nisu primani.

Stoga su Brođani tokom 19. stoljeća više puta tražili od austro-ugarske vlasti da im se otvori gimnazija, no sve je to bilo uzalud. Neki su građani zbog toga slali svoje sinove u Požegu, Vinkovce ili Osijek da tamo svrše gimnazijske nauke, dok su ostala djeca polazila samo nižu pučku školu ili tzv. Građansku školu (Bürgerschule) koja je poslije nazvana Viša pučka škola. Tu je školu polazila i moja generacija u vrijeme prvog svjetskog rata.

Napokon je ipak — u posljednjoj godini rata — Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, izdala naredbu »da se u Brodu na Savi koncem veljače 1918. godine ukinu V. i VI. razred Više pučke škole i da se pretvore u I. i II. razred gimnazije tipa zagrebačkog«. Tako je i učinjeno: 1. i 2. ožujka iste godine obavljen je upis učenika, 4. ožujka svečano je otvorena nova škola pod imenom »Državna realna gimnazija u Brodu na Savi«, a odmah sljedeći dan (5. ožujka) počela je i sama obuka u školskoj zgradi na Jelačićevu trgu.

Tako se dogodilo da sam se i ja, koji sam zajedno sa svojim drugovima tada bio u VI. razredu Građanske škole (odnosno Zemaljske više pučke škole), u drugom polugodištu iste školske godine, najednom našao u II. razredu nove gimnazije.

Ali — nova škola nije odmah dobila kompletan profesorski zbor, nego je uz novog direktora (Josipa Kraišćana) i profesore Stjepana Figurića, Josipa Pavelića, dra Matiju Lopca, Većeslava Henneberga i Dominika Saračevića predavalo i nekoliko nastavnika pređašnje građanske škole (Pero Bogdešić, Stjepan Noršić, Ljubica Blagojević-Bobinac i Stjepan Tomić — svi učitelji zemaljskih viših pučkih škola) zbog čega je rad u početku bio donekle i neujednačen. A kako su se sljedećih godina imala redom otvarati još četiri viša razreda, vidjelo se da se u staroj zgradi na Jelačićevu trgu nastava neće moći pravilno odvijati. Stoga je odlučeno da se gimnazijsko obučavanje nastavi u Djevojačkoj školi u Gundulićevoj ulici sve dok se na staroj zgradi na Jelačićevu trgu ne podigne drugi kat.

No i taj period gimnazijske obuke u Gundulićevoj ulici imao je također svoje poteškoće. S jedne strane smetale su razlike u metodičkom postupku profesora i nastavnika, pa i neujednačenost programa, a s druge strane još se uvijek osjećao poratni mentalitet školske mladeži koja za vrijeme rata nije imala redovite obuke, jer su školske zgrade upotrijebljene za bolnice, a obuča-

vanje se obavljalo u privatnim zgradama gdje se nije mogla provesti potrebna disciplina. Sve se to osjećalo još i sada — poslije rata. No, treba biti objektivan pa priznati da neki nastavnici ni sami nisu znali održavati potrebnu disciplinu. Evo nekoliko primjera!

Sjećam se jednoga nastavnika (predavao je povijest, zemljopis, i prirodopis) koji je dopuštao da mu se za vrijeme predavanja (iznošenog prilično monotono) razgovara i pravi nered, a kad mu je to dodijalo, ljutito je zaviknuo: »Ovo je pravi zvjerinjak!« Koliko je ta njegova reakcija bila nepedagoška, vidi se po tome što je sutradan prije njegova sata na ulaznim vratima našeg razreda osvanuo nalijepljen karton s krupnim natpisom: »ZVJERINJAK«! Drugom zgodom, pod satom istoga nastavnika, neki su se učenici iz stražnjih klupa za vrijeme predavanja potužili da ne čuju, a on im je u afektu viknuo: »Šutite pa ćete *tuč*!« (Htio je reći: »Šutite pa ćete *čut!*). I, dakako, u razredu se prolomio smijeh, a nastavnik je otada nazvan »Tuč«!

Evo i jednog slučaja s nastavnicom kao glavnom junakinjom. Predavala je matematiku, prirodopis i njemački jezik, a nemirne je učenike kažnjavala fizički — pljuskanjem! Ali — pri jednom takvom kaznenom postupku ozlijedila je učenikovo lice prstenjem (koje je imala na ruci) tako da je lice zakrvarilo. Dakako — stvar je bila neugodna. Uza sve to nije napustila tu svoju metodu, nego je u sljedećim slučajevima prije pljuskanja skinula prstenje...!

Ovih sam nekoliko slučajeva iznio da pokažem kakvim su se sredstvima u vrijeme mojega školovanja služili neki nastavnici da bi uspostavili školsku disciplinu. No takvih je primjera bilo i u drugim školama, a ne samo u brodskoj gimnaziji.

Kad je dovršena gradnja II. kata u staroj školskoj zgradi na Jelačićevu trgu, vratili su se u nju učenici već kao višeškolci, pa su tu otvarani i ostali viši razredi sve do osmoga koji je otvoren šk. godine 1922-23. Tada je u školi bilo ukupno 796 učenika i obavljena je prva matura kojoj je pristupilo 35 kandidata.

Iako je rad u obnovljenoj zgradi postao uredniji i plodonosniji, ipak je još ostalo dosta neriješenih problema, nepose što se tiče discipline i drugih uvjeta za normalan rad. Kako je škola sagrađena na trgu, bila je već u početku izvrgnuta buci zbog velikog prometa, osobito za sajamskih dana kad su se i pred samom gimnazijskom zgradom nagomilali štandovi (tezge) različitih prodavača koji su hvalili svoju robu i vabili kupce. Jednog se sajamskog dana pojavio pred našom školom i prodavač svježih kuhanih kobasica i za vrijeme predavanja strogoga profesora Pere počeo vikati baš pred otvorenim prozorima našega razreda: »Aaaase kobase...!« Kako se neki od nas nisu mogli suzdržati od smijeha, došetao je profesor do nas noseći u ruci kredu i čvrknuo nas po glavi govoreći: »Evo ti decimalna točka!« Tako je obično kažnjavao nemirne.

Školi je na trgu dosta smetala i glazba koja je dopirala iz susjednog hotela u Mesićevoj ulici (»Hotel Central«), a isto tako i neki nezgodni prizori koji su se u njemu zbivali. Općenito se može reći da su i trg i cijela ta okolina nepovoljno djelovali na školu i njezin rad. U tom je pogledu onaj život gimnazije koji se odvijao u Gundulićevoj ulici bio u povoljnijim okolnostima. Ono je mjesto bilo idealno za školu.

No još je jedna stvar dosta nepovoljno djelovala na početak mlade brodske gimnazije. Kad se početkom dvadesetih godina u novoj državi razbuktao stranačko-politički život i kad je za Pašić-Pribićevićeve vlade došlo do velikog premještanja profesora Hrvata, osjetila je to i brodska gimnazija. Nekoliko je naših profesora otišlo a na njihova su mjesta došli ruski emigranti koje je, dakako, bilo teže razumjeti. K tome je došlo i do promjene u upravi škole

(direktor je Kraišćan otišao iz nepolitičkih razloga o čemu je, možda, bolje šutjeti) — i sve je to stvorilo u školi novu atmosferu i nimalo povoljne uvjete za daljnji razvitak. No to već i ne spada na razmatranje predmeta naznačena u naslovu, pa ću iznijeti još samo završni dio.

Uza sve nevolje i poteškoće kroz koje je prošla prva srednja škola u Slavonskom Brodu, i za vrijeme osnutka i u prvoj fazi svoga djelovanja, brodska je gimnazija dala i dobre rezultate. Iz nekoliko njenih generacija izašlo je oko stotinu abiturijenata koji su većim dijelom pošli na sveučilišne nauke i, nakon što su ih završili, ušli su u različita intelektualna zvanja. Među njima je prilično broj profesora, književnika, pravnika, liječnika (a i drugih zvanja). od kojih su neki služili, ili još služe, i u samom Brodu. Pa neka to bude na čast i Brodu i njima!

Serdar KOTARSKI

Križ i drama

Raširim li ruke
— živi sam križ.
Skupim li ih
— križonoša sam.
Nanovo i uvijek križ,
poprište strašne drame,
kušnje i bola s jedne
i tragedije s druge strane.

Ante KRALJEVIĆ

Duhovi duhaništa

did naš dušu vrelu ispuši kroz lulu
i kiša izdašna izlivana bolom
kroz mlad duhan poče gorčinom da soči
i napuni vjedro za blagdanskim stolom
čim dim Boga nježno ujede za oči
zagledane tužno niz nebesku kulu

vilanci njuškaju duhaništem našim
i puške oštre kroz mršav plast sijena
gdje odano šuti i žuti prva A
tesakom zbodena sred didovih zjena
dok kundakom mjesec suzama žutim sja
oče krijem oči povijesti se plašim

evo ću obuti čizme Vječnog Zida
i žedan lutati s vjedrom mokrih riječi
makar žut mi duhan pošumio pute
makar još u meni žuti zalog ječi
al' pogledat neću jer znam da su žute
riječi iznad suhih usta moga dida

Ante JAKŠIĆ

Mirku Validžiću

U povodu pedeset godišnjice
književnog stvaranja
(1935—1985)

Ruka ti bolom još stihove piše,
u njima je zanos, pregaranje, nada.
Stablo raste, cvjeta, prolaznost ga njiše.
Pjesnik je putnik i zbog krila strada.

Dotiče tajne srca, zvijezda, neba.
U duši je sjeme samoće, ljepote.
Kad sustane korak, kad se pokoleba,
ljubav snagu daje s izvora dobrote.

Stihovi su klasje iz dubina duše,
utjeha u boli, kruh za zrela ljeta,
u njima se mudri pred vječnošću skruše,

iz njih suha grana ponovo procvjeta.
I dok čovjek teret lakše, teže prati,
pjesnici su braća u životu, smrti.

Barka LESIĆ

Večer

I drvo grli zemlju šutljivim korijenjem
i more se zaljubljeno vraća na obalu
i galeb se diže i poklanja kliktaj visinama
i kamen se na kamen naslanja
u tople večeri kada se sjenke nesigurno izduže...

Ja sam sama.
U meni je tišina morske dubine,
noć bez mjesečine i počinka.
Naviru neke davne tuge
i nitko ne dolazi samotnim putem.

Nije mi dano biti uz njega,
skidati mu sjetu s čela,
biti razgovor njegovim brigama
i uzglavlje njegovom snu
i počinak njegovom nemiru.

More šumi dugim i strpljivim šumom
i kamen se na kamen naslanja
u tople večeri kada se sjenke nesigurno izduže...

Stanislav ŠODAN

Shakespeare na psihijatriji

Opet sam bio na Odjelu. A počelo je sasvim slučajno. Doktor mi je strogo zabranio uzrujavanje. Živio sam po receptu i nekako sam trajao. Jedino sam osjećao probavne smetnje, no to nije imalo veze s mojom psiho-dijetom. Imao sam popis dopuštene literature koju sam mogao čitati i tako sam se krio pred tajnama života. »Raduj se što sunce izlazi!« — bila je službena liječnička preporuka za moju terapiju.

I tako, jeo sam banane i gledao prema suncu. A onda uhvati me dosada. Odbacio sam ljubavne romane i istrčao na ulicu. Zajurio sam se svom snagom na lijevo, onda sam stao, pa trk natrag. Ponavljao sam to nekoliko puta. Prolaznici su me čudno gledali. Morao sam se nekako skloniti.

Spazio sam da moj spasitelj sporo klizi ulicom. Uskočio sam u njegova prva kola. Mirno sam sjeo. Pogledom sam opet tražio sunce. Liječničke se upute nikad ne zaboravljaju.

A onda kao grom iz vedra neba.

— Kartu na pregled, molim!

Kakvu kartu? Kako ću kupiti kartu kad ni sam ne znam kud idem! Gurnuo sam ruku u džep i pronašao nekakvu staru kartu.

— Ali s ovom kartom ne možete naprijed!

Naprijed, što je ovdje naprijed? Što on zna što je meni natrag, a što naprijed? Otkud mu pravo da procjenjuje moje putove? Nisam mogao izdržati! Dao sam mu jedan svoj zub za njegova dva.

Priveden sam miliciji. Komandir me je nekako čudno mjerkao. Ja sam mu namignuo, a on je eksplodirao.

— Tko je ovu individuu doveo ovdje? Zar nemamo važnijeg posla? Zar ne vidite da je ovo bolestan čovjek?

I evo me na Odjelu. Jedem rižu i spremam se za glumu. Večeras mi iz Bloka C priređujemo predstavu za Blok B. Ja glumim Hamleta. A i Ofelija mi se sviđa — moram priznati. Upoznao sam je na terapiji elektro-šoka. Ona je zasad samo jednom rođena, a pokušavala je umrijeti nekoliko puta. No nije imala sreće da napusti svijet, a možda je bila i nespretna. Uvijek se ubijala na pola. Ali uloga je raduje. Uvijek je čeznula da bude glumica. I sad joj se konačno ta prilika ukazala. Prva uloga i odmah Shakespeare. Moja Ofelija.

Zašto glumimo? To pitajte profesora. Liječi nas nekakvim Moreno-testom. Mi kao glumimo sami sebe i tako se oslobađamo crnih primisli. Eh, da mi je još jednom odglumiti s onim kontrolorom, sve bih mu zube prosuo. Otkud mu pravo da on meni određuje što je naprijed, a što natrag?

Predstava je trebala početi svakog trena. Publika je bila u punom broju. Kompletan otvoreni trakt. Liječnici su sjedili u prvom redu. Došli su i studenti. I počelo je.

Bilo je i pljeska. Sve je dobro išlo dok me nije počeo uzrujavati netko od posjetitelja grickajući slane štapiće. Ne trpim nikakva pucketanja. To mi razbija

koncentraciju. I jasno, zaboravio sam tekst. Bolničar u ulozi šaptača pokušavao je da me podsjeti, ali ja, ni makac. Mozak mi je stao i kvit. Primijetio sam neurozu u prvim redovima. Liječnici su se počeli migoljiti. Jedan je iz torbe izvadio injekciju. Uplašio sam se. Počeo sam drhtati. Poput utopljenika tražio sam moždanu slamku spasa. I onda sam viknuo iz sve snage:

— Kraljevstvo za konja!

Ofelija je protestirala. Publika je počela zviždati. Netko je dobacio:

— Pa to je Richard III! On nam se ruga!

Profesor je naredio spuštanje zastora. Predstava je zbog bolesti glavnog glumca otkazana. Publika se vratila na svoje odjele. Studenti su otišli. Ostali glumci bili su u garderobi.

Ostao sam sam. Sjedio sam za okruglim stolom liječničke kritike. Profesor je bjesnio:

— Pobrkao si Hamleta, Richarda, Henrika! Upropastio si večer! Koje tablete piješ?

— Evo, profesore, largactil i optalidon!

— Jesi li ih sigurno popio? Reci istinu za svoje dobro!

— Jesam, profesore, pijem ih redovito.

Uto se javi profesorov doušnik bolničar:

— Profesore, ove sam knjige našao u njegovu ormariću!

Svi su znatiželjno pogledali. Ispred njih su bile knjige *Sidarta i Tako je govorio Zaratustra!* Profesor ih je uzeo u ruke, a zatim procijedio kroz zube:

— Tako znači! Gospodin Hamlet se truje! Kolega, kako su ove knjige dospjele u našu bolničku biblioteku?

Bolničar se prepao. Počeo je mucati:

— Ali, profesore, te knjige nemamo u našoj knjižnici!

— Jesam li ja rekao da su ove knjige na popisu strogo zabranjene literature? One kompliciraju ljudsku psihu. Stvaraju čovjeku probleme. Truju zdravi i čisti um. Inzistiraju na lažnom putu prema sebi koji uglavnom završava samoubojstvima.

Ustrašeno sam gledao u profesora. Nije prestajao. Iz njega je izbijao vulkan.

— Ne možemo mi ljude liječiti tabletama ako oni istovremeno uzimaju protuotrov! Zar naša biblioteka nije prepuna zdrave literature? Koliko tu samo ima knjiga o životinjskom carstvu, o socijalnim preobražajima, o ikebani, o povijesti, o zemljopisu. Uostalom, ako ti je stalo do ozbiljne književnosti zašto ne čitaš Shakespearea, Balzaca? Imamo divne komplete Tolstoja, Cervantesa, i da dalje ne nabrajam! Svi su oni pisali o životu oko sebe. Koliko samo ima pjesničkih ushićenja o najobičnijoj travi koja leluja pod teretom kapljice jutarnje rose? Tako piše kreativni ljudski duh, a ne trabunja o pervertičkom nihilizmu i samonegaciji!

— Ali! — izustih stidljivo.

— Nema tu ništa ali! Oduzmite mu knjige i vodite ga!

Odveden sam u zatvoreni trakt. Proglašen sam opasnim po sebe, uz dodatak — opasan za okolinu! Gledao sam kroz rešetke i razmišljao. Jesu li ljudi ikada promatrali život iz ovih rubnih stanja ljudske psihe? Nisu li i najveće veličine ljudske duhovne toalete tek samo najobičniji odmor za ratnika? Vidim: Shakespeare se sve više igra; svijet je prepun zidova preko kojih se puca; a trka u naoružavanju tek je počela!

U moju krletku dopirao je miris paljevine knjiga. Zvono je pozivalo na terapiju.

Mato Vene Starčević, sudac i gradonačelnik grada Zagreba

(Uz stotu obljetnicu rođenja)

Zabilježeno je u knjizi »Gradu Zagrebu« da su izdavači Epoha, Matica hrvatska, Mladost, Naprijed, Panorama, Znanje i Zora u izdanju Grafičkog zavoda Hrvatske objavili 1969. kolekciju od sedam knjiga o svom gradu pod naslovom »Jučer, danas, sutra«. U knjizi I., urednika V. Pavletića, M. Plemenčića i O. Šolca, na stranicama 124. i 125, spominje se, među ostalima, i ime zaslužnog građanina grada Zagreba Mate Vene Starčevića.

(Medalja u brnci, rad Ante Starčevića izložen u Strossmayerovoj galeriji JAZ-u)
Mato Vene Starčević

Opis počinje s gradonačelnikom i sucem Jankom Kamaufom (1851—1857). Prilika je da spomenemo još neke poznate stare gradonačelnike: Ivana Vončinu (1874—1876), Adolfa Mošinskog (1892—1904), Milana Amruša (1904—1910), Janka Holjca (1910—1917), Stjepana Srkulja (1917—1919. i 1928—1932), Vjekoslava Heinzela (1920—1928), Ivu Krbeka (1932—1934) i Matu Venu Starčevića (1939—1941), o kojem se u ovom članku podrobnije govori.

Mato je rođen u Gospiću 1886. a umro u Zagrebu 1973. Potomak je stare pravaške loze koja izravno potječe od dr. Ante Starčevića zvanog Otac Domovi-

ne. Od trojice braće potječu djeca Adam, Jakov i David. Adam je pradjed Mati Veni. Jakov je otac dr. Ante Starčevića, a od Davida također postoji brojna obitelj u Lici.

Od jedanaestoro djece Matinih roditelja devetoro je odraslo, a od njih su dvojica braće i pet sestara doživjeli duboku starost. Mato je maturirao u Gospiću i sjedio je u istom razredu s Fricom-Miroslavom Kraljevićem.

Studirao je prvo filozofiju i književnost u Beču i Pragu, te je drugovao s Gavelom, Režekom, Aralicom, Filakovcem, Šulentićem, a kasnije s Meštrovićem, Kršnićem i Kljakovićem, jer je bio izabran za počasnog predsjednika u podizanju crkve Krista Kralja u Trnju i kao gradonačelnik predsjednik Odbora za podizanje spomenika kralju Tomislavu kipara Frangeša. Studirao je od 1907. filozofiju u Gracu, Beču i Pragu na Karlovu sveučilištu, apsolvirao je u Zagrebu i 1911. diplomirao. Zaposlio se u Donjogradskoj gimnaziji u Osijeku, no u sukobu s direktorom Đurom Zagodom biva suspendiran.

Nastavlja u Zagrebu studij prava i tada ga mobiliziraju (1913—1918) te u I. svjetskom ratu bijaše pridružen 79. pukovniji »Jelačić« u Otočcu. Nakon rata završava pravni fakultet. Od 1918—1921. službuje kao sudac u Zagrebu, a onda je premješten u Pančevo gdje je bio predsjedatelj Krivičnog vijeća i Prijekog suda do 1924. Iste godine premješten je, na vlastitu molbu u Okružni sud u Suboticu, a sljedeće godine izabran je za predsjednika Apelacionog suda u Novom Sadu dr. Ignjatovića i na prijedlog tog suda izabran je za predsjednika Suda u Subotici.

Godine 1929. premješten je u Zagreb, a već 1933. otpušten. Odbio je kao sudac donijeti presudu tuženome zbog njegovog političkog uvjerenja. Smatrao je sudac Starčević da nitko ne može biti suđen zbog svog političkog stava i političkog uvjerenja. Taj put suspendirana su petorica sudaca Hrvata i nitko se nije htio kandidirati na njihova mjesta, nego su tek poslije došli na njihova mjesta petorica sudaca Slovenaca.

Od 1933—1935. otvorio je advokatsku kancelariju u Zagrebu. Već 1935. dolazi za ministra pravde dr. Mile Miškulin koji vraća Matu Venu Starčevića na njegovo bivše mjesto predsjednika i savjetnika Okružnog suda u Zagrebu. Ban Hrvatske dr. Ivan Šubašić postavio ga je 23. IX. 1939. za povjerenika grada Zagreba. Autorica Milica Stilinović u »Zagrebačkoj panorami« 1962. (br. 8 i 9) i 1963. (br. 6), među ostalim, piše: »Mate Starčević preuzima upravu grada (koji 1940. g. broji 241.943 stanovnika) u vrlo teškim političkim prilikama. S jedne strane pristup Jugoslavije Trojnom paktu i prijetnja da bude uvučena u svjetski sukob, a s druge strane Sporazum Cvetković—Maček, koji je izazvao brojne demonstracije, karakteriziraju političku situaciju Starčevićeva nečelnikovanja. Njemački kapital je sve više prodirao. Vlada je izvozila živežne namirnice u Njemačku a to je najviše pogađalo siromašniji svijet. Građani šalju gradonačelniku brojne predstavke i poslanstva i traže izgradnju malih stanova, popravak zapuštenih periferijskih cesta, uvođenje vodovoda, kanalizacije, elektrike, osnovnih uvjeta za život u velikom gradu (više od 10 000 kuća u Zagrebu nije imalo vodovodnih priključaka).«

»Pregledavajući zagrebačku periferiju (Svetice, Kanal, Sigečicu), povjerenik je Starčević nalazio očajne prilike u kojima je živjelo tamošnje stanovništvo. Da bi ublažio nepodnosivo stanje, odredio je da se veliki dio zajma, što ga je gradska općina sklopila kod SUZOR-a, upotrijebi za periferijske dijelove grada. Od 30 milijuna, 10 je bilo određeno za pomoć, popravke i izgradnju kuća. Građevna djelatnost u Zagrebu bila je u to vrijeme neznatna. Zbog nestašice materijala i slabih financijskih mogućnosti, veći objekti grade se više godina. Tako tek 1941. godine dovršava se Zakladna bolnica Rebro (započeta 1935. g.), a 1940. počela je gradnja Tehničkog fakulteta (za II. i III.

zgradu načinjeni su nacrti). U rujnu 1939. dovršava se druga zgrada Poljoprivrednog i Šumarskog fakulteta, Ortopedijska klinika na Šalati i dovršava se unutrašnja oprema Veterinarskog fakulteta u Heinzelovoj ulici.« Uređen je park i bazen na Trešnjevci, sređen Maksimir i Zoološki vrt, te pokrenuti nacrti za uređenje Sljemena i korita Save.

Godine 1941, prije izbijanja rata, djelovanje gradske općine bilo je usmjereno ponajviše na aprovizaciju, opskrbu grada živežnim namirnicama i na davanje raznih uputa i naredaba građanstvu u pogledu svestrane štednje, obrane u slučaju napada iz zraka i sličnih zaštitnih mjera, koje je zahtijevala ratna situacija... 10. 4. 1941. gradonačelnik je Starčević razriješen dužnosti. »I tako treći put Mato Vene Starčević ostaje bez posla. Rat je zahvatio Evropu i nas. Dolaze teška i neizvjesna vremena. Mač se nadvio nad svaku glavu koja i malo biva sumnjiva.«

M. V. Starčević osniva obitelj s Ankom Moričić, Lošinjankom odgojenom u Splitu. Iz toga braka 1931. rađa se kći Vesna, sada šef anestezije u Kölnu i 1933. rađa se sin Ante, danas poznati zagrebački akademski kipar.

Aktivnost jednog Ličanina koji je živio od 1928. do 1973. u Zagrebu, dakle punih 45 godina, ostavila je svoj pečat u voljenom gradu. Njegov sin Ante, kipar, izradio je dostojan grob svom ocu Mati na zagrebačkom Mirogoju, polje 9-a/66 i postavio veličanstvenu brončanu portretnu bistu.

Uglavnom gotovo svi predratni zagrebački gradonačelnici imaju svoje veće ili manje ulice u Zagrebu, a Mato Vene Starčević je nema. To je četvrta i konačna suspenzija Mate! I tako pišem ovaj tekst za njegovu 100. godišnjicu rođenja, a ne radi ulice, već radi Zagreba i ljudi koji ga se još dobro sjećaju, pamte i poštuju.

Starčević je radio i kao sudac u Općinskom sudu (brakorazvodni odjel) do 1949. kada odlazi u zaslužnu mirovinu. Godine su vratile Matu u tihi obiteljski krug.

Deset godina ranije, 24. rujna 1939. u »Novostima« br. 264. izjavio je: »Molim svakoga, a naročito štampu, da me napada, da mi prigovara otvoreno, jer to volim i to mi je draže od ogovaranja...« Odmah mu je poznati karikaturist Ives (prof. Ivo Režek, slikar, kasnije profesor ALU) napravio izvrsnu portretnu karikaturu u cilindru i objavljuje u »Koprivi« s naslovom »Napadaji na povjerenika Starčevića«: »Kako je poznato, povjerenik Starčević zamolio je nedavno sve novinare, da ga napadaju oštro. »Koprive« su odlučile, da potpuno izađu u susret novom povjereniku pa će u svakom broju otvoriti naročitu rubriku za njega. Nadamo se, da ćemo udovoljiti njegovoj želji, steći njegovu naklonost i simpatiju. Moramo priznati, da smo ipak u strahu. Jer povjerenik Starčević je istakao jedno evanđeosko načelo: Tko tebe kamenom, ti njega hljebom. Ali on je Ličanin, pa se bojimo, da je ova rečenica možda shvaćena lički s jednom tiskarskom greškom. Tko tebe kamenom, ti njega — kebom.« Režek i Mato, i kao umirovljenici, znali su se naći i šaliti. Sve je prohujalo s vihorom. Pitali su: »Gdje je baba s kolačima? Nema je. Otišla je!«

Često je Mate Vene znao reći: »Bio sam profesor, sudac, odvjetnik, pravnik, gradonačelnik, penzioner i sad sam najsretniji, mogu mirno uzdignuta čela šetati svojim voljenim gradom, gdje sam bio jednom zvani prvi građanin grada Zagreba.«

Mladen JURČIĆ

Put kroz šumu

Put kroz lišće šuman ko valovlje blago,
svod zelen me kruni, davne šume nalog
dječaku prizvanom kroz zrcalo drago,
al' plavet — tek moćnog vina čežnje talog

peharom pogleda. Zgarište — cilj vatre?
Uspomene dimne bezdanom visine,
bolnim rugom čami vječno svježa sine
šuma, virom boja krošnje pokret snatre.

Izlišni smo ovdje s nesrazmjerom, tugom,
zrnca zalutala himnom skladnom, dugom,
ako nam u biser školjka jasnog daha

sraz ne stvrdne, kaos, sav očaj i patnja,
iz palog nas lišća pozove i praha
u poslanje drevne tajne nam listanja.

Iva ČUVALO

Može li more

Može li more sanjati
meka polja, široka, tajanstvena
i mirisne krošnje rascvjetanih jabuka?

Može li školjka slutiti
da postoji nebo,
tako toplo, beskrajno i darežljivo,
u bijesu divlje, okrutno,
i uvijek nestalno
kao srce čovjeka?

I može li čovjek svoju dušu
iznijeti pred sunce
i prostrijeti na vjetru Istine
da vlastitim očima
pogleda ono
što u njemu bijaše skriveno
i pronađe ono
što nije niti slutilo da ima?

Darko DEKOVIĆ

O glagoljskom traktatu teološko-moralne kazuistike iz XVIII. stoljeća*

Glagoljica se u nekim hrvatskim krajevima rabi tako reći od samog nastanka pa sve do početka 20. stoljeća. Taj neprekinuti slijed vidljiv je na spomenicima od najstarijih poznatih glagoljskih natpisa iz 11. stoljeća do Misala iz 1923, posljednje knjige koja je tiskana djelomično glagoljicom.

Tijekom gotovo cijelog tisućljeća glagoljica je zahvaćala sva područja na kojima se čovjek ovih krajeva trebao izraziti pismom, da bi se na koncu tog razdoblja upotrebljavala još samo u liturgijskim knjigama.

U nedostatku tiskara, nakon 16. stoljeća, do čega je došlo zbog poznatih povijesnih događaja, glagoljaši razvijaju bogatu prepisivačku djelatnost, koja traje do u 19. stoljeće. To prepisivanje nije više poput onoga iz vremena srednjovjekovnih skriptorija i pisarskih škola, nego je pomoćna djelatnost, koja se u nedostatku tiska služi manje uglednim, ali prikladnijim glagoljskim brzopisom. Prepisuje se sve za čim se pokaže potreba, od izvornih djela do kompilacija i prijevoda; prepisuju se čak i već tiskana djela.

Primjer takva prepisivačkog pothvata iz 18. stoljeća jesu i brojne moralističke rasprave koje nastaju posebno na otoku Krku.

Jedno je od takvih djela i moralističko-kazuistička rasprava iz 18. stoljeća »O dužnostima roditelja i starješina prema djeci i podložnicima«[1]) (u daljnjem tekstu »O dužnostima..«) koja se očuvala u tri glagoljička prijepisa.

Jedan prijepis te rasprave čuva se u glagoljičkom rukopisnom zborniku Bartola Frgačića u knjižnici franjevačkog samostana na Košljunu (sig. Manuscripti 59); drugi se, nepotpun, čuva u glagoljaškoj bilježnici u pismohrani JAZU (sig. VII. 121); a treći, također nepotpun, u privatnoj knjižnici obitelji Deković u Rijeci.

Košljunski (U daljnjem tekstu KR) i Akademijin rukopis (U daljnjem tekstu AR) prikazao je V. Štefanić[2], a Riječki rukopis (u nastavku RR) do sada nepoznat, sada se prvi put prikazuje javnosti.

RR ima 40 stranica ispisanih glagoljičkim brzopisom 18. stoljeća.

* Priopćeno 9. listopada 1985. u Rimu na talijanskom jeziku u okviru međunarodnog slavističkog kongresa »IL CRISTIANESIMO TRA GLI SLAVI« održanog povodom 1100. obljetnice smrti sv. Metoda.

Sastoji se od dva sveščića koja su dio nekadašnje bilježnice. Prvi sveščić ima 24 stranice i sadrži tekst rasprave »O dužnostima ...« od 5. do 12. prigode (1r-12v). Drugi dio ima 16 stranica i sadrži tekst od 22. do 29. prigode (13r-20v).

Izvorna glagoljička paginacija provedena je samo do 7v, pa sam kroz cijeli rukopis proveo paginaciju arapskim brojevima od 1r-20v.

Grafija RR nije sustavna. Vidljiva je oslabljena veza s grafijom glagoljaške baštine, što je opća pojava u rukopisima tog vremena, a nastala je kao posljedica rusificiranja glagoljičke grafije u 17. stoljeću.

Jezik je rasprave »O dužnostima ...« čakavština ikavsko-ekavskog tipa, sa štokavskim i rijetkim kajkavskim oblicima, a ima i nešto cakavizma.

Među prijepisima nema sadržajne razlike, postoje samo neznatne jezične razlike na fonetičkoj razini, koje su nastale usljed toga što su prepisivači u tekst unosili gdjekoje značajke svoga govora.

Kazuistička rasprava »O dužnostima ...« sadrži trideset kazusa, ili kako ih pisac zove »prigoda«. Tematski se može podijeliti u tri dijela:

1. O dužnostima roditelja i starješina prema djeci i podložnicima (1-13. prigode).
2. O pravednosti i milosrđu (14-19. prigode).
3. O bogaćenju kamatom (20-30. prigode).

Unutar tih područja pojedine prigode odnose se na sljedeće moralističke sadržaje:

I. DIO

1. i 4.	— na molitvu
2.	— na zapostavljanje duhovnosti zbog pretjerane skrbi za materijalna dobra
3.	— na vračanje
4. i 5.	— na nebrigu roditelja za odgoj djece
6, 7, 9. i 10.	— na izbor bračnog druga
8.	— na izbor svećeničkog zvanja iz koristoljublja
11.	— na izvršavanje zavjeta
12.	— na nemoralni život svećenika i zloporabu ispovijedi
13.	— na nebrigu župnika za vjerski odgoj župljana

II. DIO

14.	— na neumjerene parničare, »pravdače«
15.	— na pomaganje siromasima
16. i 17.	— na nesuprotstavljanje grijehu i navođenju na grijeh
18. i 19.	— na prisvajanje blaga nađena na tuđem posjedu

III. DIO

21, 22. i 24	— na stjecanje kamata posuđivanjem pšenice
20, 23, 25, 26, 27, 28, 29. i 30.	— na stjecanje kamata posuđivanjem novca.

Sadržaj pojedinih prigoda:

1. PETAR, poglavar obitelji, ne moli i ne uči obitelj molitvi.

2. SINFRONIJAN iz pretjerane skrbi za materijalno dobro svoje obitelji zapušta izvršavanje Božjih zapovijedi.
3. IVAN se utječe vračanju kao lijeku.
4. SEMPRONIJ moli sa svojom obitelju, ali njegov nasljednik PAVAL zapušta zajedničku molitvu.
5. SIJIŽMUND i MADALENA loše odgajaju djecu i dopuštaju im preslobodno vladanje.
6. PETRONILA ljubaka s nekoliko momaka, između kojih će jednog izabrati za supruga.
7. JULIA želi mladića FRANČISKA za muža, a otac je primorava na udaju za drugoga.
8. ALVIJAN iz koristoljublja prisiljava sina na svećeničko zvanje, iako ovaj nema za to ni volje ni »zvanja Božjeg«.
9. BERTIN otac, udovac, prisiljava kćer da se mimo volje uda, kako bi joj time nakon svoje smrti osigurao sređen i ćudoredan život.
10. ANDRIJANA, plemkinja, želi se udati za neplemića.
11. SILVERIN, trinaestogodišnjak, čini zavjet koji će njegova oca skupo stajati.
12. TICIJ, ispovjednik, živi i spolno opći sa svojom dvorkinjom SEPRONIJOM koja se njemu ispovijeda.
13. PAVAL, župnik nedovoljno i neuredno poučava župljane u kršćanskoj vjeri.
14. SINPRONIJ se pretjerano parniči.
15. PETAR ne udjeljuje siromasima milostinje ni potrebnima pomoći.
16. PETAR ne opominje PAVLA što psovanjem smrtno vrijeđa Boga.
17. PAVAL nagovaranjem i osobnim primjerom navodi drugoga na grijeh.
18. ANTON je unajmio TICIJA za rad na polju. TICIJ je, radeći, otkrio skrovište zlata i srebra i prisvojio ga, ništa ne rekavši ANTONU.
19. PETAR kupuje PAVLOVO zemljište znajući da je u njemu blago za koje PAVAL ne zna.
20. PETAR u velikoj potrebi posuđuje novac od PAVLA, ali u strahu da ne bude odbijen, unaprijed nudi da će vratiti više nego što mu je posuđeno (kamata).
21. PAVAL o Božiću prodaje ANTONU pšenicu uz uvjet da je plati prvih dana srpnja, po tadašnjoj cijeni (a ta je znatno viša).
22. SEPRONIJ pozajmljuje PETRU pšenicu tri mjeseca prije žetve uz uvjet da mu Petar u vijeme žetve vrati više.
23. TICIJ pozajmljuje PETRU novac nadajući se da će mu PETAR vratiti više ili će zbog učinjene usluge besplatno raditi na njegovoj zemlji.
24. FRANCISK u studenome pozajmljuje ANTONU pšenicu uz pogodbu da mu ovaj u kolovozu ili vrati istu količinu pšenice ili da je plati po cijeni koja je vrijedila u studenome.
25. »KAMATNIK« (lihvar) kaje se pred smrt.
26. PAVAL je stekao bogatstvo ubirući kamate.
27. ANDRIJ je posudio PETRU zlatne cekine. U vrijeme povratka vrijednost je cekina porasla, a PETAR vraća dug u librama.
28. FILIP pozajmljuje PETRU dukate i zbog toga je na šteti. Zahtijeva da mu PETAR prilikom povratka duga štetu nadoknadi.
29. BARNARDO pozajmljuje PAVLU novac za poslovni pothvat u kojem se može dogoditi da glavnica bude izgubljena, pa PAVAL ne mogne vratiti dug. Ako posao uspije, BARNARDO mora dobiti veću svotu zbog opasnosti pod kojom je novac posudio.
30. STIPAN uzajmljuje ANDRIJI novac. ANDRIJ mora ostaviti STIPANU neku vrijednost za jamstvo da će u dogovorenom roku vratiti zajam. Ako ANDRIJ prekorači rok, zalog pripada STIPANU.

U uvodu rasprave »O dužnostima ...« najavljuje se moralistički pristup dužnostima roditelja i starješina prema djeci i podložnicima, a tematski taj sadržaj teče samo do 13. prigode. Ostale dvije cjeline: O pravednosti i milosrđu i »O bogaćenju kamatom« niti su spomenute, niti su s prvom raspravom u sadržajnoj vezi.

S obzirom da te tri cjeline i kazusi unutar njih ne tvore logičan slijed, nego su prilagođeni potrebama i moralističkim sadržajima krčkog glagoljaškog područja, vjerojatno je da se radi o kompilaciji iz raznih

kazuistika, na što ukazuje i raznorodnost i mnogobrojnost imena u kazusima.

Vrijeme nastanka rasprave može se približno točno utvrditi po spominjanju »pečatnice vladajućega arcijereê« pape Benedikta XIV. koja je objavljena 1745. i po podatku iz KR da je Bartol Frgačić raspravu započeo prepisivati 4. travnja 1753. Rasprava je, dakle, nastala u vremenu između objave papinske pečatnice (bule) i početka prepisivanja rasprave.

Neke jezične značajke upućuju na to da bi neki od mogućih predložaka potjecali izvan jezičnog područja na kojem je nastala naša rasprava. Kao primjer mogu nam poslužiti leksička upozorenja koja navodi pisac, a i tragovi štokavskog narječja u tekstu.

Npr.: »Stipan dade u zajam dukat deset Andriju, ki donese mu zaklad (ili kako mi govorimo pen) rečeni zajam...«

KR, prigoda 30, transkripcija

»Zabiliži, da ovde posudlenje uzimljemo za zajam, jere u ovomu mistu zajam općeno govori se posudlenje.«

KR, iz odgovora na 20. prigodu, transkripcija

»Pita se: Ča je kamata ili užura«. (U sljedećim prigodama izraz »užura« se više ne spominje).

KR, 3. pitanje u 20. prigodi

Štokavizmi: »može« (AR, 12v), »dovede« (AR, 18v) i slično.

U raspravi se spominju nazivi mjera i novca, vrijednosti novca, odnosi vrijednosti novca i zlata, te razni običaji i propisi iz 18. stoljeća[3]. Bilo bi vrijedno proučiti ih i utvrditi koliko se odnose na otok Krk i koliko ukazuju na mogući predložak.

Glagoljaši otoka Krka, s kog potječu sva tri prijepisa rasprave, školovali su se u školama pri kaptolima u sjedištima krčkih glagoljaških župa, zatim u gradu Krku, sjedištu biskupije, ali i u tuđini (Loreto, Padova, Mleci i drugdje).

Krčka biskupija nije imala vlastitog sjemeništa, nego ga je nadomještala povremenom glagoljaškom školom u gradu Krku, u kojoj su predavanja održavali učeniji članovi kaptola, prethodno ispitani i kao predavači potvrđeni od biskupa.

Krčki biskup Antun Zuccheri (1739—1778), za čijeg je biskupovanja nastala rasprava »O dužnostima«, utemeljio je u gradu Krku stalnu biskupijsku glagoljašku školu. Uz tu školu postojale su i glagoljaške škole pri kaptolima otočkih župa. Jedan od ključnih predmeta koji se predavao u tim školama bila je moralka. K tome je postojala i biskupova naredba da se u svakoj župi sa svećenicima i klericima, a negdje i s pukom, tjedno razmatraju kazusi savjesti.

U takvu se ozračju nužno javljala potreba za priručnicima moralke, posebno za kazuistikama. Kako su tiskana djela na hrvatskom jeziku, a posebno glagoljička, bila rijetka, takvi su se priručnici pisali i prepisivali rukom.

U to se vrijeme posebna pozornost pridavala izboru predavača kazuistike. Jedan je od takvih vjerojatno bio i sastavljač kazuističke rasprave »O dužnostima...«

Prema Mihovilu Boloniću[4] poznati predavači moralne kazuistike u gradu Krku bili su:

— Ivan Šeguljić iz Vrha (ujedno i Zuccherijev ispovjednik);
— Antun Bogetić iz Dubašnice (gradački student), predavao 1745;
— Ivan Fugošić iz Vrbnika, predavao 1753;
— Matij Fugošić iz Vrbnika, predavao 1753—1758.

Ova hrvatsko-glagoljička moralistička proza 18. i s početka 19. st. pisana glagoljicom, premda supostoji uz razvojne stilove latiničke umjetničke književnosti, ima sve značajke 3. razdoblja, odnosno »kasnih odjeka hrvatske srednjovjekovne književnosti«[5], pa je prema tome rasprava »O dužnostima...« »produžetak stilsko tematske i žanrovske strukture«[6] hrvatskog srednjovjekovlja, odnosno pretposljednji prsten lanca prije ugasnuća u prvim desetljećima 19. stoljeća.

Ovaj rad ne kani odgovoriti na sva pitanja koja se o raspravi »O dužnostima...« nameću; on tek naznačuje niz problema koji se moraju riješiti daljim istraživanjima, kao što su: temeljita jezikoslovna obrada svih triju rukopisa, temeljita teološka obrada rasprave i slično.

BILJEŠKE

1. Djelo u rukopisu nije naslovljeno, a tako ga je nazvao V. Štefanić u svom radu Glagoljski rukopisi otoka Krka, Zagreb, 1960, str. 156.
2. V. Štefanić, Glagoljski rukopisi otoka Krka, Zagreb, 1960, str. 156—159. V. Štefanić, Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije zanosti i umjetnosti, I dio Zagreb, 1969, str. 214—215.
3. Ti su nazivi posebno učestali u 3. cjelini, u kojoj se govori o kamati. Za gospodarstvenog stručnjaka zanimljivi su odnosi vrijednosti zlata i novca, te kretanje cijene žita.
4. M. Bolonić, Otok Krk, kolijevka glagoljice, Zagreb 1980, str. 133. i 137.
5. E. Hercigonja, Povijest hrvatske književnosti knjiga 2, (Srednjovjekovna književnost) Zagreb, 1975, str. 30.
6. E. Hercigonja, Isto, str. 30.

KNJIŽEVNE VEČERI HKD-a

6. XI. 1986 — Nova zbirka pjesama V. Cipriša
13. XI. 1986 — inž. Krešimir Tičić: Katolički laikat (II. dio)
20. XI. 1986 — Prof. Antunu Matasoviću u spomen

Dubravko MOŠTEK

Šuma u inju

Biciklist na ledu
cijelim tijelom zna:
»Kako je klisko!«

U gustoj magli
snijeg se cijedi
s golih grana.

Vrelo popodne
kruži jato sokola
gori strnište.

Šuma u inju
probušen plav lonac
stoji na grani.

Noć u planini
pružen na podu slušam
šum svoje krvi.

U sivoj magli
mutna rijeka nosi
divlje patke.

Graktanje gavrana
kroz stijene i maglu
odzvanja sjećanjem.

Riču jeleni
uzdignuti rogovi
lovac nišani.

Pun mjesec
promrzle zvijezde
huče sova.

Sova u duplji
prati pokret prolaznika
okretom glave.

Na brezama
odmara jato vrana
dok pada snijeg.

Snježne vrhunce
pod zvjezdanim nebom
obasja munja.

Pucanj i jeka
kroz snježne planine.
Da li teče krv?

Inje na ledu
u sunčanom jutru
bijela čaplja.

Na snijegu
lomi ledenu koru
točak bicikla.

Pucketa vatra.
Sjećanja na djetinjstvo
plešu po stropu.

Zvuk kamena
po smrznutom jezeru
kliže sve tiše.

Milivoj PETRIĆ

Domaći ekonomist XVIII. stoljeća

U povodu 200-godišnjice začetka djela »Razmatranja gospodarsko-politička o Dalmaciji« — Trogiranina Ivana Luke Garanjina (1764—1841)

1. Stanje evropskog duha u drugoj polovici XVIII. stoljeća

Druga je polovica 18. stoljeća na evropskom kontinentu bila prebogata događajima na idejnom, političkom i gospodarskom planu. U našim je zemljama ona bila poznata pod imenom jozefinizma, tj. prosvijećenog apsolutizma s mnogo novotarija, uvođenjem zemljarine na području javnih financija 1775. g. te ukidanjem kmetstva 1781/82. g. Francuska je revolucija sedam godina kasnije u noći 4. kolovoza također ukinula sva feudalna prava. Tim su, pak, činima prethodila duboka duhovna strujanja, koja se od Rousseauovih spisa 1762. g. o prirodnom pravu, pa preko francuskih enciklopedista 1751—1772. g. protezahu na mnoga područja društvenoga života. Među tim raznolikim područjima, istaknuto mjesto pripada nauci o narodnom gospodarstvu ili političkoj ekonomiji, koja se upravo u to vrijeme potvrdila kao znanost. A njezin utemeljitelj bio je Francuz imenom François Quesnay (1694—1774), tjelesni liječnik markizice Pompadour i Luja XV. U svom poznatom djelu »Tableau économique« (1758) i drugim djelima on je davao prednost razvoju poljoprivrede kao proizvodnoj grani koja je, po njegovom mišljenju, jedini pravi izvor narodnog bogatstva. Ostale društvene djelatnosti, trgovina, promet i zanatstvo, pa i sam novac, jednostavno ovise o poljoprivredi. Dok je tako klasa poljoprivrednika (u njegovo vrijeme zakupnici zemljišta naspram vlastele, vlasnika zemljišta) jedina gospodarski produktivna klasa, sve se ostale klase smatraju sterilnima.

Osnovno načelo te ekonomske struje neograničenog individualizma, poznate pod imenom fiziokrata, fiziokratizma — vladavine prirodnih zakonitosti — sa svojom devizom: »laissez faire — laissez passer«, t.j. pustite slobodne ruke pojedincu, jest nemiješanje države u gospodarske tokove proizvodnje i prometa kao najboljeg i najsigurnijeg načina za povećanje njegova osobnog i usporedo s tim cjelokupnog narodnog blagostanja. Država sa svoje strane treba da jamči osobnu slobodu građanina i privatno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje i prometa, u prvom redu samog zemljišnog posjeda. Sve ostalo će ići samo od sebe po prirodnim zakonima jer je i narodno gospodarstvo samo dio prirode, a nauka o narodnom gospodarstvu samo jedna od grana prirodnih nauka.

Ovu će fiziokratsku postavku nekoliko godina kasnije osporiti Englez Adam Smith (1723—1790) sa svojim klasičnim djelom »Bogatstvo naroda« (1776). Kao stvarni tvorac moderne nauke o narodnom gospodarstvu, on je tvrdnji fiziokratskog naučavanja o isključivosti poljoprivredne proizvodnje u stvaranju narodnog bogatstva, postavio tezu o društvenoj podjeli rada među raznim zanimanjima: poljoprivrede, zanatstva, kasnije industrije i prometa. Produktivnost rada, prema njegovom naučavanju, ovisi o pravilnoj podjeli rada među tim zanimanjima i što je veća proizvodnost rada, to je veće i narodno blagostanje. Povijest ljudskog napretka jest upravo povijest sve veće podjele rada među ljudima i narodima. To je istodobno i najveće otkriće što je taj duh

krajem 18. stoljeća dao u ekonomskoj znanosti. Smith je tako, uz već postojeću ideju individualizma, stvorio temelj gospodarskog liberalizma: slobodno takmičenje među gospodarskim jedinkama kao najvažnije pretpostavke za ostvarenje prirodnog sklada. Država se mora u svakoj prilici suzdržavati bilo kakvog miješanja u slobodnu igru gospodarskih sudionika, jer će se jedino tako omogućiti siguran i nesmetan rast blagostanja kako na narodnom tako i na međunarodnom planu.

2. Ivan Luka Garanjin i njegovo djelo

Da su upravo spomenute evropske misli vodilje bile u to vrijeme općenite te da su zapljuskivale i mnoge naše krajeve, svjedoči djelo jednog našeg domaćeg ekonomista toga vremena. Osobito u tadašnjim dalmatinskim gradovima mletačkoga posjeda te su ideje odjekivale iz susjedne Italije i ostalih evropskih zemalja. U gradovima koji su se još vladali po svojim municipalnim statutima iz 13. i 14. stoljeća, a koje je tek vihor napoleonskih ratova konačno odstranio, živjeli su i djelovali duhovi koji su se napajali idejama svoga vremena. Jedan takav predstavnik bio je Trogiranin **Ivan Luka Garanjin** (1764—1841), nećak istoimenoga biskupa na Rabu (1765) te malo kasnije i nadbiskupa splitskoga (1770). Učeni prirodoslovac i agronom bio je među prvima svoga vremena koji je upotrijebio sve svoje snage da uveća blagostanje svoje domovine. Volio je poljoprivredne znanosti koje je obogaćivao iskustvima u osobnim opažanjima, prenoseći ih na druge osobe ili ustanove. Posvetio se bio poboljšanju našeg poljoprivrednog sustava na tada najsuvremeniji način. Najprije je zamijenio pretežno primitivnu našu pasminu ovaca s onom španjolskom. Podigao je na domak svog rodnog grada vrt koji se još i danas vidi, s mnogo domaćeg i stranog raslinja. Radio je na podizanju umjetnih livada; radi toga je htio utemeljiti ustanovu nedaleko od svog rodnog zavičaja gdje bi se vršili poljodjelski pokusi. Tu je bio, naime, zamišljen posjed i velike zgrade za gospodarstvo i poljodjelsku akademiju, prvu u Dalmaciji. Još se i danas vide ostaci te zamisli s jednom manjom zgradom, nalik na hram u klasicističkom stilu te nasadi javora i mirte. Nadalje je nastojao svim silama poboljšati domaće vrste vina i ulja, i radi tog je putovao u zemlje gdje su se te kulture osobito uspješno gajile. Bdio je i nad dalmatinskim šumama za koje je također bio zadužen. Bio je, nesumnjivo, jedan od najboljih poznavalaca dalmatinskih gospodarskih potreba u drugoj polovici 18. stoljeća. Svoje je suvremenike znalački upućivao, praktički uvjeravao i primjerom hrabrio. Uveo je svilogojstvo i pčelarstvo i bio je duša Georgičkog poljoprivrednog društva u Kaštelima. Napisao je »Spomenicu o potrebi povećanja poljoprivredne proizvodnje u pokrajini Dalmaciji«, koja se javno čitala na sastanku Gospodarskog društva u Splitu, 25. travnja 1788. g. i koja je odmah nakon toga bila tiskana u Mlecima.

U njegovom glavnom djelu »Gospodarsko-politička razmišljanja o Dalmaciji« u dvije knjige, s uvodnom napomenom da su razmišljanja ili rasprave bili **započeti 1786. godine** a završeni nakon deset godina 1796. godine. Prva se knjiga tiskala u Zadru 1806. g. kod tiskara Antuna Vjekoslava Battare, dok druga nije dostupna. Tako se, eto, navršava 200-godišnjica od njenog prvotnog začetka, s napomenom autora da su ga valjani razlozi ponukali da ih objavi u neskraćenom obliku. Ta se knjiga, pisana u najodabranijem talijanskom stilu, ostavljajući po strani njegove narodnosne poglede, bavi poljoprivrednom politikom i pitanjima zemljišnog posjeda dalmatinskoga kraja, dok bi druga knjiga, kako to proizlazi iz podužeg uvoda u prvu knjigu, imala zapomorstvo, zanatstvo i dr.

Već na početku svoga gospodarsko-političkog razmatranja o Dalmaciji, pisac naglašava: »Dalmacija s ove strane Alpa sada broji tek 340 tisuća stanovnika, rasijanih na 7 do 8 tisuća četvornih milja, te bi, dobro računajući, mogla za kratko vrijeme utrostručiti broj svojih sinova i lako nahraniti jedan milijun duša. Jer — nastavlja on — na sve strane gdje se baci pogled, vidim izvore bogatstva: devet rijeka, mnoštvo izvora, jezera i bara, koje bi mogle obilato navodnjavati polja i olakšati uvođenje industrije. Baci li se pogled na ona veličanstvena brda, vide se ogromne količine mramora, šume bora, jele i bukve što se pivče s bujnim veličanstvom prirode. Sretna s obzirom na svoj položaj, vedro nebo, blago podneblje, plodno tlo, mramor, rudnike, kameni ugljen i ostala bogatstva, te proizvode koji su potpuno ili blizu savršenstva: razne vrste žita, ukusan kruh, izvrsna vina, jaka žestoka pića, izvrsno ulje, najukusnije voće i povrće, odličan med i vosak, krupna i sitna stoka, kože, vuna i svila, razne vrste drva, rude i izdjelja, mnoštvo soli i riba svih vrsta — sve su to blaga koje Dalmacija posjeduje.« Međutim, političar se žali kada opazi da površina od 2500 četvornih milja uzdržava tek sto tisuća duša, a ekonomist se opet čudi da ovaj narod, što se bavi uzgojem žita i stoke ne požanje više od 550 stara žita na godinu. Jer, izvor i napredak narodnog blagostanja nalaze se u poljoprivredi i u svakom je društvu ona glavna skrb zakonodavstva. Usporedo s njezinim napretkom napreduju i ribarstvo, tehničke vještine, zanati, trgovina, pomorstvo i svake druge grane industrije. — Da bi se stvorilo bogatstvo, potrebno je mnogo pronicavosti — veli on — iznimnog pregalaštva, neumornog truda, najveće štednje i stalnih odricanja, uz potpunu slobodu privređivanja i poštivanja privatnoga vlasništva. Ove su potonje dvije činjenice sačinjavale, kao što vidjesmo, stup gospodarske nauke i života njegova vremena.

S obzirom na veze Dalmacije s ostalim svijetom, on na jednom mjestu kaže: »Mnogobrojne i široke njene luke i njihova prirodna zaštićenost pružaju brodovlju bilo koje nosivosti potpunu sigurnost. Te bi luke mogle pružiti najprirodniji izlaz proizvodima raznih krajeva što se nalaze između Dunava i Jadrana te susjedne talijanske obale. Ove povoljne uvjete za brodarstvo i trgovinu omogućuje i njezino brodovlje od oko 400 jedrenjaka duge plovidbe koji je povezuju sa Sredozemljem i Oceanom«.

Iznosi svojstva dalmatinskoga čovjeka sljedećim riječima: »Brza i oštroumna dosjetljivost, izdržljivost pred tegobama, jaka narav, ponosan i čestit značaj, plemenitost srca, stanovito plemenito velikodušje, ne sasvim obična prostodušnost — to su značajke svih Dalmatinaca« — pa zaključuje svoja »Razmatranja« mišlju: »Neka mi se nakon svega toga ne iznosi običan prigovor o nemogućnosti izvršenja gospodarskog preporoda Dalmacije, jer: ništa nije nemoguće razboritom zakonodavstvu.«

a) Stanje u mletačkoj Dalmaciji »novoga« i »staroga« posjeda

Uprkos svim tim pozitivnim svojstvima dalmatinskog kraja i njegovih ljudi te potencijalnog bogatstva zemlje, glad je — veli on — *česti pratilac u toj nesretnoj zemlji. Vidimo naše bijedne seljake primorane da jedu najgori kruh od korijena kozlaca, hrane se nezdravim travama i životare pod teretom bolesti, što je posljedica slabe ishranjenosti. Prisiljeni su tako da ostave rođenu grudu i da se otpuste u tuđi svijet u potragu za komadom kruha.*

Da bi se to stanje popravilo, potrebno je posvetiti najveću pažnju razvoju poljoprivrede, jer se procvat narodnog blagostanja temelji upravo na poljoprivredi i u svakoj zemlji ona mora biti glavni predmet zakonodavstva.

Govoreći o tome, u prvom redu dolazi u obzir pitanje poljoprivredne

proizvodnje u unutrašnjosti zemlje, dakle, u brdovitim predjelima Dalmacije gdje su postojeći zakoni, ćud i narav stanovništva vrlo različiti. Ovaj »novi« mletački posjed u unutrašnjosti Dalmacije bio je pripojen Mlecima krajem 17. i početkom 18. stoljeća, nakon uspješnih mletačkih ratova protiv Turske, dok je »stari« primorski posjed datirao još iz 1420. g. kad je Ladislav Napuljski prodao Dalmaciju Mlecima. U tim su predjelima u to vrijeme bili lutajući pastiri koji su, živeći pod otvorenim nebom, pravili velike vatre za zaštitu od hladnoće i tom prilikom vrlo često palili prostrane šume, a njihova stada koza uništavala šumsko drveće. Postepenim uništavanjem šuma, sužavale su se i mogućnosti ispaše stada, pa su se ti ljudi koji su se nazivali Vlasi okretali plugu u potrazi za prehrambenim sredstvima. Za dugog turskog vladanja u tim područjima Turci su od stanovništva ubirali desetinu od ubranih plodova, a od stočarstva godišnji danak prema broju stoke. Sama proizvodnja žita je primitivna, zemlja nije nikada dobro pognojena a sjeme je većim dijelom bačeno beskorisno te često puta raste slabo ili nejednako, jer manjkaju potrebne i korisne predradnje. To isto vrijedi i za prirodne livade, a što je najgore, sijeno se skuplja samo jedanput i tako se ostavljaju livade da ih uništavaju životinje. Voćke se niti gaje a niti cijene, a od onih koje se slučajno podižu, mnoge pogibaju od barbarskih ruku. Tek se u posljednje vrijeme u nekim mjestima sade vinogradi, a među njima se uzdiže kakvo stablo masline i drugoga voća. Da su životinje tu bez potrebnih staja ne treba se čuditi, a nije se čuditi da ne postoje ni šupe za sijeno te da se u stogovima nalazi izloženo kiši. I sama seljačka kola su bez gvozdenih obruča i bez ikakve metalne veze, a da bi mogao doći do meda i voska, seljak je prisiljen da uništi pčele. Tolika je, dakle, bijeda i neznanje puka u brdskim krajevima da se to ne da opisati. Na prostoru od 200 milja od Nina do Knina, od tuda do Imotskog, čak do Neretve, ne može se sresti jedna vrst konja ili mazge, niti jedna vrst goveda, tu se ne može vidjeti niti jedna staja za krave, niti kuća za kolona dobro raspodijeljena, a kamo li naći dobra staja. Rezultat je svega toga taj da se agronom žalosti nad vrlo malim prinosima inače plodnih zemljišta, a narodni gospodar se opet čudi tome, kako površina od 2500 četvornih milja, kako već rekosmo, prehranjuje tek 100 tisuća ljudi. Kamatna stopa je u najmanju ruku 24 posto; žito se prodaje od strane zelenaša po vrlo visokim cijenama, a kupuje od seljaka po niskim, sijeno se ponekad ustupa po osam puta skuplje od cijene nabavljenog, najam jednoga vola za oranje stoji ponekad 1,5 stara žita, a kada se svi platežni izvori iscrpe ne ostaje ništa drugo nego protuzakonito otuđivanje dobara i njihovo davanje u bescjenje.

U svomu primorskom pojasu i na otocima Dalmacija izgleda na prvi pogled dobro obrađena i zelena, ali se pažljivom oku otkrivaju mnoga polja neobrađena, vinova loza vrlo gusto posađena i bez potpore prisiljena ležati na zemlji, zapušteni maslinici i u neurednom stanju, prekomjerni i stari, zapuštene smokve i ostalo voće, slabo obrađeno sjeme, nepoznat kukuruz, nepoznati umjetni pašnjaci, a rijetki i vrlo mali prirodni, slabo obrađivani vrtovi, zlostavljena tegleća stoka, zanemarene pčele... Sve je to skupa povezano s velikim naporom s kojim se poljodjelci susreću da bi poravnali zemljište koje se često podržava s dugim zidinama u suho. Vinogradi su često puta zahtijevali mnogo znoja i truda, ali zbog neznanja, vrlo malo potrebnih pravila, njihov je vijek kratak; miješanje vrsta mora dati loše vino; mnoga bi se mjesta mogla upotrijebiti za maslinike ili kestenike, druga opet za uzgoj pšenice, što bi se sve moglo postići s manje truda i troška. Pogleda li se s druge strane na uvjete i ugovore između vlasnika zemljišta i kolona, onda proizlazi da cijela proizvodnja počiva na slabašnim snagama i primitivnosti kolona, s tim da on

vlasniku zemlje da dužni dio. Stvar je skoro nemoguća sresti vlasnika, koji bi se zanimao za proizvodnju i njeno unapređenje, a još više pronaći jednoga koji bi htio pomoći svojim težacima. Baci li se pogled na seoske nastambe, onda su one udaljene po nekoliko milja od zemljišta koje se obrađuje i većim dijelom bez i jedne životinje. Ono malo staja koje se vide u vrlo su lošem stanju; vrlo je loša izgradnja konoba, te način pravljenja vina i onaj pravljenja ulja, itd.

To je, eto, bilo stanje poljoprivrede i njenog stanovništva, kako u unutrašnjosti Dalmacije tako i u primorskom pojasu i na otocima krajem 18. i početkom 19. stoljeća, viđeno očima jednog poljoprivrednog i gospodarskog stručnjaka, kao što je to bio naš autor Ivan Luka Garanjin.

b) Mjere za poboljšanje stanja dalmatinske poljoprivrede

Zašto je tome tako, naš nam autor daje odmah i odgovor na to pitanje. *U kojoj zemlji* — pita se on — *može cvjetati poljoprivredna proizvodnja gdje je seljak prepušten samome sebi. Na svakom mjestu i u svakoj zemlji priprosti se seljak ne može sam odrvati od svojih starih navika: on radi onako kako je to vidio od svog oca i djeda. Treba, prema tome, prije svega omogućiti slobodan promet dobara, zatim prosvjećivati narod i onda će nestati i bijede koja vlada na selu.* U tom pogledu zanimljivo je naglasiti njegovo mišljenje da je najveći uzrok takvome stanju stvari, koje je izravno zabranilo taj saobraćaj — zabrana prodaje i trgovine zemljištem. Neotuđivost zemljišta je bila, dakle, prva zapreka poljoprivrednog napretka osobito u brdskim predjelima. To je stanje bilo uzakonjeno po mletačkoj vlasti, tzv. Agrarnim zakonom od 1755. g. Na temelju tog zakona vlada je ostala i nadalje jedinim vlasnikom zemljišta, i mali broj Vlaha koji su dobili na obradu komad zemljišta ostadoše samo uživaoci. *»Bez vlasništva nema i ne može biti dobre obrade, a bez dobre obrade zemljišta nema ni ljudi niti bogatstva u državi«*, uzvikuje na jednom mjestu naš autor, a pod obradom misli isključivo na obrađivače zemlje, na seljake. Bojazan da bi slobodnom prodajom zemljišta taj zemljišni fond došao u ruke nekolicine ljudi koji imaju veće svote gotovine, neosnovana je, jer nitko nema toliko gotovine da bi mogao sebi pribaviti veći broj terena u zemlji koja ima 300 tisuća polja pod tekućim kulturama. Naprotiv, slobodna bi trgovina zemljišnim posjedom proizvela njihovu najkorisniju razdiobu i rekao bih, štoviše, ravnomjernu rasprostranjenost tog posjeda. To bi bio, nadalje, najbolji način da se iskorijeni pustošenje i neplodnost naših sela u brdskim predjelima Dalmacije.

Daljnja prepreka bržem razvitku poljoprivrede u brdskim predjelima Dalmacije čine razna lena, feudalna dobra. Feudalci u tim krajevima zahtijevaju desetinu, drugi opet ubiru pristojbu u novcu, tzv. travarinu, dok su neka lena i slobodna od plaćanja poreza. Takva lena pokrivaju oko četvrtinu površine brdskih krajeva. Liberaliziranjem prometa zemljištem, bilo da kmet može otuđiti po njemu obrađenu zemlju iz koje pripada samo desetina prinosa gospodaru, ili da ovaj potonji može ustupiti ili otuđiti zauvijek i feudalna prava utjerivanja desetine ili travarine, imalo bi za posljedicu da bi se posjednici brzo približili srednjacima, te bi, zahvaljujući tako postignutoj osrednjosti, znatnije unaprijedili poljoprivredu.

Nemalu prepreku u tom smislu predstavljaju i demanijalna (općinska) dobra kojih ima skoro dva milijuna i pokrivaju 4/5 cjelokupne površine tog brdskog područja, bivajući uzrokom njegove neplodnosti i nenapučenosti. Tako se ustanovilo da je tek 20 životinja ponekad životarilo na općinskom prostoru od 400 terena, a samo 40 terena u privatnom vlasništvu moglo bi biti dovoljno

za njihovu ishranu. I naš autor, da bi još bolje potkrijepio svoje mišljenje, navodi sljedeći podatak: *Dok bi dva milijuna terena mogli dobrano hraniti četiri milijuna stoke sitnog zuba i 400 tisuća krupnog zuba, cijelo područje »novog posjeda« broji tek 800 tisuća prve vrsti stoke i samo 80 tisuća druge vrsti. S druge pak strane vode pokrivaju prostor od 48 tisuća općinskih terena, što bi se ubrzo moglo pretvoriti u cvjetne livade ili obradiva polja. Zbog svega toga, potrebno bi bilo razdijeliti sve općinske terene u male individualne posjede, davši ih mjesnom stanovništvu na odgovarajući pravičan način. Jer priroda nas svakodnevno uči, da se u pitanjima narodnog gospodarstva prirodni zakoni moraju slijediti, a da bespotrebni zakoni i opća pravila ne vode željenom cilju, ostavljajući tako svakom subjektu da sam rješava u svakom pojedinom slučaju i prema svom nahođenju. Na taj bi način mnogi tereni u najkraće vrijeme bili pokriveni gustom šumom gdje bi procvjetala trgovina drvom ili se umnožila stada stoke koju domoroci nazivaju »blagom«, nestalo poplavljenih polja, poboljšalo zemljište i umnožile mnoge proljoprivredne kulture.*

Da je slično stanje bilo i u primorskom pojasu i na otocima, naš nam autor osobito naglašava, što se naročito odnosi na raštrkanost naših terena u oba dalmatinska pojasa. U tom pogledu na primorskom pojasu osobito pogubnu ulogu ima postojanje ustanove *fideikomisa*, t.j. zavještavanja po kojemu se dobro mora predati u nasljeđe drugome, kočivši tako željeno povećanje posjeda. Odstranjenje kobne prakse spomenutih fideikomisa nadahnulo bi vlasnike imanja da u vlastitom interesu sjedine raštrkane i usitenjene parcele, omogući stvaranje većih seljačkih nastambi i opskrbu s domaćim životinjama i ostalim potrebama te tako omogući veći procvat poljoprivredne proizvodnje u svim pravcima. To su u modernom rječniku pitanja komasacije i arondacije zemljišta, što bi samo omogućilo bolju i racionalniju proizvodnju. Tim bi zemljištima privatnih posjednika trebalo pridružiti i ona u posjedu duhovnih zajednica te općinskih i drugih dobara. Cijela bi kampanja, po zamisli našeg autora, trebala uslijediti međusobnim dogovaranjem i bez prisile, a u slučajevima gdje to ne bi išlo i administrativnim mjerama. *Tako su Mlečani prije pola vijeka,* veli on, *izvršili novu razdiobu zemljišta, razvlastivši stare posjednike i uzimali bez naknade cijele posjede, da bi tako proširili javne livade, držeći se one da se opća nepravda podnosi strpljivije negoli pojedinačna. Sve su te mjere bile neophodne jer poljoprivreda ne može napredovati u jednoj zemlji ako njezina polja nisu razdijeljena u posjede razumne veličine, to više ako bonitet tih zemljišta dozvoljava profinjeniju proizvodnju, odnosno veliku i prostranu s tim da se na njoj želi vršiti uglavnom ispaša stoke ili podizanje šuma. Jednom riječju,* zaključuje on svojom već poznatom mišlju, *sva javna zemljišta, ona opća, demanijalna i mnoga druga, treba pustiti u slobodan promet i valja da podliježu novčanom porezu.*

Prelazeći na neke posebnosti proizvodnje u primorskom pojasu, tu se osobito zaustavlja na načinu proizvodnje vina i ulja, koje prave okosnicu primorske privrede uopće. Praksa srednjovjekovne zatvorenosti dalmatinskih općina u vlastite granice protegla se u mnogim stvarima i u kasnijim stoljećima. Tako je vino, taj najvažniji proizvod dalmatinske poljoprivrede, bilo zabranjeno uvoziti s jednog područja u drugo. To je za posljedicu imalo sadnju loze i na onim mjestima gdje je to najmanje pogodovalo, a povlastice što su za sebe imale primorske luke, išle su na štetu trgovini tim proizvodom između otočana i žitelja u unutrašnjosti Dalmacije. Pa i u samim primorskim gradovima cijene su vinu bile vrlo različite već prema tome, kakav je bio urod vinove loze na pojedinim lokalitetima. To se, naravno, odražavalo i na kakvoću vina, jer je ono bilo neracionalno i nestručno proizvođeno. Jedini bi izlaz bio, po mišljenju našeg autora, u slobodnoj i neograničenoj prodaji vina, gdje bi ne

samo cijene već i kakvoća proizvoda oživjela konkurenciju proizvođača a u korist najvećeg broja interesanata, onemogućavajući tako svaki lokalni monopol tim proizvodom.

Što se, pak, tiče proizvodnje maslinovog ulja, to svaki agronom znade da kakvoća ulja uglavnom ovisi o kakvoći mlinova i muljača (strojeva za cijeđenje) koje gnječe maslinu i cijede tekućinu. Osim odlične kakvoće tim se dobiva i željena količina. Ali, isključive povlastice prisiljavaju žitelje mnogih sela da svoj proizvod predaju zastarjelim i slabo opremljenim muljačama. Laički i crkveni fond, nekoliko obitelji koje ih drže, ne dozvoljavaju da se poprave i podignu nove muljače. Tko bi vjerovao da se od 600 mlinova ulja koje imamo, tek 4 ili 6 mogu obnoviti! Nitko da se povede za primjerima drugih zemalja, poimence Italije i Francuske, već ostajemo pri našim barbarskim muljačama i onim lošim tiskalima, koje nam nisu u stanju dati dovoljno ulja, već se dobar dio proizvoda gubi u uljanom tropu, a mnogo se gubi i prirenju, dajući slabu boju i okus, a vrlo često i loš miris ulju. I ovdje privilegije pojedinaca onemogućuju moderniziranje ove grane proizvodnje, jer ne dozvoljavaju podizanje modernijih i boljih postrojenja. Potrebno je, dakle, odstraniti tu prepreku a to se može postići uvažavajući u isto vrijeme sveto pravo vlasništva. Svaka općina koja je obavezna da se služi privilegiranom muljačom, može pravično odštetiti novčano ili u zemljištu svoje stanovnike, da se u zamjenu za to podignu odgovarajući i suvremeniji objekti. Poslije 1796. g. bilo je podignuto nekoliko novih muljača koje su uz bolju kakvoću ulja dale i 25 posto više ulja. Malo je, međutim, ovlaštenih vlasnika, koji su prihvatili taj novi način proizvodnje.

To su, eto, glavne misli i smjernice našega autora za poboljšanje uvjeta privređivanja i života dalmatinskog žitelja »novoga« i »staroga« posjeda. U slobodnoj konkurenciji gospodarskih subjekata, nemiješanju vlasti u gospodarske tokove prometa uz striktno poštivanje privatnog vlasništva, naš je autor vidio, a u duhu ovoga vremena, procvat osobnoga, a preko njega i cijeloga narodnog blagostanja. Da bi to trebalo ići ruku pod ruku i s prosvjećivanjem najširih narodnih slojeva, podučavajući narod na svim područjima narodnoga života, čemu bi trebalo da se pridruže i duhovna, pa i vojna lica, pokazao je i praktičnim primjerom osnivanja Georgičkog poljoprivrednog društva u Kaštelima kojemu je bio duša i glavni pokretač.

BILJEŠKE

Othmar Spann, Die Haupttheorien der Volkswirtschaftsleher, Leipzig 1936, str. 36,i dalje

Šime Ljubić, Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia, Vienna 1856, str. 138—139.

Gian Luca Garagnin, Riflessioni economico-politiche sopra la Dalmazia, Zara 1806, vol I.

Dubravka PETEK

Cvjetovi sna

Mučena nesanicom, željela sam potražiti mir. Noću, kad ostanem sama, odvojena od svijeta, istrgnuta iz protjecanja vremena, nakupe se sjećanja, zgusnu se brige, pritišću, nesavladivom snagom trgaju mi i bacaju tijelo, vrve u mojoj nutrini, rastvaraju oči i ja, zagledana duboko u vlastite oči, žudim za oslobođenjem. Da zastane svaka misao, svako neugodno, sitno i ograničeno ljudsko osjećanje, da se razliježem prostorom, da budem prostor sam! Da mi duša postane djelić svemira, da uronim u beskraj, da se pretopim u vječnost. (Da mi je pobjeći od ovog postojanja čiji korijeni su u mojim mislima.)

Pođoh u šetnju obalom. Svježa, vedra noć smiri mi dušu. Ugoda se razlijegaše čitavim mojim bićem.

Ovdje, uz more, uvijek je bilo živo. Danju bi kupači žalo pretvorili u sunčalište, a noću — tek se noću ovdje uistinu živjelo! U polutami, na uskom a dugačkom prostoru, toliko uskom da se grane borova spajahu s morem, nadmetahu se plesači na žici, žongleri, clowni, najrazličitiji cirkuski akrobati, čarobnjaci — zaljubljenici noći koji bijahu utekli iz cirkuskih šatora i varietetskih zidova. Jedini promatrači bijahu im slučajni šetači, prolaznici koji se nigdje posebno nisu zaustavili.

Vrijeme je i za mene načas zastalo, bol utrnula. Nasmijah se jednom »gusaru« koji je prilazio šetačima recitirajući stihove iz »Robinjice« i prateći riječi gipkim plesnim pokretima, dok mu je more zapljuskivalo gležnjeve.

Hodala sam polagano, dugo, satima. Iznenada preda me iskoči raščupana gatara i prepriječi mi put. Osjetih umor. Zapleše ispred mene, a onda me primi za ruku i povuče u stranu. »Pusti me«, rekoh, »ja bježim od sudbine, a ti mi i ovdje hoćeš udariti njen pečat.« Iza nas se naglo spusti zavjesa — šareni, nečisti zastor. Ciganki no lice bilo je ozbiljno, kruto. »Stazi je kraj« — izusti grubim, dubokim glasom. Ispred nas, leđima okrenuta prema nama, stajala je djevojka duge riđe kose rasute niz golu kožu. »Procvali su cvjetovi zla!« — zakrišti ona ružno. Tijelo joj se zanjiše od pakosnog smijeha, kosa zaleluja.

Ciganka strgne vlasulju i svilenu odjeću žutih i crvenih boja. Pokazala se stroga, kratko ošišana žena u sivom, ni muškom, ni ženskom odijelu. Povede me prema onižoj kućici koja je zakrčila stazu, a zatim provede hodnikom i tako se nađosmo na drugom dijelu obale. Ovdje se već slutilo jutro. U pustoši isticao se golemi kamen i na njemu prikovan nepokretan muškarac. U sivomodroj svjetlosti jasno su se vidjeli njegovi obrisi — izgledao je golem, snažan, kao srastao s kamenom — ali lice — lice je bilo skriveno čudnom nekom maglicom i ukočeno gledalo pučinu. Tko je on? »Njegov život ovisi o tebi«, reče mi hladno žena. »Kako«? — upitah, ali nje više nije bilo ovdje.

Zađoh u kućicu, želeći sustići ženu i doznati nešto više, ali prolaz se izgubio. Stajala sam na završetku uske, tvrdom plastikom obložene staze. Bila je to kuglana. Nasuprot meni, ispred napetog crkvenog platna, jahala je na

metli jedna vještica, nespretno se gegao neki debeljko i okupljena u krug nešto šaputala skupina bradatih čovječuljaka. Sve su to bili igrači i svaki je čekao svoj red da baci kuglu. Umjesto drvenih čunjeva kugle su ovdje obarale ljude.

Iako malena izvana, zgrada je krila velika, vijugava stubišta i bezbrojne hodnike. Jedva pronađoh izlaz. Kako bijah potrčala nizbrdicom, skoro se zaletjeh u neko stablo, ali ipak izbjegoh sudar. Samo me jedna grana udarila po licu. To razbudi moju ošamućenu svijest. Što prije, što prije moram u grad!

Kad stigoh do Trga crkava, već se bilo potpuno razdanilo. Crkve bijahu poredane uokrug, tijesno jedna do druge. U samom središtu Trga, izdvojena od svih ostalih, stajala je najveća, stolna crkva. Trg bijaše pust, crkve zaključane. Priđoh vratima stolne crkve i postajah trenutak, posve mirno, čas žmireći, čas promatrajući i gladeći izrezbareno drvo vrata: »Vrata raja« i »Vrata pakla«. Napokon kliznuh uz njezine oslikane zidove, lagano ih dotičući dlanovima — kad god bih došla do brida jednog zida, zastala bih i zažmirila, uzbuđeno čekajući iznenađenje slijedećeg, premda sam dobro poznavala svaki pedalj tih čudesno lijepih zidova. Obišavši crkvu, naslonih se uza zid. Cijeli se Trg ljuljao, a onda se počeo lagano vrtjeti. Stopih se u jedno biće s Trgom crkava. Trenutak...vječnost...

Proradiše satovi, zvona odbiše podne.

Pohitah na Trg pravde. Stanovnici našeg grada već se bijahu okupili u sudnici, iznad čijih je vrata stajao brončani reljef boginje Pravde: na poluzi njezine vage bilo je mnoštvo posudica.

Ljudi su žamorili očekujući suđenje. Svi prividno opušteni i bezbrižni, ali u nutrini sve je izgrizala ista strepnja. Dočekasmo i ulazak sudaca. Posjedasmo na polukružnu klupu, ruku položenih na drvenu površinu klupe, dotičući se međusobno vršcima prstiju. Tko je danas na redu? To su znali samo suci i krvnik. Prilazili bi klupi i išli od jednog do drugog čovjeka, sve dok ne bi došli do osuđenika. Sudac bi mu navukao crnu vreću na glavu, a krvnik vezao omču oko vrata, provukao drugi kraj kroz kuku na stropu (posvuda iznad klupe bijahu željezne kuke) i zategao konopac.

Bila sam već navikla na ta suđenja i potpuno otupjela. Nagonski sam osjećala da neće mene.

Ovaj put suci se zaustaviše pri samom početku. Ispred njih sjedio je moj brat.

Trajalo je kratko, kao i uvijek. Moj jedini brat je mrtav. Tijelo su krvnici odmah odnosili, spaljivali i bacali pepeo u kanalizaciju.

Lutala sam gradom cijelo poslijepodne. Jesu li mi crkve zato poklonile onaj trenutak? Jesu li crkve znale?

Oslijepih, ogluših; smrklo se, a da nisam ni osjetila. Stoga se iznenadih kad uvidjeh da šećem Sajmišnom ulicom. Svašta se prodavalo na natkritim, lampionima osvijetljenim stolovima; od pečenjarâ mirisalo je pečeno meso. Uređaj, koji je u svojoj velikoj kutiji proizvodio zvukove svih glazbala, svirao je stalno istu melodiju.

Moj jedini brat je mrtav. Zaboljela me glava; poželjeh umrijeti. I upravo tada netko me uhvati za ruku. Pogledah tko je to, tko se usuđuje ometati me u mojoj boli. Bijaše to čovjek kojeg sam voljela. Nikad ga još nisam susrela, možda nikad ni vidjela, ali zar je to važno?

Naišao je noćni tramvaj. U rasvijetljenim polupraznim kolima bilo je tek nekoliko putnika. Sidosmo na posljednjoj postaji, a onda nastavismo čamcem do mog polupodvodnog zamka, prizmatične građevine od debelog stakla plavih i zelenih boja; u staklu bijahu izliveni likovi ljudi s plivaćim kožicama između ruku i tijela — lagani titraji jezerske vode stvarali su privid da moji nijemi

sustanari plivaju. Glavna kula nadvisivala je razinu vode. Tu sam čuvala spremljeno svoje vozilo, slično ljušturi kakvog morskog mekušca, nepropusno i neprobojno, izgrađeno dijelom od željeza, dijelom od stakla, a posvuda se kretalo bez poteškoća: pod vodom, površinom vode, kopnom, zrakom, zrakopraznim prostorom. Opremih ga.

Zaplovismo između stabljika vodenog bilja. Onako duge i tanahne ljuljahu se i razmicahu pred našim vozilom, a njihovi drhtaji podsjećali su na titraje glazbenih žica. Listovi koji, raskloplјeni na površini, čvrsto prilijegahu jedan uz drugi da bi čuvali svijet u vodi od vanjskog nemira, razdvajahu se na trenutke da bi nam otkrili ljepotu cvjetova koji bijahu upili prozirnost bistre vode i prozračnost mirne svjetlosti. Pri pogledu odozdo otkrivala se puna ljepota cvjetova, a ne samo raskoš površine, dostupne promatračima s čvrstog tla.

Mimoiđosmo obale južnih krajeva. Izronismo pokraj ružičaste pješčane pustinje kojom šetahu žutodlake deve. U naselju od kolibica natkritih palminim liščem izabraše crnačkog kralja.

Bijasmo se vraćali u svoje predjele, kad se pred nama, kao što to već biva u bajci, ispriječila šuma. Kroz nju naše vozilo nije moglo. Da ju nadletimo? Ne, mi smo izabrali lutanje kroz mrak i bespuće. Zašto, zašto smo od svih putova htjeli upravo ovaj neistraženi?

Jednim rubom šuma se doticala grada iz kojeg bijasmo pošli. Naša je nada bila s onu stranu šume, iza onog drugog ruba, kojeg još nitko nije prekoračio. Tamo, tamo je ležala naša zemlja.

Stigosmo. Posvuda voćke u cvatu. Popesmo se na stablo marelice, sjedosmo na granu. Od nekih cvjetova bijahu se već razvili plodovi. Okrijepismo se.

Ako su nas ikada progonili psi, psi lovački, lakomi na kosti, i psi nalik lavovima, leopardima, ako su nas gonili krovovima kuća ili pristizali na našu stazu jedan po jedan, a onda u čoporima, ako su ikada vrebali na nas, a sigurno jesu, u podzemnim labirintima, gladni da nam svojim čeljustima, koje se u mraku samo čuju, a ne vide, otkidaju komad po komad tijela, nikada nas, nikada neće naći. Jer čuvaju nas mirisni cvjetovi, cvjetovi sna.

Tomislav MARETIĆ

Kaleidoskop jeseni

Vožnja tramvajem. —
Drvored kestena sav
je u jeseni.

Bogat jesenski
pejsaž tone
u suton.

I na malom drvetu
nekoliko
žutih listova.

Kaleidoskop:
na dnu tunela sunce
u šarenilu.

Ispod žičare
šareno more krošnjâ
teče niz staze.

Vrapci se goste
na klupama izletišta. —
Nedjeljni suton.

Zagledaš li se
u Oštrc pun jeseni,
stošci trepere...

Mišljenja i reagiranja

Masonstvo u Hrvata*

Redakciji SÜDOST-FORSCHUNGEN
MÜNCHEN

Pročitao sam pokušaj prikaza moje knjige u posljednjem broju vašeg godišnjaka. Tekstopisac ne zna niti naslov knjige na hrvatskom jeziku, što upućuje na loše znanje hrvatskog jezika. Ili on knjigu nije pročitao? Naime, naslov moje knjige glasi «Masonstvo u Hrvata. Masoni i Jugoslavija«, odnosno »Die Freimaurerei bei den Kroaten. Die Freimaurer *und* Jugoslawien«. U mog »recenzenta« to glasi ovako: »Masonstvo u Hrvata. Masoni *u* Jugoslaviji«, odnosno »Die Freimaurerei bei den Kroaten. Die Freimaurer in Jugoslawien«. Postavlja se pitanje da li je on uopće bio u stanju moju knjigu pročitati i razumjeti. To je još očitije kad se shvati da on inače samo ponavlja neka izražena mišljenja iza kojih stvarno stoji jedan »naš« stari, predratni »brat«, koji braneći međuratnu masonsku prošlost brani u stvari sebe i svoje najbliže. No, u subjektivne motive tekstopiščevih podmetanja, *a posebno u to, da li on misli da mu je ovo preporuka za stvaranje masonske karijere, ne želim ulaziti.* ...Bit moje knjige je i preispitivanje masonstva općenito kao povijesnog ili filozofsko-ezoteričnog fenomena. Jedan istaknuti talijanski mason, dobro upućen u hrvatsku povijest, mogao je napisati za III. izdanje ove knjige Predgovor pun priznanja, jer mu je kao svakom dobronamjerniku jasno da su hrvatski masoni, za razliku od masona drugih naroda u prošlosti, služili interesima velikih sila. Neki vodeći hrvatski masoni odricali su tada identitet i svome narodu radi osobne karijere. Dakako, *za to ne leži krivnja na masonstvu nego na njima osobno.* Radi usporedbe s primjernim stajalištem u prošlosti podsjećam na Lenjina: on je 1914. iniciran u jednu parišku ložu (usp. Dictionnaire universel de la Franc-maçonnerie, Editions de Navarre, tom 1, str. 748), ali ga to nije smetalo da se 1922. složi s načelom zabrane istodobne pripadnosti masonstvu i komunizmu. Tako je on postupio čim je osjetio da bi sovjetski masoni trebali služiti politici tadašnjih kapitalističkih država.

Neznanstveni pristup tekstopisca mojoj knjizi očituje se i u tome što on smatra masonstvo bezgrešnim u svakom vremenu i u svakom prostoru. Inače, kako protumačiti da on ne iznosi ni jednu jedinu primjedbu na cijelu povijesnu praksu hrvatskog masonstva, odnosno da meni zamjerava kad to činim? Prema ovakvom stajalištu svaki kritički pristup tom masonstvu ispada kao da nema smisla. Tekstopisac se ne pokušava niti osvrnuti na moj golemi izvorni materijal, koji dokazuje, između ostalog, da je jugoslavensko masonsko vodstvo između dva rata htjelo fizički uništiti katolicizam u Jugoslaviji. Kako su golema većina hrvatskog i slovenskog naroda u tadašnjoj državi bili katolički vjer-

*Ovdje objavljujemo odgovor Ivana Mužića na članak u godišnjaku »Südost—Forschungen« (1985). Mužić je u našem časopisu objavio popis masona i rotara, pa ovaj odgovor upotpunjuje tu zanimljivu temu.

nici, ti su masoni na taj način stvarali i rasplamsavali vjersku mržnju, koja je pored ostalog bitno pridonijela destabiliziranju jugoslavenske države pred početak II. svjetskog rata. To je i razlog da je Hrvatska seljačka stranka, u kojoj je tada bio okupljen gotovo sav hrvatski narod, smatrala tadašnje unitarističko jugoslavensko masonstvo neprijateljem Hrvata. Masonski prvaci srušili su Konkordat zakulisnim metodama i na način da je krivnja u javnosti prebačena na druge. *Takvom politikom ti su isti prvaci i od dijela južnoslavenski orijentiranog klera stvorili separatiste i tako stvarali »Magnum crimen«.* Jedan od tih masonskih prvaka za vrijeme rata je u uredu Gestapoa obećao lojalnost jugoslavenskih masona njemačkim okupatorskim vlastima. (Dokument »još« postoji, pa je jasno da su i zbog takvih »detalja« masonski fondovi dostupni samo odabranim pojedincima!). Međutim, taj isti mason poslije rata optužio je samo druge za suradnju s fašističkim režimima. Ili, zar nije za osudu ponašanje onih istaknutih hrvatskih masona, koji su služenje Kraljevini Jugoslaviji po njezinu lomu odmah zamijenili aktivnom suradnjom s ustaškim režimom. Mnogo takvih bitnosti mogao bih navesti, ali trebali biste mi omogućiti prostor. Ipak, nadam se da ćete zbog objektivnog informiranja svojih njemačkih čitatelja objaviti ovaj načelni odgovor. U protivnom to bi značilo vaše solidaliziranje s tekstopiščevom prozirnom protuhrvatskom i neznanstvenom tendencijom..

Ivan Mužić

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Pavao Despot: NA RUBU SNA. Zbirka pjesama. Pula 1986.**
2. **Ante Dabo: SUHOZIDI.** Zbirka pjesama. Pula 1986.
3. **MALI KRŠĆANSKI NAUK.** Novo izdanje. HKD. Zagreb 1986.
4. **SVETA CECILIJA 3/86.** HKD. Zagreb 1986.
5. **Ante Parčina: NASLIDOVANJE DJAVLA PAKLENOGA.** Pjesme. Split 1985. (Dijalog s Marulićem u arkadijskom Nečujmu)
6. **Ante Parčina: PARKE NAD BEZDANOM.** Pjesme, Split 1985.
7. **BOŽIĆNE GRAMOFONSKE PLOČE.** HKD sv. Čirila i Metoda — sv. Jeronima, Zagreb.
8. **Lucija Rudan: DRUGE BRUŠKE PISME.** Zagreb 1986.

Odgovor

na kritiku objavljenu u »Maruliću«, XIX, 1, str. 79-83.

Šteta je da g. Macan nije pažljivo pročitao moj člančić u Ist. časopisu (br. XXIX/XXX, str. 101-115) pa mu se ne bi dogodile omaške i propusti koje je učinio. Od sedamdeset podataka o jeziku on osporava nekoliko bez osnova. Najpre značenje *sclavus* dali su pre mene knez Medo Pucić, Valtazar Bogošić, Luka Zore, K. Jireček, preko kojih pisaca prelazi ćutke; s moje strane sam dao nekoliko podataka koji to samo potvrđuju (n. 48 u Predgovoru i više primera u oba teksta). Buni ga »srpsko okruženje« Dubrovnika, pored Račkog svedok nam je i Lucius (vidi n. 37 i 38 u predgovoru, str. XVIII) koji nam je svedok i za svoje vreme; uostalom to je opšte mesto iz naše istorije. Dalje on veruje da ilirski nije sinonim za srpski i ne može biti ispravno već pretpostavlja da je to neka tajanstvena poruka sa drugim značenjem. Šteta da nije dao arhivski podatak za to svoje mišljenje. Međutim, podataka ima mnogo više no što su objavljeni. Uostalom rekao sam »manji deo«. U stvari imam dvestadvadeset i tri podatka u kojima je reč o srpskom jeziku ili srpskom pismu, dvadeset i osam podataka u kojima je jezik nazvan ilirski (od toga u pet ili šest slučajeva je rečeno ilirski ili srpski), u tri raški odn. rašanski (od toga u jednom rašanski ili ilirski), ostalo do 300 ili 330 je slovenski. Toliko je primera u arhivskom materijalu da su slovenski, ilirski i srpski sinonimi da je izlišno na tome se zadržavati (sem da i onako kratak člančić citiram *in extenso*).

Kritičar nepažljivo čita pa mi pripisuje da ja poričem da *caracter* znači pismo ali da sam u nekoliko slučajeva priznao; i jedan takav slučaj »priznanja« navodi i onda seče moju rečenicu i izostavlja početak gde je reč o aktu pisanom na srpskom jeziku (ove dve reči izostavlja) na talijanskom pismu, dakle latinicom (italicoque caractere). Verovatno, čitajući brzo i nepažljivo, nije uočio da je taj prime. dat i u predgovoru (n. 50 str. XXII, red 15 odozgo) i da u originalu stoji da su pisma pisana SRPSKIM REČIMA ITALICOQUE CARACTERE, dakle latinicom. On doduše tvrdi da je čitao i člančić i predgovor L. V., ali mu je u »zao čas« to promaklo. Da je to uočio, onda bi to svakako izostavio. Uostalom reč »caracter« mora se uzeti u kontekstu pa onda zaključivati o značenju. Ako kancelarija kaže za dva pisma da su pisana[1] caractere italico i pismo je doista na talijanskom jeziku, a za druga kaže da je pisano[2] serviano caractere, onda u oba slučaja reč caracter znači jezik, dakle drugo znači da je pisano na srpskom jeziku

Nije mu draga sintagma »lingua serviana« i u najvećem broju slučajeva prelazi preko nje, a dopušta je ako je pomenuta u testamentima iz »inostranstva« t.j. iz Ruščuka, Vidina, Temišvara, Pešte, Prokuplja i Beograda. Onda je ona logična (misli na sintagmu »lingua serviana«) ali pretpostavlja da testatori (i pisci) testamenta nisu Dubrovčani. Tu je pretpostavku mogao učiniti neoborivom da je pogledao u notarske testamente gde su upisani i gde se nalaze podaci o njihovom poreklu. Ali sa istom sintagmom nalazimo i akta pisana u Dbku, koje propušta da navede. Ili da navedem još interesantniju sintagmu naime grupe testamenata (navedeni u posljednjoj primedbi 76, n. 1-10 od kojih tri su pisane u DBK) a kod kojih notar beleži da su pisani »caractere slavo vel ut dicitur serviano« a poslednji je (nv. 11) pisan u Dubrovniku gde je rečeno »caractere slavo vel serviano«, i to je kritičar zaobišao ili propustio da anališe (i to bi mu pomoglo da shvati šta znači *sclavus* i *sclavo* u Dubrovniku).

Da ponovim, čudno je da je mimoišao one podatke koji govore o prevođenju sa srpskog na latinski i italijanski; tako isto ne pominje podatke 1) o prevođenju papske bule na srpski, za koji prevod F. Petančić dobije pet perpera od Malog vijeća (akt je iz 1491. prim. 15 u člančiću); 2) prevođenju sa turskog na srpski (vidi primedbu 14 u člančiću). Šteta da je propustio jer Goliebo prevodeći »da turchesco caractere in serviano« prevod hudžeta novskog kadije daje u dubrovačkom dijalektu. Sve to pokazuje da je čitao sa predubeđenjem i tako je (sa predubeđenjem) pisao i kritiku sa velikim nepoznavanjem dubrovačke istorije, posebno kulturne. Ispalo je da sultan (između 1478—1483) zna da Dubrovčani znaju srpski jer naređuje Stepanskom kadiji da njegovo posebno srpsko pismo prense u Dubrovnik (Lj. Stojanović I. 2. str. 350-351) a moj kritičar to ne zna. Mesto da dokumenta pobija dokumentima, on mudruje i umstvuje kako bi trebalo da bude a ne kako je Dubrovnik službeno nazivao svoj jezik. Uostalom ko se bavi istorijom, mora znati osnovno metodsko pravilo da se dokumenta ne mogu pobijati golim tvrđenjima ili mišljenjima iz literature, već im treba suprotstaviti dokumentovane izvore.

Verovatno bi me poštedeo komplimenata da je uočio da sa podacima o jeziku idem samo do 1800. godine, dakle reč je o periodu u kome može biti reči o etnikonu a nikako o nacionalnom osećanju, koje se javlja od polovine XIX stoleća. Reč je o periodu dokle idu zakonodavni zbornici (Zelena i Žuta knjiga). Ovaj poslednji (Liber croceus) ide do 1803 ali ne verujem da se nešto izmenilo za ove tri godine. A u potvrdu toga, čini se, ništa se nije izmenilo, pa navodim podatak objavljen od prof. Rešetara o kancelaru »Franu pl. Fustinionu, serbskoga jezika tomačniku kod dubrovačkog vojvodstva« pod datumom: 5. prosinca 1820. u Dubrovniku. Kako nisam ulazio u XIX vek, ne mogu ništa reći o ovom podatku pobliže.

Najzad, kad je reč o razvoju jezika (pobijajući takvo mišljenje Miklošića i Rešetara o čemu meni nije poznato ništa a on ništa ne navodi konkretno), meni se čini da je tačno ono što govori Miroslav Krleža ali ne u nevezanom razgovoru već pod punim potpisom. Mislim na njegov čuveni govor o Ilirskoj proslavi: »Uvodna riječ na znanstvenom savjetovanju u Zagrebu o 130-godišnjici hrvatskog narodnog preporoda (29-31. III. 1966)«. Po Krleži nije reč o razvoju nego o skoku jer »... ne bi trebalo zaboraviti književnost kajkavsko-čakavskog kruga, koju su naši Iliri bacili kroz prozor kao truplo. Govoreći nad grobom jednog književnog jezika koji pred nama leži već više od stotinu godina mrtav...« I na kraju tvrdi da su Hrvati »jedini vjerni ostali« Vuku Karadžiću (In »Forum« za 1966. br. 3-4).

P. S. Pošto kritičar ne poznaje ovu materiju, on je u diskusiji, sa dr. Tomom Popovićem upotrebio krupne reči, ne shvatajući da Popović daje jedino tačno tumačenje za »lingua schiava«, »Lettera scritta in serviano«, »nel detto caractere scriviano« i da bi svako drugo tumačenje bilo doista falsifikat. Kada je, verovatno, prvi put saznao, za reč »in serviano« on je onda pomislio da je to nemoguće pa je dao svoje tumačenje (u stilu karakterističnom za njega).

P. S. II. U prilogu koji sledi dajem nekoliko primera iz dubr. arhiva o jeziku, koji će pomoći g. Macanu da vežba svoju »dijalektiku« dokazujući da to što piše ne znači to već nešto drugo.

Prilog

1) Prvi primer o kome je kritičar morao da se izjasni jer ove godine možemo slaviti stotu obljetnicu njegovog objavljivanja (1886. u Srpskom listu u Zadru čiji sam tekst dao u originalu na str. 112-113 prim. 71 u člančiću a u predgovoru deo teksta u prim. 51 str. XXII). On glasi: »Po nalogu gospode oficijala od Pramatike izvikuje se i proglašava sledeći tekst na srpskom jeziku (in lingua serviana) da bi svako bolje razumeo na luži od opštine...« Taj tekst u »Srđu«, kod Luke Zore (v. prim. 76 in fine u člančiću), Gjerić (1914).

2) »... trgovačka pisma... čije sadržine (tekst) bila je napisana SRPSKIM REČIMA a talijanskim pismenima (dakle latinicom)... ipak prevedena na italijanski...«; ako kritičar ne shvata ono što je u člančiću rečeno (pr. 40) u predgovoru je taj tekst dat u originalu (predgovor str. XXII, red 15. odozgo), ja sam bespomoćan.

3) U nizu navedenih slučajeva je rečeno da je akt pisan »SERMONE SERVIANO ET CARACTERE«; ili »idiomate et caractere serviano«, dakle naglašava da se jezik i pismo, ili »serviano eloquio et caractere hic italicis notis exemplatae« (pr. 39); još manje ga interesuje kada kancelar prevodi »da turchesco caractere in serviano« a tu je jasno reč o dva jezika.

4) Za njega je bez interesa i to kad Senat bira Jeronima Trajanovog Primovića za kancelara (de dando onus linguae servianae), — pr. 23. str. 105).

5) Umoljeno vijeće oliti Senat povećava platu srpskom kancelaru Jeronimu Trajanovom Primoviću, »cancellario linguae servianae« — Cons. rog. 59, fol. 131, 14 VI 1569.

6) Pravilo je da kancelarija srpskog kancelara ili dijaka naziva slovenskim kancelarom ali ima i izuzetaka kako smo vidjeli pod br. 4 i 5. A ima i naziva na našem jeziku. To je »srpski dijak« kako se u jednoj ispravi potpisuje kao svedok akta-isplate mogoriša Niko Bijelić (K. Jiriček, Spomenici srpski, — spomenik SANU XI, str. 33 n. 17 od 25 avgusta 1364): »i ja Niko Bijelić dijak srpski«. Jireček (pa čak i ja) objavio je još jedan slučaj sudskog akta na našem jeziku, u kome stoji »i knez i sudije rekoše Nikši Zvjezdiću, dijaku SRPSKOM, da upiše sve po redu...« ibid. str. 86, n. 91. U istoj ispravi pominje se latinska kanželaria i latinski dijak u vezi sa drugim aktom (cf. Mešovita Porota pod god. 1446/7, pp. 73-75).

7) Vijeće umoljeno (Cons. rog. CXXIX, fol. 304 od 6. XII 1688) odlučuje da Luka Lučić i ser Andrea Ricciardi mogu tumačiti (odn. prevoditi) »Librum cum aliis scripturis, quae reperiuntur in Thesauraria scriptae lingua *serviana*«. Republika je često intervenisala tražeći urednost u kancelariji zabranjujući neovlašćenim da sami uzimaju akta kancelarije. Ovde možda, s obzirom na godinu, trebalo je ponovo zavesti red.

8) U Vijeću umoljenom (C. R. 59 fol. 46) ima i ovaj interesantan podatak: »... pro imprimandis nonnulis libris sacrae scripturae *in lingua serviana* possint ex Italia huc conducere unus seu plures impressores« i tim pre je arhiepiskop to odobrio.

Branislav M. Nedeljković

LISTOPADSKA BILJEŠKA

Pavao Živković, *Utjecaj primorskih gradova na ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. st. (Pojava građanske klase i novog plemstva)*, Tuzla 1986, str. 228. Pisac je mlađi hrvatski povjesničar, koji potječe iz Bosne i trenutačno radi na Filozofskom fakultetu u Zadru. Autor je knjige o Tvrtku II. Tvrtkoviću (Sarajevo 1981), sastavljač *Bibliografije objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni* (Sarajevo 1982) i više rasprava, od kojih su neke u podlozi ove njegove nove knjige.

Predmet Živkovićeva istraživanja jest vertikalna društvena dinamika u stotinjak posljednjih godina bosanske države, tj. u doba kada se ona ustalila, kada je jačala i dovoljno se proširila da bude više-manje samostalan faktor. S time su, dakako, tijesno bile povezane njezine gospodarske i društvene prilike i njihove nedovršene mijene. Na njih je pak odlučno utjecalo susjedstvo hrvatskih obalnih gradova, osobito Dubrovnika, ne samo trgovačkim odnošajima nego i kulturnim, materijalnim i duhovnim zračenjem. Političko osamostaljivanje i gospodarsko osovljivanje bosanskoga društva očitovalo se u sve većem udjelu domaćih ljudi u obrtima i trgovanju, što je pridonosilo mijenjanju društvenog ustrojstva.

Prikupljanje podataka o domaćim uspješnim pojedincima i obiteljima, čiji je uspon u temeljima promjena, zapravo je bit Živkovićeve knjige, njegova temeljita proučavanja sačuvane povijesne građe. S obzirom na dosadašnje rezultate drugih istraživača, svoje zanimanje i objektivan intenzitet područnih promjena pisac je u središte doveo istočnu i središnju Bosnu, a na zapadnu se ukratko osvrnuo.

Usporednost razvitka rudarstva i gradova on s pravom uzima kao podlogu procvata domaćeg obrtničkog i trgovačkog poduzetništva. Sve brojniji obrtnici i trgovci postepeno će oblikovati gradski sloj, kojega će se najokretniji i najimućniji pripadnici početi u prvoj polovici 15. stoljeća ubrajati »u red novog bosanskog plemstva koje nije imalo karakter nasljednog plemstva«. Temelj njihova uspona bila je osobna i poslovna sposobnost te njom stečen novac. S druge je strane društveni uspon omogućivalo obnašanje dužnosti na dvorovima vladara i pokrajinskih gospodara, što su neki iskoristili da se s položaja nižih službenika vinu do visokih funkcija i da osiguraju viši društveni položaj. Plodovi toga razmjerno kratkotrajnog procesa društvene pokretljivosti uz društveno-gospodarsku diferencijaciju bili su osnovica unutrašnje obnove bosanskoga društva. Najočitiji su u umnažanju obrtničko-trgovačkog staleža sa svim žrtvama propalim u konkurenciji, zbog nesposobnosti ili zbog nesreće u pothvatima.

Uspon je, također, ostavio traga prvenstveno u materijalnoj kulturi nosioca promjena, a čitav pozitivan tijek prekinula je turska najezda. Iako ona nije odmah uništila društveno ustrojstvo, slom bosanske države kobno je djelovao na njegovu budućnost. Uz stanovite preostatke, srednjovjekovno bosansko društvo nestalo je islamizacijom i emigriranjem njegovih glavnih stupova.

Pisca čeka daljnje proučavanje, sintetsko produbljivanje i u dijelovima jasno dorađivanje i određivanje građe, njezino dovođenje u sklad s cjelokupnom bosanskom državnom i društveno-gospodarskom poviješću, a vjerojatno i raščišćavanje i preciznija upotreba termina. Dotle, ova je knjiga dobar istraživački rad, prinos monografskoj obradbi društveno-gospodarske povijesti srednjovjekovne bosanske države i usporednom proučavanju razvitka i odnošaja naših krajeva.

* * *

Čitatelja bi mogao zanimati jezičnopovijesni članak lingvista Pavla Ivića, *Razvoj književnog jezika na srpskohrvatskom jezičkom području (Književnost,* Beograd, 1986, str. 875—881, 1145—1151 i 1499—1507). U njemu pisac hrvatski jezik dijeli u više dijalekata (ili kako on voli pisati dijalekata »književnosti katolika srpsko-hrvatskog jezika«): kajkavski, čakavski ikavski i ekavski, dubrovački i istočnobosanski jekavski, dalmatinski, zapadnobosanski i slavonski štokavski ikavski te neki govori kao Bunjevaca i Bokelja. Na tim su se dijalektima razvijale posebne književnosti, o kojima se — kako pisac kaže — opravdano može govoriti kao o »pokrajinskim književnostima«. (Ponekad mu je dijalekt »poseban književni jezik« kao »slavonski ikavski«.) Svi ti dijalekti i književnosti na njima bili su međusobno nepovezani i udaljeni unatoč tome što su »zabeležni, doduše, još od samog početka i međusobni kontakti, pa i jezički uticaji«. Pisac dopušta da je »ponekad prihvatanje elemenata iz drugog dijalekta moglo biti izraz svesti o pripadnosti jednoj široj etničkoj zajednici. Ipak, sve ovo nije bilo dovoljno da ukine granice između regionalnih literatura, da ih slije u jednu celinu.« Zatim, piše on kako doiliristička književnost »katolika srpsko-hrvatskog jezika predstavlja danas kulturnu baštinu hrvatskog naroda. Često se na nju primenjuje i ime hrvatske književnosti, što je opravdano sa gledišta kasnijeg razvoja. Etničke formacije u kojima je negovana ta književnost uklopile su se u XIX i XX veku u hrvatsku naciju, a i dalji izdanci same te književnosti ušli su u sastav novije hrvatske književnosti. Ipak, većina pisaca štokavaca iz doba pokrajinskih literatura nije se osećala Hrvatima [...].« Ne samo oni nego se i većina štokavaca katolika nije osjećala Hrvatima. To su Dalmatinci, Dubrovčani, Bosanci i Slavonci. Kajkavci su toga postali svjesni u XVII. st. Stoga pisac odbija svaku hrvatsku jezičnu standardizaciju prije XIX. st. i dopušta tek nekakav njezin početak.

Unatoč tome on kaže kako je uoči početka ilirizma sam razvoj »bitno uprostio sliku podeljenosti« i da se nakon ilirističkog nastojanja i djelovanja »svest o nacionalnom jedinstvu brzo širila«. Najposlije, kada je »ujedinjenje književnog jezika Hrvata bilo završeno«, »ujedno je prvi put u istoriji stvorena situacija u kojoj u srpskohrvatskom etničkom prostoru koegzistiraju dva tipa književnog jezika, srpski i hrvatski, i gotovo ništa drugo. Neosnovani su oni pokušaji koji žele sugerirati da su tokom istorije Hrvati imali jedan književni jezik, a Srbi drugi, sve do druge polovine XIX veka, kad su se ti jezici uzajamno približili.«

Tako je, prema Iviću, hrvatski jezik postojao negdje četrdesetak godina, između, recimo sredine XIX. stoljeća i posljednjeg njegova desetljeća, kada je »ostvaren i davno formulisani cilj da Hrvati i Srbi imaju *jedan* književni jezik«.

To je naoko pristojno i dobro složeno mišljenje. Međutim, pisac jednostavno uzima stanovite povijesne prilike, upravo doba najveće hrvatske raskomadanosti, a ne pokušava protumačiti kako je do njih došlo i kako je onda dugo, postepeno i mučno tekao reverzibilan proces okupljanja i integracije. On konstatira naglo širenje nacionalne svijesti u XIX. st., ali ne samo da omalovažuje ili prešućuje hrvatsku pripadnost, svijest i međusobno prožimanje u prošlim stoljećima, nego ostaje — s obzirom na svoju konstrukciju — dužan i odgovor kako je uopće bilo moguće da ilirističko uvođenje štokavice i ilirskog imena mjesto hrvatskoga otvori širok i brz proces nacionalne hrvatske

integracije, zahvativši osobito one Ivićeve štokavce koji se dotada čak Hrvatima nisu ni osjećali, a propustili su da se uključe u drugi narod, koji je već bio nacionalno integriran, ili pak da pođu vlastitim putem. Ivićevim načinom mišljenja i onakvom argumentacijom to se i ne može protumačiti niti shvatiti. Jednostavno se ne može i ne smije zanemariti složen i nejednolik razvitak hrvatskih povijesnih prilika i povijesnu uvjetovanost razvitka hrvatskoga jezika te općenite integracijske procese u Hrvata, koji nisu čekali ilirce kako bi mogli početi, nego su bili trajna sastavnica hrvatskoga državnog i narodnog života. Drukčije i nije moglo biti, jer da nije bilo svijesti o prošlosti, području i narodnoj cjelini te politike u tom smislu, teško da bi danas mogli govoriti o ovom i ovakvom hrvatskom narodu. Treba samo čitati i htjeti shvatiti sve dokumente, sva književna djela, sve materijalne preostatke, cijelu duhovnu baštinu bez predrasuda, bez pristranosti i stanovita nauma. Pisac, doduše, nije besprijekoran poznavalac hrvatske povijesti, pa se stoga mogu razumjeti ovakve pogreške i propusti.

Također, čini mi se, pisac razlikuje nacionalni i jezični razvitak u južnoslavenskih naroda. Dok je jedan tako imao podijeljenu književnost na nejedinstvenom jeziku i bio nacionalno nekonstituiran, drugi je kroz sve razvojnice pronio jedinstvenu književnost, svoj književni jezik i kulturu, a sam je oduvijek bio nacionalno kompaktan, politički i kulturno integriran i konstituiran, kako na području svoje srednjovjekovne države tako i izvan nje. U tom smislu pisac onda i upotrebljava sasvim jednoznačne sintagme za razliku od npr. »katolika srpskohrvatskog jezika«. Nesumnjivo jest da takvo koncipiranje i izvedba teksta rezultira dvojbenim sadržajem i tvrdnjama. Nisam siguran da je takvo kontrapostiranje metodološki i stvarno utemeljeno, da je jedan narod zadan u svim svojim elementima od početka, a drugi da je nekako sumnjivo skrpljen.

Naposljetku, čitatelj se ne može oteti dojmu da pisac umjetno razdvaja Hrvate, da prvenstveno nasilno izdvaja štokavce iz povijesne i razvojne cjeline hrvatskog naroda, što miriše na obnavljanje promašenih i zastarjelih Karadžićevih tvrdnja o narodnoj pripadnosti štokavaca. Doduše, prebacujući ih onkraj, recimo, ilirističke međe i ne rekavši kome su onda pripadali, Ivić nas ostavlja u mislima i primislima. To nije dobro za znanstveni tekst. Ili se sve to ipak razumije samo po sebi, a to onda nije lijepo od Ivića.

Pozoran čitatelj pronaći će i drugih manjkavosti i nepreciznosti: Venecija nije osvajala na dalmatinskom kopnu, kako Ivić piše, nego je — kako je općenito poznato — osvajanjem na hrvatskom tlu na nj širila novovjeko dalmatinsko ime u protuturskom ratovanju (potkraj XVII. i na početku XVIII. stoljeća); on piše kako je Dubrovnik bio okružen srpskim područjem, dok je ispravno kazati da je stanovito vrijeme bio okružen područjem srpske srednjovjekovne države; pisac tvrdi da se u dubrovačkim službenim dokumentima jezik nazivao *lingua serviana* (o tome usp. Marulić, 1986, br. 1 pod naslovom *Zimska bilješka*); njegova dosjetka kako je Dubrovnik bio srpski Hong Kong u najmanju je ruku dvosmislena kada se zna tko nastava a tko vlada i dokle će vladati Hong Kongom. Za druge, jezičnopovijesne tvrdnje i izvode volio bih čuti mišljenje znalaca, a još više imati tematsku, jezgrovitu knjigu o povijesti hrvatskoga jezika.

T. M.

IVAN BOŠKOVIĆ

(Uz 50. obljetnicu života i 30. javnog djelovanja)

Bošković je već toliko godina u Splitu i toliko ga zanima povijest Splita, osobito pod glazbenim vidom, da bi se lako moglo pomisliti da je i rodom iz Splita, a kad tamo on je pravi dubrovački gospar, i ništa ga manje ne zanima povijest njegova i, razumije se, našeg Dubrovnika. Svoju ljubav prema Dubrovniku i Splitu pokazao je i pokazuje prateći i sudjelujući u njihovu kulturnom i umjetničkom životu i kopajući po njihovoj prošlosti.

Svoje školovanje Bošković je započeo u Dubrovniku 1942. Mnogo je toga u životu i započeo i dovršio. Njegovo školovanje, može se reći, još uvijek traje. Dakle, četiri razreda osnovne škole pohađao je u Vježbaonici Učiteljske škole u Dubrovniku. U sezoni 1951/52. pohađao je i završio jednogodišnji Dramski studio pri dubrovačkom Narodnom kazalištu. Nakon toga je tri godine fotografski naučnik u Dubrovniku. U međuvremenu je i učenik Niže glazbene škole (I-III. razred, violina). Zbog posljedica loma lijeve ruke morao je prekinuti to školovanje ali ga je kasnije ipak nastavio u Srednjoj glazbenoj školi s glavnim predmetom solo-pjevanje i završio je tu školu u nastavničko—teoretskom odjelu. To je dubrovački period Boškovićeva školovanja a onda započima splitski period (i drugi periodi). 1959. upisao je studij glazbenog odgoja i hrvatskog književnog jezika u tadašnjoj trogodišnjoj Višoj pedagoškoj školi u Splitu. U klasi prof. Silvija Bombardellija diplomirao je 1962. Iste godine upisuje se kao redoviti student Filozofskog fakulteta u Zadru (V. i VI. semestar, hrvatski jezik s književnošću). Studij je prekinuo poslije VI. semestra zbog odlaska u vojsku. Na Pedagoškom fakultetu u Rijeci u listopadu 1984. diplomirao je studij industrijske pedagogije s temom diplomskog rada: »Mlada publika i operno kazalište«.

Kako je raznolik put Boškovićeva školovanja još je raznolikiji njegov životni put, funkcije koje je obavljao i poslovi kojima se bavio. Kao slobodni umjetnik djeluje u dva navrata, od 1956. do 1965. i od 1967. do 1969. Jednu godinu je nastavnik glazbenog odgoja u osnovnoj školi u Trogiru. 1. kolovoza 1966. imenovan je za kratko vrijeme za v.d. direktora splitske Opere a zatim za šefa propagande splitskog HNK. U splitskim gimnazijama »Ćiro Gamulin« i »Vladimir Nazor« nastavnik je glazbene umjetnosti. Nakon događaja iz 1971. mora napustiti nastavnički odgojno-obrazovni rad i postaje »administrativac«: knjižničar, referent i opet bibliotekar u Centru »Ćiro Gamulin« — gdje je i danas.

Bošković je višegodišnji suradnik splitske Drame (autor scenske glazbe, glazbeni suradnik, dirigent i jezični savjetnik), zborovođa u Splitu i Dubrovniku, povremeni lektor, korektor i urednik u splitskoj Matici hrvatskoj; glavni je urednik lista gimnazijalaca i profesora »Nove staze« u Splitu, rukovodilac Muzičke omladine i još zaista mnogo toga. Nitko ga nije ničim odlikovao niti je primio bilo kakvu nagradu.

Boškovićeve značajnije publicističke radove možemo podijeliti u tri cjeline: članci s područja muzikologije, s područja književnosti i s područja teatrologije. Članke iz muzikologije objavljivao je u časopisima *Dubrovnik*, *Mogućnosti*, *Splitska scena*, *Sveta Cecilija*, *Marulić*, *Arti musices*, *Kulturna baština* i u zbornicima: *Boris Papandopulo i Split*, *Luka i Antun Sorkočević*, *hrvatski skladatelji* i *Hrvatski narodni preporod u Splitu*. Možda je najzapaženije radove objavio upravo u našoj reviji *Marulić*. Osim važnijih znanstvenih radova s područja muzikologije (popis, razumije se, ne možemo donijeti) od godine 1956. do danas Bošković

je objavio velik broj članaka o značajnim događajima iz povijesti hrvatske glazbe, o pojedinim hrvatskim skladateljima ili njihovim djelima, koncertnih i opernih kritika itd. a na javnim tribinama i znanstvenim skupovima u Splitu, Zagrebu, Osoru i Varaždinu održao je čitav niz predavanja i referata. U Splitu je znatnim dijelom sredio Glazbeni arhiv splitske prvostolnice (tom prigodom je otkrio nepoznate simfonije Julija Bajamontija) te u potpunosti glazbeni arhiv obitelji Capogrosso u Muzeju grada Splita.

Od 1956. do danas je objavio, kako smo već rekli, veliki broj studija, znanstvenih radova, rasprava i članaka s područja književnosti i teatrologije, te kazališnih kritika i likovnih osvrta. Nastupao je i surađivao je u kazališnim predstavama profesionalnih kazališta, a i s amaterskim družinama u Dubrovniku i u Splitu režirao je nekoliko predstava; kao nastavnik sustavno je organizirao posjete učenika kazališnim predstavama (opernim, dramskim i baletnim) i koncertima.

Bošković je član-radnik Matice hrvatske od 1963, član Društva književnika Hrvatske od 1968, Međunarodnog himnološkog društva u Grazu od 1974. i Društva hrvatskih skladatelja od 1974.

Po priznanju kompetentnih (a i po vlastitoj Boškovićevoj ocjeni) iz njegova tridesetgodišnjeg rada kao značajnija djela i doprinosi hrvatskoj znanosti i umjetnosti moglo bi se izdvojiti slijedeće:

na području muzikologije:

— otkriće nepoznatih simfonija i drugih instrumentalnih skladbi dr. Julija Bajamontija;
— utvrdio točnu godinu rođenja Ivana Marka Lukačića (1585);
— ustanovio da je Ivan Mane Jarnović rođen u Palermu, a ne »na brodu u dubrovačkim vodama«;
— otkrio niz nepoznatih kapelnika i orguljaša splitske prvostolnice XVII. i XVIII. stoljeća, a već poznatima upotpunio životopis;

na području književnosti:

— pronašao cjelokupni latinski pjesnički opus Bare Boškovića, za koji su svi izvori tvrdili, da ga je uništio sam autor;
— priredio prvu (posthumnu) zbirku pjesama prerano preminulog hrvatskog pjesnika Dubravka Skurle (»Dvije obale«, Matica hrvatska, Split, 1967.) a objavio je i njegove »Zapise« (*Dubrovnik*, g.XI, br. 4/1968);

na području teatrologije:

— u dubrovačkom Historijskom arhivu pronašao je dokumente iz kojih je ustanovio, da je Vlaho Stulli u svojoj komediji »Kate Kapuralica« prikazao autentične likove s njihovim pravim imenom i zanimanjem.

I tako Ivan Bošković, markantna figura splitskih ulica (zbog brade zovu ga Marks, mnogi ga pitaju da nije možda židovski rabin) i značajno ime našeg znanstveno-umjetničkog života, otac troje djece i uvjereni praktični vjernik katolik u lijepoj fizičkoj i intelektualnoj kondiciji, dočekao je (i vrlo skromno proslavio) svoj pedesetogodišnji životni jubilej i tridesetogodišnji jubilej javnog djelovanja.

I naš mu časopis kao vrijednom suradniku čestita — *ad multos annos!*

Petar Zdravko Blajić

STANISLAVA ADAMIĆ KAO DUHOVNI PISAC

Ovih dana je poznata splitksa pjesnikinja proslavila — u svom intimnom krugu — 35-godišnjicu svojeg književnog djelovanja. I mi joj od srca čestitamo!

Malo je poznato da se naša slavljenica, pred otprilike 20 godina javila u našim časopisima, pod raznovrsnim pseudonimima, i kao duhovni iz jedinstvenog krika njezine vlastite duše, vrlo jako impresioniraju svojom vitalnošću, krikom za boljitkom čovjeka na zemlji, krikom protiv ljudske bijede, u potrazi i u velikoj Božjoj školi, na tragu Gospodina Isusa Krista.

Ta je škola jedinstveni put ljubavi i molitve da se kroz klasična sredstva, što Kristova Crkva pruža tijekom dana Velikog četvrtka i Velikog petka, stigne, poslije strašnih poraza i pobjede, na pijedestal prijestolja našeg i Božjeg Srca.

Ti tekstovi su pobudili veliku pažnju među našim duhovnim radnicima, oni predstavljaju ujedno intelektualni napor da se dovine punina ljubavi još ovdje na zemlji, i u svojoj književnoj vrsti predstavljaju sintezu intelektualnog komentara vlastite meditacije i misli, s izvrsnim dovinućima stilski dubokih eseja koji u najboljim svojim partijama prelaze, kao u Tina Ujevića, u velebnu pjesmu u prozi sa svim stilskim ocjenama pjesme, uzvišene himne!

Poznato je da je sakralna umjetnost na tlu Evrope, odnosno sakralna književnost sa svojim prikazanjima, apokrifima itd., nastala pod utjecajem Biblije. Odmah zatim imamo pojavu kako ta duhovna književnost divergira u svjetovnu književnost. Proticali su vjekovi i stoljeća!

U razdobljima, pak, najveće plodnosti svjetovne književnosti u Evropi, i na primjerima najvećih i najboljih pisaca opažamo fenomen kako svjetovna književnost divergira u duhovnu književnost vraćajući se svojoj izvornoj matici, svojim izvorima (npr. Pascal, Dostojevski itd.). Pa čak možemo tvrditi, ako se ovaj etičko-dijalektički obrat u pojedinog pisca ne dogodi, da on ostaje u svojim duhovnim dovinućima na pola puta.

Dostigne li književnik duhovno i spiritualno, vidimo po objavljenim tekstovima, kao da nastaje Nova OBJAVA, u ovom slučaju MUKA PO STANISLAVI! Njezini molitveni tekstovi puni su uzavrele strasti! Kratke rečenice interpoliraju se s uzvicima, eksklamacijom, molitvenim prošnjama, egzistencijalno, duboko! Duša kao da govori iz svoje pretpotopne dubine. To je dijalog vlastitog egzistencijalnog jastva s BOGOM! To je tepanje djeteta Ocu!

Pjesnik po svojim viđenjima božanskog uvrštava se u proroke prvog ranga. Vakuum pred egzistencijom, koja je sudbonosna, neminovna, kojoj ne možemo uteći! Tajne su duboke kao uzdah u ponorima! Strah pred smrću! Banalnost svakodnevnog života baca pisca u očaj! Ti tekstovi kao da zrače jednom divnom kondenzacijom poetičnosti. Svaka rečenica zvuči kao molitveno tepanje. Od vlastite egzistencije ne može se pobjeći, ne može se staviti kljun u pijesak! Stalno nadrastanje, duhovni uzrast, prema visinama koje je Otac predodredio! Istina da je naša molitva slabašna, nedostatna, većinom puna prošnje da se nadiđe neka teška situacija, problematika preobražavanja! Savršenstvo se postiže kad naša molitva nije ustreptalo snoviđenje i usplahiranost nad vlastitom sudbinom, već divno uzvinuće, molitva za bližnjeg i slavljenje Boga!

U stvari radi se o tekstovima koji su prava pravcata razmatranja, čas puni mislenosti, čas puni divne pjesničke uznositosti! Tekstovi prepuni intelektualne težine, koje je na trenutke teško pratiti u slijedu vapaja duše i tijela! Od ljubavi do mržnje nije daleko! Vlastite nesavršenosti prijete otuđenjem od Boga! Gospodin se javlja samo otajstveno, tajanstveno, kao naravna savršenost, kao mistička patnja i uznositost! Uzburkana molitva nutarnjih duševnih sila da DUH privede pobjedu kraju! Rane tijela i duše preobražavaju se u otajstvenu smolu! Preobražaji bivstva! Lešina koja počinje da svijetli! Stanja punine milosti i milosne harmonije izmijenjuju se iz još neusklađenih trzaja u vlastito otuđenje: plamsanje rana! Časovi sarkazma nad samim sobom. Poznat je evanđeoski tekst kako su sinovi ovoga svijeta mudriji od sinova svjetlosti! Stani-

slava se pita, kako da sinovi svjetlosti postanu mudriji od sinova ovoga svijeta! Istinski pjesnik, koji ljubi Boga, nastoji kako da se smjesti u krilo Očevo, u krilo Očeve ljubavi. Pred nama se u svojoj punini nalazi Čaša pjesnika — MISTIKA!

Veljko Vučetić

TROGIRSKA GLAZBENA RADIONICA

U benediktinskoj samostanskoj crkvi sv. Nikole u Trogiru 30. svibnja, u okviru *Trogirske glazbene radionice* a u povodu 51. obljetnice smrti trogirskog skladatelja IVANA BOZZOTTIJA (1859—1935), priređena je prva *glazbena večer*.

Trogirsku glazbenu radionicu zamislili su i u njezinu prvom javnom iskazu ostvarili etnomuzikolog, pisac, skladatelj i dugogodišnji voditelj poznate klape »Trogir« mag. Nikola Buble i kulturni radnik, glazbeni aranžer, pisac i voditelj klape »Težaci« prof. Duško Geić. (U »Maruliću« i u »Sv. Ceciliji« imao sam prilike govoriti o Bubli uz osvrte na njegove knjige a na drugim mjestima više puta spomenuti i Geića.) Ta Trogirska glazbena radionica bila bi trajna ali povremena kulturna akcija i manifestacija s ciljem istraživanja i prezentiranja kulturne i navlastito bogate glazbeno kulturne baštine Trogira i to u prvom redu od Trogirana samih (koliko god je moguće) i za Trogirane (prvenstveno). Uz *Trogirsko ljeto* što ga organizira Turistički savez općine, ovo bi bila jedna od smišljenijih i dalekosežnijih kulturnih akcija radnog i manifestativnog karaktera koja bi s vremenom mogla i trebala prerasti trogirske i kaštelanske odnosno splitske okvire. Nikakva institucija i »struktura« ne stoji iza *radionice* nego samo osobni entuzijazam i ljubav prema glazbenoj baštini rodnog Trogira (ali i svih krajeva domovine) dvojice, odnosno nekolicine Trogirana (Buble, Geića, Babića, Silovića...) ali i pokojeg ne-Trogiranina. Tako npr. da se je bogati program ove prve večeri mogao ostvariti, s obzirom na financijsku stranu, zaslužan je zlatar Pavao Bisaki, ugostitelj Ante Lučin i župnik s Čiova don Jakov Rančić.

Ova glazbena večer komemorirala je, uz 51. obljetnicu smrti, skladatelja Ivana Bozzottija i to govoreći o njemu i izvodeći njegova djela, ali je često bio spomenut i njegov sin, rano preminuli također glazbenik, Josip. O Bozzottijima, ocu Ivanu i sinu Josipu, Buble je objevio poseban rad u »Sv. Ceciliji«. Na glazbenoj večeri Buble je imao višestruku ulogu: voditelj kroz program, predavač, priređivač Bozzottijevih skladbi, svirač i pjevač. Na koncert (priredbu) bili su pozvani, uglavnom po osobnim vezama, »kulturnjaci« Trogira i Splita, i toliko se je te čeljadi — sve poznatih, priznatih i zaslužnih osoba — nakupilo da su samostanska crkva i kor bili tijesni.

Prvu je *večer* otvorio mladi sveučilišni profesor dr. Ivo Babić, pisac nagrađene *Povijesti Trogira*. Proveo je prisutne brzim koracima kroz daleku i blizu povijest Trogira u kojem je svatko ostavljao tragove svoga načina života i mišljenja. Na koncu je pozvao sestre benediktinke, koje su ugostile *radionicu* i iza svojih klaustarskih rešetaka pratile program, da kao, reče, hrvatske vestalke čuvaju vatru naše vjere i samobitnosti i neka mole za nas grešne ljude, za nas i za djecu našu. Zatim je akademik dr. Kruno Prijatelj, porijeklom Trogiranin, govorio o velikim Trogiranima ili o poznatim strancima koji su obogatili Trogir, ali opet zaslugom Trogirana, koji su, premda uglavnom težaci, imali smisla za lijepo i vrijedno i time su svoj grad, javne zgrade i svoje privatne kuće kitili. Sve tri umjetnosti: književnost, glazba i likovna umjetnost, gotovo su se ukorak pratile i jedna drugu punjale i obogaćivale.

»Aktiviste« *radionice* pozdravila je i dr. D. Znidarčić, predsjednik društva *Prijatelji kulturne baštine Splita* zaželjevši im ustrajnost, proširenje kruga uvijek novim i mlađim snagama poznavatelja i ljubitelja trogirske kulturne baštine.

Mirko Slade Šilović (gotovo redoviti suradnik »Marulića« i »Danice«) u svom prilogu govorio je o Bozzottiju kako ga se sjećaju suvremenici kojih je, razumljivo, svakim danom sve manje, a i o svojim sjećanjima na *maeštra* kako su ga kroz više od pet decenija Trogirani jednostavno nazivali, jer je kroz taj period bio utjelovljenje svekolike glazbene djelatnosti u Trogiru.

U svojim sakupljanjima narodnih pjesama Franjo Kuhač je za trogirsko i kaštelansko područje komunicirao s Bozzottijem, a i Ludvik Kuba također. Klapa »Težaci« koju vodi Duško Geić otpjevala je staru trogirsku narodnu pjesmu *Spomeni se jedno vrime* prema Kubinu zapisu iz godine 1890.

I poneke današnje trogirske fešte i blagdani nezamislivi su bez nekih Bozzottijevih skladbi, doduše malobrojnih, tako npr. *moteta* i *božićne mise*. Gospođa Irena Ivačić, sopran, iz Trogira uz orguljsku pratnju Nikole Buble otpjevala je motet za blagdan sv. Petra *Tu es Petrus*, ali od sina, dakle, Josipa Bozzottija. Taj isti motet gđa Ivačić vrlo uspješno je izvela i u Splitu na akademiji iza mise za hrvatske umjetnike a uz 11. obljetnicu smrti slikara Ive Dulčića, i to je bilo zasigurno prvo pjevanje te skladbe izvan Trogira.

Ivan Bozzotti, porijeklom Talijan, toliko se je uživio u naš ambijent posve ga prihvatio i u podržavanju i stvaranju kulturne atmosfere u njemu toliko sudjelovao da je zaista nepravedno što je nakon smrti pao u zaborav, osim po nekoliko koračnica koje i danas svira trogirska limena glazba i nekoliko već spomenutih moteta i božićne mise. O Bozzottiju, dakle, kao skladatelju, kapelniku i orguljašu govorio je Nikola Buble. Davši presjek kroz život i djelovanje pok. maestra, a spomenuvši kolika i kakva su sve društva postojala i kakve su programe ostvarivali prije pedesetak godina u malom i relativno siromašnom Trogiru, upitao je Buble sebe i prisutne: A danas?

Uz orguljsku pratnju N. Buble tenor Zdravko Šafran otpjevao je Bozzotijevu *Ave Maria*. Ta bi skladba mogla biti češće na repertoaru po našim crkvama, barem u trogirskom i kaštelanskom kraju, npr. na vjenčanjima ili akademijama, umjesto gotovo obavezne, a često svakojako pjevane, Schubertove Ave Maria.

Bozzottijev motet za liturgiju Velikog petka *Christus factus es* otpjevao je a cappella komorni zbor (septet) u sastavu: Rašeljka Geić, Dubravko Geić, Zdravko Šafran, Joško Caleta, Nikola Buble, Duško Geić i Miljenko Šafran. Zanimljivost tog pjevanja bila je u tome da je dionicu nekadašnjeg visokog tenora (tenor altus) pjevao dječak Duško Geić, koji još nije mutirao.

Nikša Bilić-Panto, tenor, Dubravko Geić, violončelo i Nikola Buble, orgulje, izveli su u Bublinoj obradi *Juravit Dominus* (Zakle se Gospod). Tu je skladbu Bozzotti po svoj prilici skladao ili za neku mladu misu ili za neki svećenički jubilej kojeg trogirskog svećenika. Skladba je puna lijepih momenata i šteta je što nije ostala na repertoaru. Ova *glazbena večer* priređena u čast Ivana Bozzottija mogla bi biti i poticaj da se možda napravi i tiskom izda izbor, s adekvatnim komentarom, iz maestrove skladateljske i druge glazbeničke baštine.

Ne samo što je Bozzotti slao Kuhaču i Kubi zapise trogirskih napjeva nego ih je ostalo mnogo zapisanih u njegovim kajdankama i tek u novije vrijeme priređuju ih za izvođenje. Tako smo te večeri u obradi Duška Geića a u izvođenju klape »Težaci« koju on vodi čuli dvije trogirske narodne pjesme u Bozzottijevu zapisu iz 1906: *Oj slaviću* i *Noći, noći*.

Koncert je završio s još jednim Bozzottijevim motetom što se i danas pjeva na blagdan sv. Ivana Trogirskog (Orsini) *O refugium miserorum*, pjevala ga je g. Irena Ivačić, sopran, uz pratnju na orguljama Nikole Buble. I tu je skladbu sopranistica na spomenutoj akademiji otpjevala u Splitu. Skladba odiše verdijevskim utjecajem: ta, Bozzotti je došao iz Milana, iz grada u kojem je upravo u to vrijeme Verdi bio na vrhuncu, a Verdija je i inače obožavao.

Bozzottijeve duhovne skladbe radi svoga stila danas su više prikladne koncertnom nego liturgijskom izvođenju, jer, kako sam na drugom mjestu napisao, iako je Bozzotti živio i djelovao u doba jakog zamaha liturgijskog i cecilijanskog pokreta po Europi i kod nas, on ga se ipak nije ni najmanje »dotaknuo«.

Poslije koncerta sestre benediktinke su priredile za sve uzvanike u klaustru svoga samostana, koji neprekidno živi već 900 godina, bogatu večeru dalmatinskih specijaliteta: slane srdele, škampe, girice, opol..., a kad je prošla kanonska ura uzvanici su se preselili u obližnji restoran, pa uz prijateljsko ćaskanje i izmjenu kulturnih informacija i doživljaja proveli još koji ugodan sat. G. Bisaki i Lučin iskazali su se kao »sponzori« ove *glazbene večeri* koju je zabilježio i društveni tisak.

I otac Ivan i sin Josip Bozzotti zaslužili su ovakvu svečanu i dostojnu *večer* (i večeru) u svom Trogiru. Rijetko se je u Trogiru našlo na jednoj kulturnoj manifestaciji toliko uglednih i zaslužnih kulturnjaka različitih profila. Glazbenu večer su organizirali Trogirani, izveli Trogirani za Trogirane i prijatelje Trogira. Bila je to večer prisjećanja, večer lijepe i zanimljive glazbe, večer korisnog druženja, večer afirmacije mladog violončeliste Dubravka Geića koji je na različitim takmičenjima širom domovine i države (u takmičenjima svirača svoga uzrasta) zauzimao vidna mjesta, a i inače obitelji Duška Geića. (Ako postoji popularni sastav *5D* za izvođenje duhovne zabavne glazbe, onda bi mogao postojati i uspješno djelovati i neki barem *4G* za izvođenje ozbiljne glazbe.) Ljubav, znanje i zauzetost »aktivista« *Trogirske glazbene radionice* zadivljuje, ali ne smije bljesnuti i nestati.

Petar Zdravko Blajić

»MACBETH« S OKUSOM WAGNERA

Nakon katastrofe s obnovljenim Gotovčevim »Erom« dobili smo u sezoni 1985/86, u Operi Hrvatskog narodnog kazališta, novog Verdija, odnosno njegovu operu »MACBETH« koja se već dugo nije prikazivala na pozornici HNK-a. Afinitet Verdija prema Shakespeareu je poznat, ali i njegova intencija da pisanje libreta povjeri svojem odličnom suradniku Francescu M. Piaveu koji je, uz suradnju s Andreom Maffeijem, stvorio libreto koji je po svojoj strukturi bio predestiniran za ozbiljnu glazbenu dramu u kojoj bi bile sačuvane Shakespeareove intencije i misli. Usudio bih se reći da je ovaj libreto, pored libreta Verdijeve opere »Otello« (opet prema Shakespeareovoj tragediji), možda najčistiji materijal teksta koji će Verdi kasnije uobličiti u glazbene brojeve u kojima će svakako dominirati odnosi prvenstveno između samog Macbetha i Lady Macbeth u njihovim nastojanjima da se domognu vlasti i preko leševa. Vrhunce svojeg dramskog doživljaja postiže Verdi ne samo svojom poznatom melodikom već i posebno u duetima između Macbetha i Lady Macbeth, te u njihovim solističkim nastupima. Redatelj Petar SELEM je postojanje glavnih likova i njihove odnose stavio u jednoj ogoljeloj scenografiji potamnih boja Božidara Rašice poput neke Wagnerove opere, u kojoj se tri glavna protagonista na pozornici ne moraju ni pomaknuti tijekom jednog čina.

Takva scenografija, s nekakvim pomičnim stupovima koji su se dizali i spuštali naznačujući simboliku, nije ni u kojem slučaju mogla istaknuti tragičnost trenutaka opere. Scene s vješticama su nam više sličile na neku viziju iz koncentracionog logora čemu su mnogo doprinijeli vrlo neujednačeni i ne do kraja likovno riješeni kostimi Silvije Strahammer. Zato je u režiji mnoga glazbena gesta ostala izvan Verdijeve glazbene fraze i logičnog rješenja. Dirigent Zoran JURANIĆ, koji je stao za dirigentski pult u posljednji tren zamjenjujući Mira Belamarića, snašao se u slojevitoj Verdijevoj partituri odlično iako orkestar nije bio do kraja pripremljen i usuglašen sa zborom i solistima zbog čega je i dolazilo do povremenih razmimoilaženja. Nesigurnosti je doprinijela i neujednačena solistička garnitura u kojoj je sigurno najviše postigla Veneta Janeva-Iveljić kao Lady Macbeth. Bila je to kreacija suverena u glasovnom i glumačkom smislu sa svim potrebnim isticanjem dramatskih mjesta u fraziranju i gesti najpotpunijeg intenziteta. Radovan Ferdinand kao Macbeth jasan u prezentiranju lika punog dramatičnosti nije uvijek mogao riješiti najteže dijelove ove uloge zbog očite glasovne premorenosti što je u visinama rezultiralo određenim naprezanjem i povremenim intonacijskim oscilacijama. S intonacijama nije bilo u redu niti u velikoj dramatskoj ariji Macduffa u interpretaciji tenora Krunoslava Cigoja. Ostali protagonisti u manjim ulogama pružili su onoliko koliko im njihove sadašnje glasovne i glumačke mogućnosti dopuštaju. Treba reći da je i ovaj Verdi našao put do srca zagrebačke operne publike. To se pokazalo pogotovo na reprizi ovog djela nekoliko dana nakon premijere u travnju kada je naslovnu ulogu kreirao prvak Beogradske opere poznati bariton Nikola Mitić kojemu ova uloga i u glasovnom i u glumačkom pogledu apsolutno leži. Uživali smo u prelijepoj frazi verdijanske glazbe ovog pjevača koji nam je i u glumačkom smislu naznačio neke detalje koje nismo vidjeli na zagrebačkoj premijeri 23. travnja.

Siniša Hrestak

SVRŠETAK PROŠLE I POČETAK NOVE SEZONE

Glumačka družina »Histrion« kao glavni akter ovogodišnjeg Zagrebačkog ljeta izvedbom je *Calderónova* ZALAMEJSKOG SUCA ne samo obogatila ovu manifestaciju nego i podsjetila kazališne kuće našega grada na postojanje svjetske dramske klasike, koja se kod nas nedopustivo malo izvodi. A davno, poznato i opravdano Miletićevo načelo veli kako bi repertoar svakoga kazališta morao u određenom vremenu pružiti publici priliku da upozna najvrednija djela cjelokupne klasične i moderne, svjetske i domaće dramske književnosti. Mi smo u Zagrebu, na žalost, vrlo daleko od toga: na zagrebačkim »daskama koje znače život« desetljećima već (uz rijetke iznimke) nema ni Eshila ni Euripida, ni Plauta ni Terencija, ni Calderóna ni Lope de Vege, ni Corneillea ni Racinea, ni Goldonija, ni Goethea ni Schillera a ni znalačkog izbora iz hrvatske dramske baštine. Mjesto toga nude nam se prečesto problematični noviteti i ponavljanja favoriziranih »odabranika«. Nije li već napokon vrijeme da vodeći ljudi zagrebačkih kazališta sjednu za stol pa »zacrtaju« dugoročniji, smišljeni i navedenom načelu primjereni repertoar, u kojem bi svako kazalište preuzelo zadatke prema svojim specifičnostima i u skladu sa svojim raspoloživim snagama?

Vratimo se, međutim, najnovijoj predstavi »Zalamejskog suca«. Bila je u rukama vrsnog i misaonog redatelja *Božidara Violića*, koji je u vlastitoj modernoj scenografiji znao očuvati autentičnost ovog osebujnog i možda najpopularnijeg Calderónova

djela, poklanjajući jednaku pažnju njegovim tragičnim i komičnim elementima te poštujući skladnu cjelinu autorova upravo začudnog realizma i pravilā dramske klasike (da se npr. »strašni« događaji ne odvijaju pred očima gledalaca, nego o takvim zbivanjima netko od aktera izvještava).

Naslovnu je ulogu interpretirao *Tonko Lonza*, očitovavši ponovno kvalitete velikoga glumca: raskošnim glasom, impozantnom pojavom i potpunom uživljenošću oživotvorio je lik ponosnog, poštenog i poštovanja dostojnog seljaka i oca kome je čast njegova doma vrhovni zakon. Kakvom je samo divnom jednostavnošću, nenametljivo a duboko proživljeno taj Lonzin seljak Crespo savjetovao sina pri njegovu odlasku od kuće da bi nas u sceni kad zlotvoru svoje kćeri nudi pomirbu (tražeći od njega da je oženi) i spreman je u tu svrhu sve žrtvovati — ganuo do suza! Kćer Crespovu Izabelu odigrala je *Alma Prica* s mnogo smisla za njezinu čestitost, odrešitost, prirodnu bistrinu i bolnu tugu. *Matko Raguž* umješno je ocrtao mladenačku neposrednost i neiskustvo Crespova sina Juana a *Renata Jurković* vrlo je uspješno naglasila toplu osjećajnost mlade Izabeline rođakinje Ines te se istaknula dotjeranom dikcijom. *Ivica Šimić* u nekoliko manjih uloga također se iskazao uzornom dikcijom i nepogrešivom akcentuacijom. I »vojna čeljad« bila je zaslugom redatelja i glumaca dolično »oslikana«: *Zvonimir Torjanac* izrazitom je sigurnošću i pravom mjerom »donio« lik nabusite dobričine generala, *Kruno Šarić* u ulozi pomamnog kapetana nasilnika i opet je dokazao koliko je kazališni Zagreb dobio njegovim dolaskom, *Žarko Savić* bio je prava, nepatvorena vojničina, *Dejan Aćimović* živ i na sve spreman vjetrogonja a *Urša Raukar* tipična vojnikuša. U *Slobodanu Milovanoviću* i *Slavku Brankovu* redatelj je našao (već i po samom njihovu stasu) idealan par za komične likove plemića don Menda i njegova sluge Nuña (koji tako očito reminisciraju na »bistrog viteza tužnog lika« i njegova kopljanika).

Marija Žarak skicirala je i sama izradila ukusne i adekvatne kostime, *Zaga Živković* »postavila« je plesove, *Ante Dulčić* uvježbao mačevanje, glazbu je odabrala *Vesna Šir* a izveli su je na gitarama *Damir Potkrajac*, odnosno *Željko Klašterka*, scenografiju su »izveli« *Nina Haramija*, *Darko Grdenić* i *Vjekoslav Zaninović*, slikarske radove *Helena Klakočar*; rasvjeta bijaše djelo *Saše Mondekara*. Za uspjeh skladne ove predstave lijepim je proznim prijevodom dakako zaslužan i *Nikola Milićević*.

* * *

Sasvim je druge vrste bila predstava dramskog prvenca domaćeg novajlije *Saliha Isaaca* ZAGREBAČKA KRONIKA ILITI GROHOTESKA *(u trinaestak slika i otprilika s prolagom i repilogom — tragom Krčelićevih »Annua«, kradom inih libara horvatskih)* što je *»Histrioni«* ovoga ljeta također pokloniše Zagrebu (i nekim mjestima na svojoj jadranskoj turneji). Radi se, naime, o modernoj (no darovitoj i smišljenoj) dramatizaciji određenih pasusa iz poznatog djela pristranog, peckavog i oštroumnog ljetopisca kanonika Adama Baltazara Krčelića, koji se — kako sam reče — nije samo riječima jadao, nego je događaje svoga vremena i zapisivao te tako potomstvu ostavio šaroliku sliku Zagreba i »Gornje« Hrvatske XVIII. stoljeća. »Cronique scandaleuse« zauzima na toj slici vrlo istaknuto mjesto. Mladi se autor usredotočio upravo na te elemente »Annua«, davši, međutim, prikazu ondašnjih političkih smicalica, lažnog morala, gramzljivosti, egoizma, raskalašenosti (koju je suviše »konkretno« prikazao) i ostalih poroka prizvuk naše sadašnjice. U pohvalu mu valja reći i to da se znalački uživio u duh onog vremena, da je živo »osjetio« mentalitet ovih

naših kontinentalnih hrvatskih »strana« a nije se ustručavao iskazati ni toplinu svoje ljubavi prema našem Zagrebu. Ako k svemu dodamo kako se u tom tekstu očitovala nesumnjiva Isaacova duhovitost (do izražaja je došla i u interpoliranju tekstova nekih »zagrebačkih« pjesnika), inventivna i bogata igra riječi kao i izrazit scenski nerv — moramo s radošću ustanoviti da je na pomolu pisac s mnogo preduvjeta da se razvije u imenita komediografa.

Redatelj *Želimir Mesarić* insistirao je na doslovnosti pojedinih »škakljivih« prizora (pa smo tako, na priliku, još jednom bili svjedoci vulgarnosti teatarskog spolnog akta), no inače je izrežirao izvrsnu, živu, komunikativnu predstavu, koja pod zvjezdanim zagrebačkim nebom i na »Gričkih goricah« djeluje zaista autentično i od posebnog je dojma.

Ulogu kroničara Krčelića odmjerenim je dostojanstvom sigurno odigrao *Zlatko Vitez*, kao Titivillus, Krčelićev »alter ego« i demon prepisivača (koji komentira i potiče zbivanje), istakla se razigrana *Dubravka Ostojić*, podbana Raucha poznatom je nonšalantnošću prikazao *Eugen Franjković*, protonotara Najšića, blagajnika Bužana i podžupana Raffaya vrlo su slikovito ocrtali *Josip Marotti*, *Ivan Lovričeк* i *Predrag Vušović*, gornjogradske kućevlasnike Antuna Jankovića i Franju Kuševića izrazitim su smislom za decentnu karakterizaciju interpretirali *Martin Sagner* i *Drago Klobučar*, kostajničkog pukovnika i banova pobočnika Kleefelda dobro je pronađenom mjerom karikirao *Duško Valentić*, banskog namjesnika Batthyányja, alkoholičara i ženskara, umješno je odglumio *Otokar Levaj* dok je *Rade Špicmiler* kao (i po Krčeliću) nedostojni biskup Thauszy bio od neodoljiva komičnog dojma. *Mirjana Majurec* temperamentnom je igrom dočarala obijest i raskalašenost Terezije Batthyány, *Ksenija Marinković* uspješno je podcrtala zlobu i zavist Terezijine ljubavne suparnice Katarine Ilijašić a *Rajna Miloš* okretno se snašla u karikiranoj ulozi dvorkinje Magdice. *Lawwrence Kiiru* kao »crni soldat« otpjevao je pri kraju predstave zajedno s Mirjanom Majurec vrlo skladno efektni duet; određen prinos cjelokupnom uspjehu predstave dao je i kao pomoćnik redatelja.

Spretna scenografija i adekvatni slikarski radovi *Hrvoja Šercara*, slikoviti, bogati kostimi *Rute Kneževića*, skladbe *Arsena Dedića* i *Nine Prskala* te suradnja kapelnika *Jaroslava Kubičeka* i savjetnice za scenski pokret *Zorice Rajković* moraju se također izričito spomenuti. Autor rasvjete bio je *Robert Rojka* dok je tehnikom ravnao *Boris Geršak*.

Čestitajući »Histrionima« na njihovu lavskom udjelu u ovogodišnjem Zagrebačkom ljetu želim na kraju istaknuti i zasluge na svim izvedbama prisutnog i svima uslužnog organizatora *Vicka Gorjanca* kao i umjetničkog direktora »Histriona« *Zlatka Viteza*.

* * *

Prva novosezonska premijera *Dramskog kazališta »Gavella«* bio je REVIZOR *N. V. Gogolja*,

Redatelj *Miro Međimorec* odlučio se da kostimi (uspješno ih je »odredila« *Doris Kristić*) budu gotovo suvremeni a scenografija supermoderna (*Zvonku Šuleru* mora se priznati da je bila vrlo spretna — no nekako je odbijala, »hladila«). Bitno je, međutim, da je Međimorec punu pažnju posvetio tekstu ove nenadmašive satire na osionost i perfidiju prljavaca na vlasti te ga uspio uobličiti dostojno njegovu sjaju. Predstava je obilovala mnoštvom izvrsnih detalja, djelovala je dorečeno, zaokruženo, ni časak nije iznevjerila autorove intencije, odvijala se na očitu radost i zadovoljstvo brojne publike i bit će stoga sigurno dugog vijeka. Prava je šteta što je nekoliko likova ostalo blijedo, »nerazrađeno«.

Malo smo u kojoj predstavi vidjeli toliko blistavih glumačkih kreacija. *Pero Kvrgić* kao gramzljivi i licemjerni načelnik Skvoznik-Dmuhanovski, »prema gore« puzavac a »prema dolje« tiranin, majstorskom je mimikom i rasponom glasa suvereno dominirao scenom, *Vjera Žagar-Nardelli* u velikom je stilu odigrala glupu i pohotnu mamicu koja se s kćeri nadmeće za sklonost »velikoga gospodina« a *Anja Šovagović* s mnogo se srdačne neposrednosti uživjela u lik provincijske »guščice«. *Boris Miholjević* u ulozi nesnalažljivog, nespretnog i plašljivog školskog nadzornika Hlopova »izbio« je bez sumnje »na vrh« ove predstave: bio je nenametljiv no do savršenstva uvjerljiv i postigao je nezaboravne komične efekte. *Ivica Vidović* uspio je stvoriti još neviđena Hlestakova; naglasio je njegovo kicoštvo i hohštaplerstvo, osvježio je lik toga znanog pustolova i učinio ga gotovo simpatičnim. *Slavko Brankov* kao sluga Osip osvojio nas je istinskom jednostavnošću, narodskom razboritošću i čudesnom tužnom vedrinom, *Drago Meštrović* slikovitim je pojedinostima obilježio upravitelja pošte Špekina, *Slobodan Milovanović* i *Damir Mejovšek* uspješno su prikazali legendarne »blizance« Dopčinskog i Bobčinskog, *Mladen Budišćak* s mjerom je karikirao nadstražara Svistunova dok je *Emil Glad* kao Ivan Lazarevič Rastakovski impozantnim dostojanstvom najavio dolazak pravog revizora. Dvoje pak glumaca ponovno je pokazalo da nema »malih« uloga: *Sreten Mokrović* kao gostionički sluga bio je živa slika priglupog neotesanca a *Helena Buljan* (kao nadzornikova supruga) himbene malograđanke koja ni sama ne zna plače li od srca ili iz) prijetvornosti. U ostalim (većim ili sasvim malim) ulogama nastupili su *Drago Mitrović, Zlatko Madunić, Ante Dulčić, Zorko Rajčić, Josip Marotti, Zdenka Anušić, Stevo Krnjaić, Žarko Potočnjak* i *Ljiljana Gener*.

Prokušanoj *Sonji Kožarić* posebno su pošle za rukom maske za Borisa Miholjevića, Ivicu Vidovića i Sretena Mokrovića. Tim se svojim »radovima« zaista uvrstila među ponajbolje naše majstore toga premalo cijenjenoga kazališnog umijeća.

* * *

Da je drugo koje zagrebačko kazalište umjesto originalnog poznatoga Goldonijeva djela prikazalo preradu, svakako bismo mu prigovorili. Kad je to, međutim, učinio *Teatar ITD* — osnovan i zato da prati »neobičnosti« u kazališnoj produkciji »bijelog (često čudnog i ludog) svijeta« te našu sredinu upoznaje s njima — dobro je što smo, eto, vidjeli KRČMARICU Italo-Austrijanca *Petera Turrinija*. On je i druga neka znamenita djela svjetske dramske klasike »navukao na svoj kalup« a zanimljiv je razlog zašto to čini. U jednom objavljenom razgovoru sam je o tom rekao: »... moji (originalni, nap. M. P.) komadi bili su obično izvođeni u posebnim ciklusima velikih kazališnih kuća. Tu, znate, postoji nešto sasvim perfidno: ti veliki teatri pušu se (ili su se barem napuhavali) s određenom 'naprednošću', ali pritom jako dobro paze da svojoj stalnoj abonentskoj publici ne prikazuju takve užase, nego cijelu stvar, obično u sitne sate, obično pod nekom posebnom etiketom, kao recimo 'Konfrontacije' ili 'Eksperimenti', obave zapravo ekskluzivistički. I onda sam očajnički stao razmišljati kako da se dočepam te mnogo veće abonentske publike koju recimo šlepaju kroz čekopčam na komade koji se toj publici i inače prikazuju, naime na klasične komade, pa sam odlučio da ih onako malo 'iz potaje' preoblikujem. To jest, htio sam pokazati da se ilumzija koju takvi komadi pružaju ne može održati, nego da iza nje stoje sasvim realne društvene stvari.« Uspijeva li Turrini u tom svom htije-

nju — teško je reći bez potanje usporedbe njegovih tekstova s »podlogama«. Jedno je, međutim, i bez tog »sravnjivanja« (barem što se »Krčmarice« tiče) jasno: Turrini zna misliti, duhovit je i vješt teatarski autor, kadar je savršeno se uživjeti u »zadanu« epohu te pronaći u njoj dodirne točke sa suvremenošću. (Što uz to plaća ceh tako čestoj lascivnosti moderne dramatike — drugo je, dakako, pitanje.)

Redatelj *Joško Juvančić* uspješno je istaknuo sve odlike Turrinijeva teksta, nije pritom zaboravio ni na Goldonijevu potku, pretežno mlađe glumce »ispravno« je vodio i ostvario živu no decentnu, vrlo simpatičnu i lijepu predstavu s efektnom završnicom.

U naslovnoj ulozi nastupila je *Vera Zima*. Temperamentno, srdačno, šarmantno i dokraja uživljeno prikazala je odlučnost, borbenost i samosvijest razborite pučanke koja u svijetu plemićke privilegiranosti i muške nadmoći umije sačuvati svoje dostojanstvo te se izboriti za svoja »ženska prava«. *Dragoljub Lazarov* kao vitez ženomrzac kojega Mirandolina urođenom ženskom lukavošću pretvara u zanesena zaljubljenika stvorio je također kreaciju koja će se pamtiti. Dvojicu suparnika za Mirandolininu naklonost, bogata grofa i siromašna markiza, slikovito su interpretirali *Ratko Buljan* i *Pero Juričić* a *Darko Janeš* kao proračunato zaljubljeni pošteno-nepošteni konobar Fabrizio napokon je došao u priliku da očito dokaže svoje sposobnosti. *Marija Sekelez* i *Nataša Maričić* bile su također odlične: idealno su se nadopunjale u ulogama glumica-bludnica i tobožnjih kontesa.

Vrlo uspjele kostime kreirala je *Ingrid Begović*, scenu je jednostavno i praktično opremio *Zvonko Šuler*, maske i vlasulje *Fadila Hanušića* bile su po običaju izvrsne a popratnu je glazbu »izabrao, napisao i priredio« *Arsen Dedić*. Djelo je spretno preveo *Nikica Petrak*.

Prepuno gledalište sjajno se zabavljalo, pljeska je bilo i u toku izvedbe dok su na kraju Vera Zima i ostali izvođači pozdravljeni pravim ovacijama.

* * *

U prošlom broju »Marulića« (osvrt na predstavu BILO JEDNOM U MALOM GRADU — str. 660, desni stupac, 3. r. odozgo) prezime je glumca *Predraga Vušovića* krivo otisnuto (Vušković). Njega i čitatelje molim za ispriku.

Mirko Petravić

NOVE STRANICE STARE HRVATSKE POVIJESTI

Imre Boba: Novi pogled na povijest Moravie

Davno je već Imre Boba (mađarsko-poljskoga podrijetla), profesor na washingtonskom Sveučilištu, objavio na engleskom jeziku svoju studiju »Moravia's history reconsidered — A reinterpretation of medieval sources« (doslovni prijevod na hrvatski jezik: Ponovna prosudba povijesti Moravske — iznovično tumačenje sredovječnih izvora). Studija je tiskana u Hagu (The Hague) god. 1971. (izdavač Martinus Nijhoff). Konačno se, poslije dugih četrnaest godina od engleskoga izdanja, pojavio i hrvatski prijevod ove studije.

Studija je na hrvatskom jeziku izdana pod naslovom: Novi pogled na povijest Moravie — preispitivanje povijesnih izvora o Moravskoj, Rastislavu, Sventopolku i sv. Braći Ćirilu i Metodu, s engleskoga preveo i priredio Ante Miličić, Split 1986, izdavač »Crkva u svijetu«. U tekstu (166 str.) objavljena su dva zemljovida: jedan prikazuje Veliku Moravsku prema češko-moravskoj teoriji (str. 18), a drugi udjelne kneževine (»Sklavinije«) prema novijim teorijama i razvoj Sventoplkove vlasti (str. 19).

U prevoditeljevim Dodatnim napomenama dodani su podaci o nekim člancima i studijama koje je Boba objavio poslije engleskoga izdanja svoje knjige te neka zapažanja prevoditelja tijekom prevođenja knjige. Dodan je nadalje Rodoslov (bolje: Rodoslovlje, op. p.) nasljednika Karla Velikoga te Usporedni pregled događaja prema središtima moći Franci-Bizant-Rim. Iznose se i mišljenja, podaci i tradicije u nas, koji pobijaju češko-moravsku tezu. Prevoditelj je također dodao svoje prijevode nekih važnijih latinskih i grčkih izvora, koji se citiraju u bilješkama Bobine studije. Ti prijevodi su dragocjeni, jer doista »mnogi čitatelji bilješke na tim jezicima ne mogu razumjeti« (str. 149). Na koncu je objavljena Bibliografija publikacija prof. Bobe u kojima se raspravlja o povijesti Moravije, te kazalo imena.

Bobina studija je »neočekivani rezultat ispitivanja izvora za povijest srednjeg vijeka u istočnom dijelu Srednje Evrope« (Predgovor). »Čitajući izvore za planirani pregled povijesti srednjovjekovne Poljske, Češke, Ugarske i Hrvatske«, kaže Boba u predgovoru, »postalo mi je očito da mnogo toga što se danas prikazuje kao povijest Češke i Moravske nije zapravo bazirano na istinskim dokazima.«

Temeljeći svoju studiju »u prvom redu na interpretaciji pisanih izvora« (str. 7, bilj. 1) Boba je zaključio, da je Moravia (Moravska), kneževina Srednjoistočne Europe u IX. st., Rastisavljeva i Sventoplkova država, Moravska sv. Metoda, bila na području koje nije bilo sjeverno od Dunava nego u Panoniji. Do pojave Bobine studije svi su se povjesničari slagali u tome »da je kneževina Moravska, ma kakve bile njezine granice, imala središte oko toka sjeverne rijeke Morave, sjevernog pritoka Dunava, u središnjem dijelu današnje Čehoslovačke« (str. 7). »Ispitivanje izvora koji potječu iz 9. stoljeća otkriva da se nijedno mjesto i zbivanje od značenja za smještaj Moravske ne može naći sjeverno od Dunava« (str. 8).

Boba je, kako rekosmo, svoju studiju u prvom redu utemeljio na interpretaciji izvora. No dosta je podašnjoj historiografiji ne samo onoj koja se odnosi na moravsku povijest nego i onoj šireg geografskog pojasa u srednjoistočnoj i jugoistočnoj Evropi, kao i crkvenom (kanonskom) pravu te općoj povijesti Crkve« (str. 139). Čvrsto utemeljeni, rezultati su njegovih istraživanja: »Rastisavljeva i Sventoplkova Moravska, zemlja povezana s djelatnošću Ćirila i Metoda, bila je južno od Dunava sa središtem, koje se zvalo Sirmium — Morava« (str. 140). Kneževina Morava bila je dakle smještena »u donjoj Panoniji (Pannonia inferior), između rijeke Dunava i Save« (str. 9).

Prema Bobinoj interpretaciji, »Kneževina Morava bila je jedan patriomonijalni dio velikog kondominija koji se zvao *Sclavonia*« (str. 139). Ta Sclavonia (Slavonija) bila je u IX. st. »država Slavena (terra Sclavorum, Sclavinia) koja se prostirala od dalmatinske obale na sjever do Drave-Dunava (ponekad i prijeko od te linije), a na istok prema Beogradu i Nišu« (str. 9). Država Slavena, »Terra Sclavorum« ili »Sclavonia« između Jadrana i Drave, »bila je politička jedinica (s promjenljivim granicama) od devetog stoljeća do g. 1918.« (str. 18). Kneževina Morava bila je, dakle, dio patrimonija *Sclavonije,* a istom tom patrimoniju pripadala je i Dalmatinska Hrvatska. »Podaci o povezanosti između Hrvatske i Morave baziraju se uglavnom na dokumentarnim dokazima onoga doba...« (str. 21). Tekst latinske i hrvatske inačice izgubljenoga glagoljaškog izvornika ljetopisa Popa Dukljanina pruža mogućnost identifikacije Sventoplka iz Morave (Svatopluka Moravskoga) s Dukljaninovim Budimirom — Svetopelekom, smatra Boba. Svetoplk se u zapadnim izvorima spominje kao *rex Sclavorum,* dakle kao »karizmatički vladar 'po milosti Božjoj', izraz koji je ostao dio naslova kasnijih kraljeva Hrvatske (Sclavoniae)« (str. 21). Prema zapisu iz XII. st. sačuvanu u Kartularu sv. Petra u Selu (Supetarskom kartularu), u kojem su navedeni hrvatski banovi i vladari »od vremena kralja Svetopeleka do vremena hrvatskog kralja Zvonimira« (str. 21), Sventopl-Svetopelek je »možda bio prvi kralj koji je centralizirao patriomonijalne kneževine (regnuma Sclavorum, op. p.) god. 879—84«, a Zvonimir »posljednji karizmatički hrvatski kralj 'po milosti Božjoj'« (str. 22).

U papinskim bulama i crkvenim dokumentima koji se odnose na crkvene provincije Južnih Slavena ima u znatnoj mjeri izravnih dokaza »o kontinuiranoj upotrebi slavenskog jezika u liturgiji i glagoljice u pisanju na području Hrvatske i Dalmacije od devetog stoljeća do naših vremena. S druge strane, nijedna od papinskih bula ili drugih dokumenata ni izdaleka ne povezuje slavonsku crkvenu organizaciju ili pismo glagoljicu s teritorijem izvan Ilirika« (str. 22). Sve papinske bule koje se tiču slavonskoga obreda nazivaju područje gdje se on rabi imenima »Sclavinia terra«, »Sclavonia et Dalmatia«, »Sclavinorum Regna«, »Dalmatia et Croatia«. »Svi se ti izričaji upotrebljavaju naizmjence, ali uvijek za teritorije južno od Drave« (str. 22). Uporaba staroslavenskog jezika u bogoslužju na području Dalmacije »seže dalje od vremena prije 882, a ne, kako se dosad pretpostavljalo, poslije 885. kad su učenici Metodovi bili protjerani iz Moravske« (str. 22). Bula pape Urbana VIII. i crkvena tradicija Hrvatske i Dalmacije potvrđuje, »da je Teodozije, biskup ninski i nadbiskup splitski, suvremenik Metodov ne samo imao glagoljske liturgijeske knjige nego i da ih je upotrebljavao« (str. 23).

Ovim, dakako, nije iscrpljen sav sadržaj Bobine studije niti su nabrojeni svi njegovi zaključci. Pokušao sam samo upozoriti na neke njene bitne odrednice. Da bi se spoznalo što nam sve novo ona donosi, treba je čitati. Sada kada tu studiju imamo u hrvatskom prijevodu, nećemo se — i ne smijemo — oglušiti na njezine upozoridbe. Ona bi, barem,

ako ništa drugo, trebala biti poticaj za daljnja istraživanja.

Bobinu studiju, objavljenu na engleskom jeziku, naša institucionalizirana i akademska povijesna znanost uglavnom je prešutjela. Razmišljanja i zaključci Bobini nisu se uklopili u njezin standard i njezin akademski mir. Prihvatiti Bobine zaključke značilo bi sudjelovati u rušenju veličanstvene i naoko nerazrušive zgrade koju su u nas u čast Ćirila i Metoda sagradili Fran Grivec i njegovi sljedbenici. I ne samo to: trebalo bi se odreći vlastitoga udjela u održavanju i učvršćivanju iste te zgrade. A obezvrijediti Bobine zaključke nije pak lako i jednostavno.

Jedan od rijetkih znanstvenika koji se kritički osvrnuo na Bobinu studiju je prof. dr. Eduard Hercigonja (Povijest hrvatske književnosti, Srednjovjekovna književnost, knj. 2, Zagreb 1975, str. 73-75, bilj. 9). On reinterpretaciju povijesnih vrela kakvu je proveo Boba smatra jednostranom i rezultate te reinterpretacije ne prihvaća kao relevantne. Hercigonja smatra, da je Boba nekritički oslonjen na Dukljanina. Osim toga on zamjera Bobi da ne poznaje dovoljno *našu* znanstvenu literaturu, kako onu povijesnu, posvećenu problemima kritike izvora, tako i onu koja se bavi glagoljaškom književnošću s raznih aspekata. Recimo odmah: Hercigonjin sud je prestrog i neutemeljen. To više što je Boba posebno naglasio da je svoju studiju temeljio »u prvom redu na interpretaciji pisanih izvora«. Isključivo na temelju pisanih izvora Boba je došao do zaključka, da se Rastisavljeva i Svetoplkova Moravska nalazila u Panoniji. Ljetopis Popa Dukljanina kao i ostale ljetopise ocijenjivao je samo da vidi da li su u opreci s tim pisanim izvorima. Njegova je ocjena »da je djelo Popa Dukljanina izvor od izvanredne vrijednosti, jer događaji u njemu opisani nisu u suprotnosti s bilo kojim drugim izvorima, nego se logično uklapaju u tkivo hrvatsko-dalmatinske povijesti« (str. 96).

Prije Hercigonje, s Bobinom studijom upoznao nas je dr. Đuka Marić. U svom prvom najavnom članku (*Vjesnik đakovačke biskupije*, br. 10/1974, 190—191) on upozoruje na tezu prof. dr. Marina Tadina »da je u Dalmaciji postojala glagoljica prije djelovanja Ćirila i Metoda u ovim krajevima, pa su se oni mogli — preko veza mora i bizantske veze vlasti — upoznati s tim pismom i korisno ga upotrijebiti za svoje djelovanje među Slavenima«. Prvo svoj osvrt na Bobinu studiju dr. Marić završuje ovim riječima: »Bili bismo nezahvalni i nemarni potomci svojih vjerskih predaka, ako bismo olako prelazili preko takvih novosti u znanstvenom istraživanju. Pogotovo bi bilo nezahvalno: postaviti se a priori protiv tih novih podataka o tom vremenu naše prošlosti; i to samo zato, jer smo prije bili drugačije učeni i upućeni.«

U daljnjim svojim člancima (objavljenim u *Vjesniku đakovačke biskupije* broj 7-8/1975, 9/1975) dr. Marić podrobno je objasnio sadržaj postavke Imre Bobe te izvijestio o reagiranjima stranih znanstvenika na Bobine postavke. Strani prikazivatelji Bobine studije ističu, da je on »učinio čast nauci i rigoroznošću svoje metode i postignutim rezultatima« (Revue d'historie ecclesiastique, t. 67, 1972). Bobini zaključci »sile na prihvaćanje« (*Besprechung aus südostforschungen*, sv. XXXI, 399—400) njegova knjiga je veoma zanimljiva (*Österreichische osthefte*, 1973). Slovak M. Lacko nazvao je Bobinu knjigu revolucionarnom, ali smatra da njegova tumačenja i argumentacija nisu uvjerljivi (Revija Papinskoga istočnog instituta *Orientalia Christiana periodica*, vol. 37, fasc. 2, 1971). U slovačkom listu izdavanom u Rimu »Hlasy z Rima« (Vol. 20, No. 9—10) isti Michael Lacko kaže da bi za Slovake bilo katastrofalno, ako bi bilo istina što Boba tvrdi i ako bi znanstveni krugovi to prihvatili, jer

bi time bili potkopani temelji slovačke povijesti i Slovačka potisnuta u tamu pretpovijesti.

Potaknut Bobinim zaključcima, dr. Đuka Marić je u prilog njegovoj tezi napisao i članak »Još malo o djelovanju sv. Metoda u Srijemu« (*Vjesnik đakovačke biskupije* br. 11/1975, str. 216. i 221) te članak »Posjet povijesnom Moroviću — glas iz groba sv. Metoda«, HNK »Danica«, 1987, str. 165—166). O Moroviću kao mogućem mjestu gdje je možda zakopan sv. Metod pisao je i Ilija Martinović u članku »Svetište naše drage Gospe Morovićke« (*Vjesnik đakovačke biskupije* br. 9/1976). Prevoditelj Bobine studije Ante Miličić također je pisao o temi koju obrađuje Boba (Ćiril i Metod u Panoniji, *Marulić*, XIII br. 4, Zagreb, 321—336.; članku je dodan prijevod izvora).

Uvjerljivost Bobinih postavki i zaključaka potvrđuju istraživanja mađarskoga znanstvenika Püspöki Nagy Pétera. U svojoj studiji »O položaju Velike Moravske« (Nagymoravia fekvéséröl, Valóság, 1978, november, Budapest), u kojoj položaj i oblikovanje odnosno nastanak Velike Moravske »osvijetljuje samo sa zemljopisnog stanovišta«, on pobija tradicionalno shvaćanje o zemljopisnom položaju Velike Moravske. Onodobni suvremeni izvori, kaže on, govore o dvije Moravske. »Jedna — Malena Moravska — je doista kršćanska Moravska koja se može izjednačiti s kasnijom Moravskom grofovijom. A druga, poganska Velika Moravska, ležala je dijelom između Drave i Save, oko Sirmije, odnosno južno od njega. Na sjeveru je pak zapremala krajeve blizu ušća Tise, negdašnji Bač-Bodrog-Čongrad. Prema suvremenim vijestima — u opreci s tradicionalnim shvaćanjem — vladari ove južne Velike Moravske bili su Mojmir I, Rastislav i Svatopluk, koji je poslije god. 873. postupice proširio vlast na cijeli kraj između Dunava i Tise, zatim na Malenu Moravsku, konačno god. 890. i na Češku. I dva slavenska apostola sv. Ćiril i Metod također su djelovali u velikomoravskoj pokrajini Sirmiju.«

Današnje tradicionalno shvaćanje da se je Velika Moravska nalazila na sjeveru (na području današnje Slovačke i Češko-moravske) nastalo je u Češkoj u 14. st., veli Püspöki, a pretpostavlja se da ga je u povijesti europske humanističke književnosti odomio Aeneas Sylvius Piccolomini (rođen 1403, kasniji papa Pio II). Prvi začetnik ovoga tradicionalnog shvaćanja je Ivan Luksemburški, koji je došao na čelo Češke kraljevine god. 1310. Stupivši na prijestolje, Ivan je nastojao proširiti svoju češku kraljevsku vlast i na susjedne kneževine i grofovije, a za to mu je bio potreban valjan načelni razlog. Njegovim ciljevima poslužilo je učenje o takozvanom načelu »translatio regni«, to jest o tobožnjem prenošenju pravne vlasti velikomoravske »kraljevine« na Kraljevinu Češku. Ta je teorija pružila uporabljivo »povijesno pravo« za postizanje postavljenih ciljeva. »Za načelno obrazloženje trebalo je samo toliko unesti u javnu svijest da je izvorna prijestolnica Svatopluka i Metoda bila na području Moravske grofovije 14. st. i da je nasljednik Svatoplukova kraljevskoga dostojanstva češki kralj. Time je postavljen pravni temelj za obnovu negdašnje Svatoplukove države.«

Spomenutu teoriju, koju je izmislila Kuća Luksemburgovaca, a koja se u to doba nije smjela dovoditi u sumnju, unesli su u svoje ljetopise češki ljetopisci (prvi Dalimil god. 1314), pa je time ova teorija »za svoj daljnji opstanak dobila potrebnu povijesnu patinu«. Ta je teorija u prošlom stoljeću »dobila novu ulogu u programu čeških nastojanja oko nezavisnosti i slovačkoga nacionalnoga buđenja«. O rezultatima istraživanja Püspöki Nagy Pétera raspravljali su znanstvenici 25. travnja 1977. na skupu koji je organizirala Slovačka akademija znanosti. U završnoj riječi predsjednika, »stiliziranoj veoma

obzirno«, predmet rasprave ovako je ukratko sažet: »Govorili smo o problemima, koje ne možemo odmah riješiti, ali ovdje se je čulo mnogo toga o čemu vrijedi razmisliti.«

A razmisliti treba i o tome, da se Püspökina studija također objavi u hrvatskom prijevodu. Prijevod sam već ponudio istom izdavaču koji je objavio hrvatski prijevod Bobine studije. Još nisam dobio odgovor. Nadam se da prijevod Püspökine studije neće tako dugo čekati na objavljivanje koliko je čekao Boba.

U svom radu »Pitanje vjerodostojnosti sabora na Duvanjskom polju« (Godišnjak VIII. Akademije BiH, Sarajevo 1970, str. 201—261), koji je objavljen prije engleskog izdanja Bobine studije, prof. dr. Muhamed Hadžijahić samostalno je došao do sličnih zaključaka kao i Boba: Sventoplk-Budimir bio je vladar Bosne i okrunjen je bio na Duvanjskom polju. Rezultate daljnjih svojih istraživanja o ovom razdoblju hrvatske povijesti M. Hadžijahić je iznio u svojim radovima »Pitanje rasprostranjenosti Metodove nadbiskupije južno od Save« (Croatica christiana periodica, IX (1985) 15, 1—23) i »Da li je najstariji slavenski zakon Metodijev zakon *Sudnij ljudem* donesen na tzv. Duvanjskom saboru?« (Forum, XXIV/knj. L broj 12, 1985, 1103—1138).

O Bobinoj studiji ja sam pisao u svojim raspravama i člancima: Ljetopis »Kraljevstvo Hrvata« i Poljica (*Poljica*, V/1 (5), Gata 1980, 28—29) Dugo putovanje od Irana do Jadrana (*Poljica*, VII/1 (6—7), Gata 1981—1982, 28—29; i posebni otisak), Podrijetlo i značenje imena Zagreb u svjetlu nekih zagonetaka najstarije hrvatske povijesti (*Marulić*, Zagreb, broj 3 i 4/1983, 225—237. i 367—379 i posebni otisak), Zemlja veličanstvenih malenih katedrala (*Poljica*, VIII/1 (8), Gata 1983, 30—31; i posebni otisak), Poljica od koplja sv. Jurja do masline sv. Bogdana (*Marulić*, XVII/4, Zagreb 1984, 516—517), Kraljevstvo Hrvata u doba vladara Branimira i Sventopolka Budimira (*Majka*, List svetišta i župe Majke Božje Lurdske, IX/3 (24), Zagreb 1984, 29—32), Zemljopisni položaj Velike Moravske (Glas koncila, broj 20, Zagreb, 19. svibnja 1985, str. 4). U posljednja navedena tri članka pisao sam i o Püspökinoj studiji.

Hadžijahićeva, Bobina i Püspökina istraživanja nameću nam zaključak da je Hrvatska u drugoj polovici IX. st. bila savezno kraljevstvo u kojem je vrhovnu vlast imao kralj kraljeva Sventopolk (Sventoplk, Svetopelek, Svatopluk) Budimir (870—894). To savezno kraljevstvo prostiralo se tada od Karpata do Jadrana i obuhvaćalo je zakarpatsku Veliku ili Bijelu Hrvatsku, takozvanu Veliku Moravsku i njoj pridružene zemlje, tadašnju užu panonsko-jadransku Hrvatsku, Karantansku Hrvatsku i Istru. Bilo je to ono veliko kraljevstvo o kojem tako rječito i slikovito govori Ljetopis »Kraljevstvo Hrvata« (u znanosti običnije nazivan Hrvatska kronika). Narodno pismo kojim su se služili stanovnici toga prostorno velikoga kraljevstva bilo je glagoljica, izvorno hrvatsko pismo nastalo prije rođenja sv. Braće Ćirila i Metoda. U tom kraljevstvu u bogoslužju se rabio starihrvatski jezik.

Muhamed Hadžijahić, Imre Boba i Püspöki Nagy Peter ispisali su nove stranice stare hrvatske povijesti. Budući da su se u IX. st. Slovačka i Češka nalazile u sklopu Sventopolk-Budimirova saveznoga Hrvatskoga Kraljevstva, to su oni ujedno ispisali i nove stranice stare slovačke i češke povijesti.

Tomislav Heres

ALBERTO FORTIS: PUT PO DALMACIJI

»Globus«, Zagreb 1984. Tisak »Delo« Ljubljana. Priredio i predgovor napisao Josip Bratulić. S talijanskog preveo Mate Maras.

Fortis je prvo izdanje »Viaggio in Dalmazia... Venezia 1774« izdao u dvije zasebne knjige (sveska). Ovaj prijevod jest prvi cjeloviti prijevod Fortisovog djela na naš jezik. U I. sv. opisano je područje od Zadra do Šibenika, a u II. sv. područje od Trogira, preko Splita i Makarskog primorja, sve do Neretve uključujući i srednjodalmatinske otoke. Fortis je naučio hrvatski jezik pa se neposredno mogao sporazumijevati s ljudima u našim krajevima. Stoga su njegovi putopisi puni dinamičnosti, izvornosti, autentičnosti i zanimljivosti.

Alberto Fortis (Padova 1741. Bologna 1803) pripadao je redu augustinaca. Sekularizirao se da bi se nesmetano mogao baviti znanstvenim i terenskim istraživačkim radom. Proputovao je mnoge dijelove Evrope te je nekoliko puta bio i u našim primorskim krajevima. Proputovao je našom obalom, uključujući i mnoge naše otoke, od Istre do Dubrovnika. Plod tih njegovih putovanja je, među ostalim, njegovo djelo »Viaggio... 1774«. Sebe je smatrao znanstvenim prosvjetiteljem a ne književnikom.

Njegovo djelo višestruko je zanimljivo i to s različitih područja: mineralogije, paleontologije, zemljopisa, povijesti, arheologije, etnografije, biologije i sl. On također govori i o biljkama, kukcima, ribama na koje je putem nailazio. Veliki dio djela čine *mineraloški i paleontološki* opisi naših krajeva i otoka kuda je prolazio. U tim opisima ima i pogrešaka. Fortis, na primjer, često govori o »mramoru« naše obale i otoka, a znamo da tamo nema mramora. Opravdanje za takav postupak možemo potražiti u činjenici da Fortis istražuje naše krajeve prije više od dva stoljeća. Poznato je pak da su tada prirodne znanosti, a među njima i mineralogija, bile još u povojima. Znamo također da je Fortis preuzeo rječnik naroda koji ne pozna dovoljno klasifikaciju stijena. Naš narod još i danas stijene koje su pogodne za obrađivanje, naročito one koje se dadu polirati i glačati, naziva »mramorom«, premda je jasno da je to vapnenac ili neka druga stijena.

U svome djelu Fortis donosi i mnogo *zemljopisno-povijesnih* podataka. Uz opis dotičnog naselja, odnosno kraja, donosi i njegovu povijest i opisuje arheološke nalaze koji se u njemu nalaze. Štoviše, Fortis ulazi i u socijalno-ekonomske prilike dotičnog kraja i daje smjernice za njegov razvoj.

U njegovu djelu nalazi se mnogo *etnografskih* podataka. Središnje poglavlje jest poglavlje »O običajima Morlaka« (u prijevodu str. 31-62). On s mnogo pojedinosti opisuje njihove običaje, narodnu nošnju i njihov privatni život. Radi svoje neposrednosti, zanimljivosti i osebujnosti ovo poglavlje je vrednije od ostalih poglavlja. Treba svakako spomenuti i to da su Morlaci (Morovlasi) romanizirano stanovništvo koje se poslavenilo. Bavili su se uglavnom stočarstvom. Još i danas u našem dalmatinskom primorju stanovnike u planinama, bez obzira na vjeroispovijest bilo da su pravoslani ili katolici, nazivaju »Vlajima«.

Fortis otkriva jedan novi, tadašnjoj Evropi nepoznati »morlački život«. S ljubavlju opisuje »morlački« narod koji je, doduše na primitivnom stupnju civilizacije i kulture, miroljubiv i gostoljubiv narod, zaljubljen u pjesme, kola i sl. Ovim poglavljem Fortis iznosi tadašnjoj Evropi opis jednog nepoznatog i neobičnog naroda. Mnogi Evropljani, potaknuti ovim putopisom, dolaze u naše krajeve da bi pobliže upoznali Morlake i ostale naše krajeve.

Etnografskih fragmenata nalazimo i u drugim poglavljima. Navodim samo dva primjera: 1. na Pagu žene si prigodom pogreba čupaju kosu i bacaju po lijesu (str. 281) i 2. morlački ručak na groblju (str. 193). Takvih i sličnih običaja bilo je i u drugim našim krajevima. Tako su, npr., u Pakracu (još 1939) na blagdan Svih

Svetih poslije podne, kada ljudi idu na groblje odati počast svojim pokojnima, pokrivali grobove stolnjacima, na njih bi stavili razna jela i bila bi priređena mala gozba. *Primjećujem* da etnogeneza tog običaja seže u daleku prošlost.

Prijevod ove knjige donosi i »Put od Budima do Drenopolja« (1555). A. Vrančića. Fortis također donosi taj putopis u svome djelu. Prijevod je napravljen prema engleskom izdanju pa se u njemu nalazi i *Dodatak* (str. 266—288), a kojega nema u prvom venecijanskom izdanju (1774). U njemu se govori o otoku Pagu, dok je u tri Fortisova pisma riječ o Rijeci, Bakru, Senju, Karlobagu, Krku itd.

No, Fortisovo djelo prvenstveno je važno sa stanovišta *narodne poezije*. Naime, u njemu je paralelno dvojezično tiskana narodna balada »Hasanaginica«: u originalu (na hrvatskom jeziku) i na talijanskom (str. 63—69). U venecijanskom pak izdanju (1774. sv. I) pjesma se nalazi na str. 97—105. Balada je tiskana pod naslovom »Xalostna pjesanza plemenite Asan-Aghinitze«, odnosno talijanski »Canzone dolente della nobile sposa d' Asan aga«. Ilustracije radi donosim početne stihove balade na našem jeziku u talijanskom originalu (sv. I. str. 97): »Scto se bjeli u gorje zelenoj? al-su snjezi, ali su Labutove...«, dok u prijevodu stihovi glase: »Što se bili u gori zelenoj al su snizi ali su labudovi...« Fortis u bilješci ujedno donosi početak ove balade u tri naše stare jezične redakcije: glagoljicom, starom (crkvenom ćirilicom i poljičkom ćirilicom. Tako također pjesmu donosi i prijevod (str. 64).

Upravo zbog objavljivanja ove balade Fortisov »Viaggio...« odmah je postigao evropsku popularnost. Ova balada pokazala je tadašnjem kulturnom svijetu Evrope da je mali narod sposoban stvoriti vrhunska estetska djela. Fortis »Hasanaginicu« nadovezuje odmah na poglavlje »O običajima Morlaka«. Da je Fortis sakupljao i narodne pjesme, upućuje na to i njegovo prethodno djelo »Saggio d' osservazioni sopra l' isole di Chreso e d' Osoro d' Alberto Fortis, Venezia 1771« (Ogled o zapažanjima s otoka Cresa i Lošinja). Treba spomenuti da se Lošinj tada nazivao Osor. Na kraju knjige Fortis donosi dvije narodne pjesme: »Canto di Miloš Cobilich e di Vuko Brankovich« (str. 162—168).

Postavimo pitanje: Zašto je Fortis u svom djelu donio baš »Hasanaginicu«? J. Roglić smatra da je Fortis bio oduševljen prijaznošću i altruizmom Morlaka. Istovremeno je bio i duboko razočaran vidjevši da je žena u takvom društvu ponižena i neravnopravna. Žena je, naime, bila više objekt negoli subjekt društvenog zbivanja. Fortis to potkrepljuje i konkretnim činjenicama, te kao dokumentaciju za to donosi »Hasanaginicu« u kojoj baš ta neravnopravnost žene dolazi do izražaja. Hasanaga u srdžbi i naglosti tjera svoju ženu, majku petero djece (najmanje je još u kolijevci), a sve radi nesporazuma i obzira što će mu drugi reći. Hasanaginica, prepuna duševnih boli, napušta kuću i odlazi kući svojih roditelja. Njezin brat naređuje joj da se preuda za imotskog kadiju a da je nije ništa pitao. A kad su svatovi prolazili kraj Hasanaginih dvora i kada je Hasanaginica vidjela svoju djecu, od žalosti joj je prepuklo srce te je pala mrtva na zemlju.

Fortis ne navodi gdje i kada je čuo »Hasanaginicu« niti kako je do nje došao (od koga ju je čuo?). Vjerojatno ju je objavio u svom djelu da bi ukazao na zapostavljenost žene u tadašnjem »morlačkom« društvu. Doduše to je pretpostavka ali ona ima svoju težinu. (usp. J. Roglić, 200. obljetnica Fortisovog putovanja po Dalmaciji, Geografski glasnik, Zagreb 1974/75, str. 87—89).

Što se pak primjedbi tiče, ograničit ću se samo na dvije. U bilješci na 42. str. riječ je o fra Matiji Divkoviću (1563—1631). Nabrajaju se njegova djela tiskana na narodnom jeziku. Trebalo je svakako reći da je *Divković otac bosanskohercegovačke književnosti*. Druga se primjedba odnosi na ilustracije. U knjizi ih ima 13. One se ne podudaraju sa slikama u talijanskom originalu (1774), a to je značajan nedostatak. U originalu svaka slika ima svoju legendu. U prijevodu knjige toga nema. Izgleda da su slike u prijevodu izrađene prema jednom njemačkom izdanju. Na to upućuje slika na str. 24—25, gdje u legendi piše »Schritte« (njem. koraci) dok u talijanskom originalu stoji »passi«. Original ima i dvije dobre geografske skice opisanog područja: 1. područje od Zadra do Šibenika i 2. područje od Trogira do Neretve. One se nalaze odmah na početku svake knjige. Međutim, prevodilac je i tu odstupio od originala. Prva slika nalazi se na omotnici knjige (koja se prilikom katalogiziranja obično premota uz korice knjige), a druga skica na početku i kraju knjige. Na koricama s unutrašnje strane, dakle, dva puta jedno te isto. Držim da bi bilo bolje na početak knjige staviti jednu, a na kraju drugu skicu.

U knjizi se nalazi i »Bibliografija o A. Fortisu« (XXV—XXVII). U nju je uključena i literatura o »Hasanaginici«. Knjiga ima dva *kazala* (str. 289—299), a to u mnogome pomaže snalaženju u knjizi.*

Vladimir Dumbović

*U Zagrebu, kraj crkve na Jarunu, nalazi se ulica Alberta Fortisa.

VRLIČANI U PRIPOVIJESTIMA EMILA KAZIMIRA ŽERAVICE

Nije samo Milan Begović nastojao i uspio sačuvati spomen na svoju rodnu Vrliku smještajući lutalicu Eru u vrlički prostor, iako nije njegov. Tim je za sva vremena, u skladnoj vrhunskoj suradnji sa skladateljem svjetskog glasa Jakovom Gotovcem, ovjekovječio Vrličane, njihov svojevrsni i pučki sajam na Gospu Rožaricu (prva nedjelja listopada) u varošici ispod Gradine, nadomak sivoklisuraste zorne Dinare, uz mirnu Cetinu, koja upravo tu započinje tihi hod, uz ruševine starohrvatskoga Svetog Spasa.

U našim danima sjetio se svoje Vrlike EMIL KAZIMIR ŽERAVICA ponajprije prvim rukovetom pjesama u svojoj zbirci »Izvorišta i utoci« (Pula 1983). Opjevao je vrličku Česmu, starodrevnu Gradinu, Sveti Spas, Bilig-kamen, Iveškovu kuću i ostalo. Time je očitovao da, iako je iz svoje varoši otplovio već iza pučke škole, burdižao životnim brodom kojekuda, ipak nikada nije zaboravio rodno ognjište, svoje ljude i njihova zbivanja. Da su ta sjećanja u njemu duboko pohranjena, dokazom je njegova podebela knjiga od gotovo trista stranica, u kojoj od sedam pripovijesti šest opisuje nekadanje Vrličane iz Žeravičina ranog spomenara, a sedma je posvećena vrličkom župniku »Vra Pili«, koji nije rođen u tom užem *vilajetu*, ali nije ni daleko od Vrlike. Pisac je svoje pripovijesti poletno naslovio *»Vrli moji vrličani«* (Pula, 1985).

Prva pripovijest nosi naslov *Juriša jaki«*. On je Garjačanin, seljački izdanak čistokrvne vrličke loze, s Cetine. Plećat, stasit, odvaljen od litice, samopouzdan, više jak negoli promozgan. Ženi se na juriš. Odlazi u vojsku i ne haje da se »rodilo dite« — mala Ivanica. Vraća se kući, s ocem obrađuje imanje, obitelj se povećava, a prilike se pogoršavaju. Otac nastradao, invalid; rubačina odvodi sve živo; gospodarska kriza i politički teror. Juriša odlazi na rad u inozemstvo, novac šalje kući. Vraća se, veli ocu da bi preselio u varošicu i to ostvaruje iza njegove smrti. Neradiša, sudjeluje u opoziciji, tuče se s četnicima. Nakon pobjede opozicije postaje poreznik. To obavlja i u ratu. S četnicima na svršetku rata bježi u Englesku. Žena Pavica i djeca ostaju sami u varošici. Ne javlja

se trideset godina. Kćerka mu uzalud piše. Oženio se Irkinjom, prevario župnika, premlatio suložnicu i opet ostao sam. Nakon dvadeset godina otvara kćerkina pisma, postiže mirovinu, vraća se kući, zakonita žena već je mrtva, djeca ga ne primaju. Ide u nepovrat i na granici umire. Pokopan u svom groblju.

»Manda« (druga pripovijest) je iz Jaraka, iz težačkog dijela varoši. Siromašica, uzeta i u tijelu i u glavi, ali dobra, uslužna, privržena i radišna. Služi u imućnih Vatrenića, doseljenika s Hvara. S maloljetnikom (rod Vatrenića) imala vanbračnog sina, koji je brzo umro. To je baca u psihičku tmušu. Sanja o pilotu Ivi, iščika avion, čeka pismo. Suživila se s obitelji Vatrenić kao sa svojim okom. Vatrenići propadoše, za gospodarske krize sve ode na bubanj. Manda ostaje s njima i koliko može pomaže. Za rata Manda čisti prostorije kod talijanskog colonella. Kad parona Mara ode u obližnji gradić, Manda osta sama, osuši se, zapusti se. Svršio rat, Mandu oprali, ošišali, presvukli. Pronašla je zakopanu narodnu nošnju, đerdan, »Ivine novce«, obukla se i otišla. Samozvani lugar Vranjeka našao ju je kod Česme mrtvu.

»Vra Pile« (treća pripovijest), kako rekosmo nije Vrličanin, ali je obljubljeni i nezaboravni svojevrsni vrlički župnik, zapamćen i ostao mjerilom vrlog župnika. U sebi je nosio i vrličkih osobina. Bio je čovjek i po, ali pomalo i neobičan, žestok, u osnovici bića sukobljen i brzo stišan, uzoran svećenik i redovnik. Za procesije udara žene svijećom voštanicom, jer se nerazložno tiskaju. Brani dječaka i gura gostioničara pravoslavca. Sve razdaje potrebnima. K bolesnici u brdo ide usred zime na konju, ali s lovačkom puškom radi vukova. Dječak mu krade voće, a on ga brani. Nema prebijene pare viška. Ni za autobus kad je pošao iz Vrlike. Ekumenski živi s popom Todom, navraća k njemu za blagoslova kuća; — križevi u procesijama časte sestrinsku crkvu. Čovjek molitve.

»Tine Nica« (četvrta pripovijest) je rođeni varošanin, Vrličanin; otac mu je bio koljač stoke, a majka peračica rublja, siromasi. Od rođenja probisvijet, kao da je vragu utekao s udice. Bezopasnom eksplozijom u školi riješio se školske obaveze. Utuvio u glavu da ode u svijet, ali za to treba para. Vara »ukazanjima«, odnosi lemozinu na sv. Antu. Plaši noću obitelj Godanov. Prodaje krčmaru Krševanu njegovo ukradeno vino. Prispio u zatvor. Strastveno čita knjige da upozna svijet. Nakon zatvora nestaje ga. Prošlo nekoliko godina, stigao cirkus u obližnji gradić, njegovi ga vršnjaci (i pisac) susretoše u cirkusu, bio je klovn. O njemu kasnije ni traga ni glasa. Je li stigao u Ameriku?...

Peta je pripovijest naslovljena *»U očekivanju podneva«*. Trojica Vrličana sastaju se svakodnevno ispod crkvenog zida na razgovor, na ćakule. Cologan (Jurina) je invalid, bez lijeve noge; Arkadije (Kale) je nekadanji monah, a sada umirovljenik; Ivanko je gostioničar. Pričaju i ponavljaju nevjerojatne priče, ali bez dosade. Cole kako je kod Kustoce izgubio nogu; — Kale o borbi s vukom za ratovanja u Tirolu; — Ivanko je neviđeni lovac, od jednog hica ubije dvanaest pataka, a vučicu i pet vučuća doveo u gradić i dobio nagradu. Tako prepričavaju dok ne zazvoni podne, i ne oglase se žene da je ručak gotov.

»Posmrtna porota« (šesta pripovijest) održana je u vrličkoj kavani nakon sprovoda Vrličanina Guge Blažinovića, velikog jada. Porotnici su: učiteljica Lukica, župnik fra Šimun, sudac Frane, odvjetnik Tonko i šjor Nikica, drug i prijatelj pokojnog Guge. Temeljit pretres i nepristran. Roditelji Gugini imali su dućan i oštariju (gostionicu, krčmu). Osim sina, prvorođenca, imali su i sedam kćeriju. Pustili Gugi sve na volju. Od ranih dana sasvim negativan u svemu. Rastrošan, prema ocu neispravan, tiranin sestara, pokvarenjak, prevarant, falsifikator, sve profućkao, nevjernik. Umro je u krajnjem jadu. Opravdavaju ga barem djelomično urođenim strahom, težnjom da pićem prikrije svoje težine; sudbonosni obrat zbog smrti djevojke.

Završna (sedma) pripovijest jest duhovita književna montaža, koju je pisac konstruirao umjesto epiloga i podosta razvučeno naslovio *»Mora ili čudan radni dan odvjetnika Mirka Vatrenića«*. K piscu — Žeravici — koji se ovdje utjelovio u liku odvjetnika, dolaze sva opisana lica i vode s njim nepoštedan dijalog, žustar, vrlo zanimljiv i duhovit u vezi sržnih opisa koje je o njima iznio.

* * *

Žeravica je, dakle, iz spomenara svojih najranijih dječačkih zapamćenja odabrao nekoliko likova iz Vrlike i njenog najbližeg područja. On sva ta lica i njihove životne putanje okrštava »stvarnostima« (str. 251, kraj epiloga »Mora...«). Međutim u pristupnoj riječi (predgovoru, str. 7) kaže doslovno: »Vrlim mojim Vrličanima poručujem: Ne tražite u ovim pripovijetkama ni sebe, ni svojih dragih, ni svojih nedragih, jer su one satkane od najrazličitije i najraznobojnije pređe i pređice, a samo je potka vrličkog tkanja, pa je i svaka sličnost sa stvarno živim i onim mrtvim osobama i događajima slučajna i gola je tvorevina moje mašte«. Ova poruka izaziva ne malu nedoumicu: — jesu li opisani Vrličani uistinu stvarni pojedinci iz vremena pred drugi svjetski rat? — ili je pisac išao slobodnijim hodom, pa uz poznate mještane konstruirao životnu zbilju onako kako je smatrao najdosljednijim.

Bilo kako bilo, za književnu vrijednost je irelevantno, da li Žeravičini opisi vjerno slijede tijek života odabranih likova ili su »gola tvorevina« njegove »mašte« (predgovor). Glavno je i sržno: koliko su ove pripovijetke (kako ih sam autor okrštava) književno uspjele, zrele, odnjegovane?

Žeravičine pripovijesti spadaju uglavnom u rod narativne proze. On svoje odabranike prati ustrajno u kontinuitetu probranih životnih epizoda. Lagano, povezano i jasno. Uklapa u glavnu cjelinu i sve druge prateće stvarnosti, zbiljnosti, ali se posebno ili dulje ne zadržava. Kompozicija mu je slična skeli zgrade, ona izrasta od temelja i ide sigurno prema vrhu. U dvije pripovijesti (kako je već napomenuto) učinjen je drugačiji pristup (ćakule trojice dokonjaka i sučeljavanje svih opisanih s piscem). Tu je Žeravica dokazao da ima i višeg književnog domišljaja, vještinu kombiniranja. On ne ulazi u analizu duševnih stanja opisanih likova, niti ocjenjuje čine. Ponekad, rijetko i kraći opisi, izričaji stoje na granici realnog i naturalnog, ali etika i moral nisu nikada u pitanju. Jezik mu je čist i bodar, s umjerenom primjesom domaćih izraza, koji dočaravaju svoju sredinu.

Nakon ovih uspjelih pripovijesti, u kojima je pisac dokazao da ima dar pripovjedača, pomalja se jedna velika obveza. Žeravica bi bezuvjetno trebao prionuti književnom poslu i dati tipičan lik Vrličanina. To bi bilo i te kako vrijedno. To se od njega očekuje.

Šteta je da Žeravica upisuje i svoje ime u brojnu obitelj hrvatskih pripovjedača tek iza šezdesete godine. Ali nikad se ne zna (Shaw). Najavljuje naskoro objavljivanje novih književnih ostvarenja u prozi iz razdoblja prije drugog svjetskog rata, za njega i nakon.

(Likovna oprema korica nije ništa naročita, niti njena antracit boja djeluje poletno.)

Mirko Validžić

PODRAVSKI SVATOVI FRANJE KOVAČIĆA

Kipar naivac FRANJO KOVAČIĆ nije nas nimalo iznenadio svojom najnovijom samostalnom obilnom izložbom. On je toliko uporan i marljiv kroz proteklih petnaestak godina umjetničkog izvornog rada i desetak godina samostalnog i zajedničkog izlaganja, da nas ništa ne čudi nedavna izložba, već radije utvrđuje u uvjerenju da on zna sasvim dobro svoj kiparski posao i jednostavno ne može a da ne radi, stvara, niže nova ostvarenja. Izložba, održana u galeriji »Izvor« u Zagrebu od 9. travnja do 7. lipnja 1986, posvećena je isključivo jednom predmetu »PODRAVSKI SVATI«.

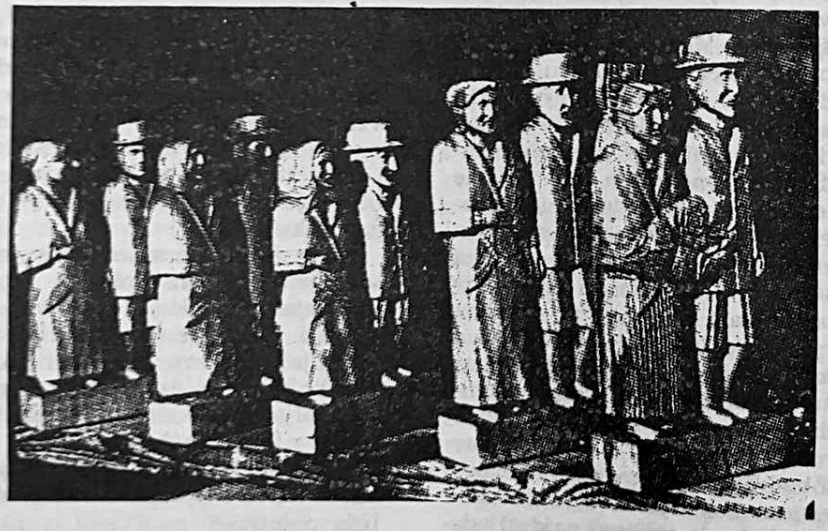

Kovačić je i do sada na svojim brojnim izložbama prikazao pokoji prizor iz raskošnog slavlja i nasljeđa svatovske svečanosti u Podravini. Mi smo u našoj reviji, u jednom od prethodnih prikaza, donijeli i fotografiju s motivom podravskih svatova. Kroz posljednjih nekoliko godina on se uporno i znalački dao na razradu ovog širokog motiva u sveobuhvatnoj cjelini. Izložio je dvadesetak reljefa većih i osrednjih veličina: — pet dvostrukih figura poglavitih svatova *(Mladenci, Dever, Starešina, Klencerice)*, veličine 40 do 45 cm; — i tridesetak crteža na istu temu (tuš, jedan u boji). Sveukupno šezdesetak izložaka. Ovom obilnom prikazbom Kovačić je uspio obuhvatiti sve podravske svatovske, točno označene, ceremonijalne izvedbe, kako ih je on doživio u svom rodnom kraju pred pola stoljeća: *Prosci, Venci, Venčanje, Došli s venčanja, Postelari, Kolo, Obed, Mladenci plešu, Večera pred odlazak, Ples vanjkušca, Umivanje, Svati drugi dan, Mlada snaja* itd.,

itd. da sve ne nabrajamo. U našoj hrvatskoj naivi prvo takvo ostvarenje u drvetu (mahagonija, brijest, hrast, bukva) i crtežu.

Reljefi su rijetkost u kiparskoj naivi. Otuda i posebni Kovačićev doprinos ovoj grani izvorne, nenaučene umjetnosti. Njegove scene prikazuju brojna svatovska lica u interijeru i eksterijeru. Svatovski ritual sve točno propisuje, i broj svatova, i izvedbu pojedinog čina. To nije Kovačića dovelo u tjesnac da se ponavlja ili raspline. Njegove su kompozicije određene, vjerne stvarnosti.

Još je jedna posebna novost ove Kovačićeve izložbe: to su njegovi crteži (tušom). Jedan dapače i u boji. Njihova je veličina 40 x 30 cm. Time se proširuje prostor njegova izražavanja. Do sada nije radio u ovoj tehnici. U njima je istovjetna predmetnost: »podravski svati« u svim svojim raznolikim patrijahalnim ljepotama. To nije precrtavanje reljefa, već samostalno oblikovanje. Kovačićev crtež nosi oznake njegove kiparske usmjerenosti i određenosti. On nije razvučen ili lepršav, već kao i u drvu pomalo tvrd, naravan, s nijansama posebno u svatovskom narodnom odijelu, ali bez ikakva dodavanja ili izmišljanja.

Naročito treba upozoriti deset crteža, za koje autor veli da su »svati na drvu«. Oni su još veći zaokret u načinu izražavanja. Njih je Kovačić ovako izveo: postavio je scene svatova među stabla, koja nisu prikazana u realnom prirodnom obliku, posebno se to odnosi na grane. Od svatova je ostala samo glava, a od predmeta menza stola. I on ide još dalje, oblači lica u debla i grane stabala, ruke u cvjetne grane. U takvoj kombinaciji je ostvarena i *Mlada sneja* u boji. Ovo je svakako pokušaj dodavanja novog elementa u crtežnu ekspresiju naive. Vidjet ćemo da li će Kovačić proslijediti ovaj novi pokušaj i kako će dalje teći njegovo oblikovanje, izražavanje, kombinacije koje su počele nicati u njegovoj dovitljivosti.

Nesumnjivo zadivljuje da je kipar sve izložene radove izradio u vremenu od 1984—1986. Zaista, mirovina pogoduje umjetničkom izdizanju.

Ako bismo htjeli zaokružiti značajke ove izvrsne i široke izložbe, onda bismo mogli ponoviti već do sada uočene autorove odlike. On ostaje i dalje samostalan, ne uči od drugih, ne nasljeduje nikoga, ne uklapa se ni u kakvu »školu«. Ostaje na tvrdoj podlozi stvarnosti, svakodnevice, u svojoj Podravini, iako živi podalje u velegradu. Svoje kipove i reljefe, sva lica izrađuje brižljivo, ne uljepšava, ne iznakažuje. Svakom pa i najmanjem dijelu daje jednaku pažnju. Crtežima je dokazao da zna raditi i u tom načinu i rodu naivnog izražavanja, ali u svom ustaljenom stilu. Sigurno je da će Kovačić ustrajati na zaoranoj brazdi. I bila bi šteta i za nj, a još više za hrvatsku naivu da ne ostane na svom već učvršćenom načinu izražavanja.

Galerija »Izvor« nije bila najbolje prikladna za takvu specijaliziranu izložbu s oko šezdeset eksponata. Posebno je bilo neprihvatljivo da se neki crteži izlože u kavanskom dijelu pokraj dvorane — galerije. Ali naš narod već odavno veli: bolje išta, negoli ništa.

* * *

Jedan dio izloženih predmeta u Zagrebu Kovačić je odijelio i u mini-formi »Podravski svati« učinio samostalnu izložbu u Varaždinskim toplicama od 5 do 15. lipnja 1986. Izložio je svih pet dvostrukih figura svatova, šest reljefa i nekoliko crteža.

Nad ovolikim elanom šezdesetgodišnjaka dosljedno je i priznanje i udivljenje i očekivanje još mnogo dobrih reljefa, kipova i crteža.

Mirko Validžić

MATAUŠIĆEVA INTERPRETACIJA MEDALJARSKIH MOGUĆNOSTI

U kuli Lotršćak na Strossmayerovom šetalištu u Zagrebu 16. svibnja 1986. otvorena je u organizaciji Muzejskog prostora izložba medalja i plaketa akad. kipara Damira Matauša. Ovaj komorni prostor kao da je namijenjen izlaganju medalja. Diskretan, s prozorčićima koji ne dozvoljavaju veći pristup vanjskom svjetlu, u tihom polumraku, mali reflektori bili su upereni na sam objekt — medalju. Ona je iskakala iz mraka, sjajila se u srebru i zlatu, blistala je. Izložene su medalje i plakete: 100 god. Strossmayerove galerije, Drevna kineska kultura, Tin Ujević, Dubrovnik, Medicinski fakultet u Zagrebu, Ljudevit Gaj, Ćiril i Metodije, Philip Noel-Baker, Memorijal Ive Kerdića, B. Zmajić, Portal Muzejskog prostora, Riznica zagrebačke katedrale, Grb grada Zagreba, I. Meštrović, plaketa kao slika, triptih, nadrealistična kompozicija — plaketa, stajačica Muzejskog prostora na Ruzveltovom trgu, srebrni lanac (Buvina, Laurana, J. Dalmatinac, Klović, Vincent od Kastva itd.), Maria Curie, akt-vitražna, vitražna stajačica, Univerzijada. Sve su one stvorene od 1974. do 1986. g. iako ih ima ovdje neizloženih.

Bogati repertoar dijelom posvećen izložbama u Muzejskom prostoru na Jezuitskom trgu. Ove potonje su izrađene u srebru i zlatu, te se mogu kupiti što je velika reklama za medalju. Informacije radi mogu navesti podatak da se u jednom danu prodalo medalja u iznosu od 60 milijuna starih dinara.

Harmonija, red i bogatstvo izražavanja, uz savršenu tehničku dotjeranost, karakteristike su opusa Damira Matauša. Kod vitražnih medalja i plaketa u emajlu očit je visok smisao za izbor boja, tu smo čisto na granici slikarstva i skulpture.

Karakteristična je i preciznost izrade, nema nedorađenih detalja — graverska istančanost. Osjeća se umjetnik pun ideja i bogate mašte. Njegovi radovi su sjajni mozaici medaljerskog izražavanja, jedino mu nedostaje puna snaga vlastitog skulptorskog modela. U svakom slučaju, to je zreo i samostalan umjetnik s novim idejama, a obrada njegovih radova je na evropskom nivou, što je rijetko u nas.

Ovo je ujedno i prva samostalna izložba ovog umjetnika mlađe generacije. Damir Mataušić, iako je u radnom odnosu, gdje ne radi kao kipar, ipak je smogao snage i vremena da iskreira znatan broj medalja u tako kratkom periodu. To svjedoči o njegovoj velikoj marljivosti. Možda je olakšavajuća okolnost što stanuje u istoj kući s ocem, iskusnim graverom, Vladom Matauša koji ima svu opremu i strojeve za redukciju, obradu i kovanje.

Biografski podaci:

Rođen 15. 6. 1954. u Zagrebu, 1974. g. završio je Školu primijenjenih umjetnosti (gdje je radio njegov otac) u rodnom gradu i to Odsjek za likovnu i tehničku obradu metala. 1979. g. završio je Akademiju likovnih umjetnosti, Odsjek za malu plastiku, kao učenik poznatog medaljera Želimira Janeša. Sudjelovao je na kolektivnim izložbama:

1974. FIDEM u Parizu;
1979. Salon mladih u Zagrebu;
1980. Memorijal Ive Kerdića u Osijeku;
1980. Memorijal Ive Kerdića u Zagrebu;
1981. Hrvatsko medaljerstvo, Berlin;
1983. VN Umjetnici, Črnomerec, Zagreb;
1983. II. trienale, I. Kerdića, Osijek;
1984. II. trienale I. Kerdića, Peć;
1984. II. trienale I. Kerdića, Nova Gradiška;
1985. Tiflološki muzej, Zagreb.

Đuro Krasnov

AKORDI U METALU ANTE DESPOTA

I dok sam se vraćao kući, u ušima su mi odzvanjali akordi (u metalu) različitih tonova i boja, akordi različitosti u stvaranju ovih malih skulpturica — medalja.

S tim dojmovima sam otišao iz ateljea Ante Despota u Voćarskoj ulici 8a iz prostora u kojem se stvaraju po formatu mala djela — medalje, koje mnogo govore svim bogatstvom svojih tonova.

Minorno zvuči jeka strave logora »Buchenwald«, još je u ušima blaga nježna zvonjava u ljekarni samostana »Male braće« u Dubrovniku ili zvonki mladenački glasovi »Prvog glasa Zagorja«.

Još uvijek mi je pred očima klasično komponiran i dostojanstven Ljudevit Gaj, moderna interpretacija u bogatstvu poteza plakete »Rovinj«, snažno izražajan Mirko Paut i u realističkom izrazu komponiran Fleming. No svakako najdublji akord i najjači dojam ostavlja njegov bik Poljoprivrednog fakulteta u Zagrebu, koji zrači čistoćom izraza i snagom utjelovljenog simbolizma.

Ante Despot je u svojim malim medaljama stvorio pravu simfoniju u metalu, sastavljenu od različitih akorda; kako je različit njegov pristup i poimanje medalje, tako su i akordi — neki disonantni, a nekad harmonični. Ante Despot je umjetnik bogate mašte u medalji, a o skulpturi i spomeniku da i ne govorimo.

Prve spoznaje o plastici A. Despot doživljava kod svog djeda pekara. Mijeseći tijesto, često je na pecivu izrađivao svoje inicijale, te je bio veoma ponosan kada bi oni lijepo izgledali na ispečenom kruščiću. Tu se začeo i tu počinje skulptorski rad Ante Despota najprirodnijim pokušajem još kao dječaka, i u kasnijim godinama prerastao u želju za likovnim stvaranjem. Svakako, samo podneblje i Šibenik sa svojim bogatim spomenicima stare dalmatinske kulture neminovno je utjecalo na stvaralački poriv. Prisutnost spomenika u kamenu, tako karakteristična za kršnu Dalmaciju, nije mogla biti bolji uzor za nadahnutog mladića. On ne daje ništa nova, ta i preci su to radili; on je samo krenuo njihovim stopama, nastavlja njihov plemeniti rad. On samo obilježava svojim skulptorskim jezikom epohu u kojoj živi, radeći u drugom podneblju i drugim materijalima. Nije do kraja ostao vjeran podneblju svoga rođenja i svom kamenu kao Kršinić, iako je bio njegov bliži suradnik.

Biografski podaci:

Ante Despot se rodio u Šibeniku 1. 12. 1919, tu je pohađao i 1940. završio Učiteljsku školu, gdje mu je bilo omogućeno da upozna i njeguje različite likovne tehnike. Tada je pala odluka da po svaku cijenu nastavi tim putem, te se 1941. upisuje na Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu u klasu Frana Kršinića, kod kojeg ostaje sve četiri godine kao i jednu godinu specijalke. Drugu godinu specijalke pohađa kod Antuna Augustinčića 1947/48. Još kao student na kratko vrijeme prihvaća dužnost nastavnika crtanja u gimnaziji na Kaptolu (1947). Od završetka Akademije do 1950. radi kao kipar profesionalac, a 1950. prima namještenje profesora crtanja i modeliranja, te obrade kamena na Školi primijenjene umjetnosti u Zagrebu. Na istoj školi, kao šef Odsjeka za kiparstvo i obradu plemenitih materijala, stalno je u prilici da radi na rješenjima zadataka u maloj plastici, medalji i plaketi. Od tada i datira njegova ljubav prema toj likovnoj disciplini. Uz svoj likovni angažman i pedagoški rad bio je angažiran i u društvenom radu:

predsjednik Udruženja likovnih umjetnosti Hrvatske,
predsjednik Savjeta Umjetničkog paviljona u Zagrebu,
član Umjetničkog savjeta ULUH-a (sada HADLU-a),

1950—1952 vodi kiparsku sekciju RKUD »O. Prica«.
zamjenik direktora Škole primj. umjetnosti,
predstavnik ULUH-a u Prosvjetnom saboru Hrvatske,
direktor Centra za likovni odgoj grada Zagreba, itd.

Dok je vodio kiparski tečaj u RKUD »O. Prica«, taj tečaj su pohađali: A. Starčević, Jančić, Ivanišević i M. Ujević.

Prvo javno istupanje je bilo na izložbi diplomanata ALU 1948. g. Izlagao je vrlo često svoje skulpture i radio spomenike. Svoju malu plastiku, medalje i plakete izlagao je u Mađarskoj i Čehoslovačkoj. Izlagao je u Zagrebu 1969. g. na izložbi »Suvremena medalja u Hrvatskoj«. Izlagao je medalje na »Kerdićevom memorijalu« u Osijeku 1980, te Zagrebu i Berlinu 1981. Signatura mu je A D iako je često ne stavlja.

Đuro Krasnov

Vijesti

Nobelovu nagradu za književnost dobio je ove godine *Wole Soyinka* iz Nigerije, dok je Nobelovu nagradu za mir dobio pisac *Elie Wiesel*.

* * *

U Puli je od 12. do 17. X. 1986. održan znanstveni skup *»Antički temelji naše suvremenosti«*, Posebno se razmatralo stanje učenja latinskog i grčkog jezika u našim školama.

* * *

»Polja«, br. 8-9/86, donose niz članaka o religioznim problemima. Između ostalih objavili su svoje priloge: *Branislav Peterman, Esad Ćimić, Slobodan Antonić, Dragoljub B. Đorđević, Vladimir Momčilović, Mario Nobilo, Miroljub Radojković, Borut Zupan* i dr.

* * *

U okviru »Dana španjolske kulture u Rimu« priređena je izložba crteža čiji je autor *Federico Garcia Lorca*.

* * *

»Zlatarska radionica« *Karola Wojtyle* u režiji *Carla Cirrija* izvedena je u crkvi sv. Stjepana u Firenzi.

* * *

20. X. 1986. otvorena je u Zagrebu izložba fotografija *Vesne Markulin Dye* i održano njezino predavanje »Moja sunčana Kalifornija«.

* * *

Društvo književnika Hrvatske, Sekcija Vinkovci, objavilo je zbirku pjesama *Antuna Šimunića*, suradnika »Marulića«.

* * *

23. IX. 1986. čitane su na Radiju-Zagreb (III. program) uspomene *Ćire Truhelke*, jednoga od naših najpoznatijih arheologa, brata Jagode Truhelke i suradnika Jeronimskog društva.

* * *

U »Svescima«, br. 58, *Dubravko Horvatić* piše o *Ivi Dulčiću*, poznatom hrvatskom suvremenom slikaru, koji je bio član našega Društva i ilustrator ćirilometodskih izdanja (Dječji molitvenik, Deželić: Sofiju odabra, Grgec: Augustin Kažotić, Krčmar: U zrcalu, itd.).

* * *

U »Vjesniku« od 11. IX. 1986. piše *Josip Depolo* o retrospektivi *Ive Dulčića* pod naslovom »Jedan od najvećih«.

* * *

U »Oku« od 9—25. X. 1986. *Ivan Cesar*, pod naslovom »Sloboda djece Božje«, piše o prozi *Edvarda Kocbeka*.

* * *

U emisiji »Poetski teatar«, TV-Sarajevo, čitani su 31. VIII. 1986. i stihovi naših nekadašnjih suradnika *Nikole Šopa* i *Ilije Jakovljevića*, koji su bili poznati i kao pjesnici kršćanskog nadahnuća.

* * *

U »Mogućnostima«, br. 6—8/86, objavljen je članak o piscu svećeniku *Jakši Čedomilu* iz pera *Jurja Gracina* pod naslovom »Jakov Čuka u Glasniku Matice Dalmatinske«.

* * *

16. IX. 1986. održana je u Grkokatoličkom sjemeništu u Zagrebu prezentacija knjige *Jovana Hranilovića* »Žumberačke elegije i druge izabrane pjesme«.

* * *

4—7. XI. 1986. održan je u Hvaru *Simpozij o pedesetoj obljetnici I. hrvatskog liturgijskog kongresa*.

* * *

U »Merlegu«, br. 2/86, objavljen je članak *Pierrea de Boisdeffrea* o religioznosti *Victora Hugoa*.

* * *

Prema brazilskoj anketi najčitanije knjige u toj zemlji jesu »Vrijeme kolere« *Gabriela Garcije Marqueza* i »O ljubavi« *Isabele Allende*.

* * *

20. IX. 1986. umro je u Subotici poznati kompozitor i dirigent *Milan Asić*, rođen u Zagrebu 1917.

* * *

Kod Seuila je objavljena knjiga *Jean-Françoisa Sixa* »La naissance du XX^e siècle en France« (Rađanje XX. stoljeća u Francuskoj).

* * *

Sredinom kolovoza na Hvarskim ljetnim igrama, u klaustru franjevačkog samostana, nastupio je na glasoviru *A. Madžar*. (vd)

* * *

U župnoj crkvi u Crikvenici 25. VIII. održao je koncert violinist *G. Končar* koji već nekoliko godina uspješno nastupa u evropskim centrima klasične glazbe. (vd)

* * *

U Zagrebu je 31. kolovoza umrla *dr. Biserka Grabar*, paleoslavist, istraživač hrvatskog glagoljaštva i predstojnica Staroslavenskog instituta »Svetozar Ritig«. Objavljenim studijama na njemačkom, engleskom, francuskom i talijanskom jeziku upoznala je evropsku javnost s tekstovima hrvatske srednjovjekovne kulture. (vd)

* * *

Povodom 30-obljetnice osnutka Galerije suvremene umjetnosti u Zagrebu je od 21. VIII. do 1. X. u Muzejskom prostoru održana izložba pod naslovom *»U susret Muzeju suvremene umjetnosti«*. (vd)

* * *

U »Sovretovom zborniku« (Ljubljana 1986) objavljen je članak Željka Puratića pod naslovom »Ton Smerdel prevodilac staroklasičnih autora«.

ISPRAVCI

Ispričavamo se zbog pogrešaka u br. 5/86.

U članku »Danica 1987« na str. 662 u 6. retku predzadnjeg odlomka umjesto imena *Iva Čulina* treba da bude ime *Iva Čuvalo*.

Na str. 652 pjesma Joje Ricova ima naslov »Quia *Croata* sum«.

U »Vijestima« na str. 673 u 5. retku odozdo treba da stoji »*nastupila* H/valimira/ Bledšnajder.«

Ispričavamo se i zbog grešaka u br. 4/86. u recenziji »Počeci tiskarstva u ev. naroda«. Na str. 539, u odsjeku *Zanimljivosti*, r. 4, tiskano je: Veliki udio tiskarstva, a treba biti: Veliki udio u razvoju tiskarstva, na str. 543, u odsjeku 2. *Mađarska*, r. 4, stoji: (1457—1590), a treba stajati: (1457—1490); na str. 544, u odsjeku 5. *Turska*, u r. 2. tiskano je: židovska općina, a treba biti: židovska oficina; na str. 544, u odsjeku *Bugarska*, r. 27, tiskano je: tamo 1947, a treba biti: tamo 1974.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (49) 677
***Lucija Rudan:** Kad je vrime od Božića 682
Živan Bezić: Dramatska sudbina riječi »laik« 683
***Zlatko Tomičić:** Na vratima Nina 692
Drago Šimundža: Problemi mira u djelima suvremenih književnika . . 693
***Ante Jakšić:** Domovina 700
Mladen Jurčić: Zauvijek 701
***Greta:** Samoća 707
***Marija od Presvetog Srca:** Ljubavi! 708
Rajmund Kupareo: Transfiguracija u umjetnosti 709
Mirko Petravić: »Koja to frajlica tak lepo popeva?« (Razgovor s Gitom Gjuranec) 713
***Tomislav Dorotić:** Ponekad moramo biti sami 726
T. J. H. Mar: Potop 727
***Vlado Pšenko:** Ljudi i priča o meni 728
Joja Ricov: Tragom istine pjesnika 729
***A. V. Mihičić:** Oporuka 734
***Marko Žarić:** Darivanje 734
Josip Berka: Počeci gimnazije u Slavonskom Brodu 735
***Serdar Kotarski:** Križ i drama 737
***Ante Kraljević:** Duhovi duhaništa 737
***Ante Jakšić:** Mirku Validžiću 738
***Barka Lesić:** Večer 738
Stanislav Šodan: Shakespeare na psihijatriji 739
Anamarija S. Štambuk: Mato Vene Starčević, sudac i gradonačelnik grada Zagreba 741
***Mladen Jurčić:** Put kroz šumu 744
***Iva Čuvalo:** Može li more 744
Darko Deković: O glagoljskom traktu teološko-moralne kazuistike iz XVIII. stoljeća 745
***Dubravko Moštek:** Šuma u inju 750
Milivoj Petrić: Domaći ekonomist XVIII. stoljeća 751
Dubravka Petek: Cvjetovi sna 758
***Tomislav Maretić:** Kaleidoskop jeseni 760

Mišljenja i reagiranja

Ivan Mužić: Masonstvo u Hrvata 761
Branislav M. Nedeljković: Odgovor 763

Mozaik

T. M.: Listopadska bilješka 766
Petar Zdravko Blajić: Ivan Bošković 769
Veljko Vučetić: Stanislava Adamić kao duhovni pisac 770
Petar Zdravko Blajić: Trogirska glazbena radionica 772
Siniša Hrestak: »Macbeth« s okusom Wagnera 774
Mirko Petravić: Svršetak prošle i početak nove sezone 775

Knjige

Tomislav Heres: Nove stranice stare hrvatske povijesti 780
Vladimir Dumbović: Alberto Fortis: Put po Dalmaciji 784
Mirko Validžić: Vrličani u pripovijestima Emila Kazimira Žeravice . . 787

Izložbe

Mirko Validžić: Podravski svatovi Franje Kovačića 790
Đuro Krasnov: Mataušićeva interpretacija medaljarskih mogućnosti . . 792
Đuro Krasnov: Akordi u metalu Ante Despota 793

Vijesti

Iz domovine i svijeta 794

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkl odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec